

ЗМІСТ.

ІВ. ФЕДОРЧЕНКО: На честь М. Лисенка I—II	193
ІВАН ФРАНКО: Із книги Кааф I—II ...	195
ЛЕВ ЛОТОЦЬКИЙ: Поезії I—II	197
І. ЛИЧКО: До М. В. Лисенка	198
НІНА ЗАРІЧНА: Зачарована скрипка ...	199
ЮЛІЯН ПАНЬКЕВИЧ: Та я чекаю	202
МАРІЯ КОЛЦУНЯК: На стрічу сонцю золо- тому IX—XII	212
Н. Е. НАКРОХІН: Талісман (Док.)	239
ОСКАР УАЙЛЬД: Сальомея, драма	254
В. ГЕТЕ, Поезії, переклад П. Куліша: VII. Олексій та Дора. 282 VIII. Квітка над усі квіт- ки	286
—	
ІВ. КРЕВЕЦЬКИЙ: Український видавни- чий рух в 1903 р.	121
ІВАН ФРАНКО: До історії соціалістич- ного руху	134
В. ЯГІЧ: Момзен і Славяни	153
О. КОВАЛЕНКО, ВІТА- ШЕВСЬКА і НЕВІДОМА: Спомини про П. А. Гра- бовського	157
АНТ. МЕНґЕР: Релігія і держава	164
М. ЛОЗИНСЬКИЙ: Перші кроки	172
Хроніка і бібліографія ...	177

Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ДР. ІВАН ФРАНКО

Digitized by Google

1904.

РІЧНИК VII.

ТОМ XXV.

КНИЖКА III.

ЗА МАРЕЦЬ

ЛІТЕРАТУРНО- НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Original from
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT
URBANA-CHAMPAIGN

ІЗ ПОЕЗІЙ ІВАНА ФЕДОРЧЕНКА.

I.

Адреса від Українців-Киян, виголошена автором у Літературно-Артистичнім Товаристві в Києві 20 грудня 1903 р., в день святкування ювілею XXXV-літньої діяльності М. В. Лисенка.

В ту пору сумную, як хмари нависли
На рідную матір Україну,
Як цвіт, ще розкішний, морози притисли,
Німую скували руїну,
Як все заніміло, бояло ся духу
Ворожого й співи вмовкали,
А ми похилившись покірно, без руху
Останньої хвилі чекали, —
Явивсь Ти, мов сонце в осіннюю добу,
Явивсь, чарівниче-звितяга,
І вдарив по струнах, і встали ми з гробу,
Шукать заходили ся стяга...
Ти ніс його, батьку, той прапор народній,
Ти ніс його довго і прямо,
Ні разу не схибив, а з нас ані жодний
Ваги твого діла не тямив.
Ми вгляділи пізно твій прапор блискучий,
Коли натрудив тобі плечі...
А ми ще благаєм: наш вожде могучий,
Веди, відродження Предтече!
Веди нас, показуй нам добру дорогу,
Учи працювать для вітчизни,
Инакше залякнем на правди порогу,
Ждучи, хто нам двері відчине.

II.

Вірша, виголошена автором на вечері, даній в честь ювілята М. В. Лисенка 21 грудня 1903 р. в салі Літературно-Артистичного товариства в Києві.

Під небом похмурим Русі-України
 Земля повивалась в тумані,
 Лежали великі сьвятії руїни
 В німїм, несьвідомїм благанні;
 Лежали так довго руїни великі,
 Що в порох, здавалось, розпались;
 Будяк там та терен рости стали дикі...
 Шляхів і сліди западались
 До сьвятощів вічних. — То пісня вмирала,
 Конав дух народа із нею,
 І той, чия пісня гула з-за Урала,
 Укрив ся в могилі землею.
 Все вмовкло, зніміло, і ніч наступила...
 Коли у пїтьмі непрозорій
 Зійшов яєний місяць, пїтьма одступила,
 На небі засяяли зорі.
 І звуки солодкі, як буря могучі
 Замовклі руїни збудили,
 І пісня воскресла, і стала ще лучче,
 Як з темної вийшла могили;
 І пісня воскресла, і гучно лунає,
 І нам відродженне пророчить...
 „Ти, вороже, бій ся! — рече і гукає —
 Народню сьвятиню порочить!“
 Як місяць наш зайде, підніметь ся сонце,
 Гучніш наша пісня заграє,
 В окривдженій нашій родинній сторонці
 Поникне гнобителів згряя,
 Тоді ми сплюндруєм терни оті дикі,
 Свої-ж віковічні руїни
 Відновим, збудуєм там храми великі
 Для слави синів України.
 Для слави синів тих, які працювали
 На терном порослому полі,
 Збудуєм пророкам, які віщували
 Сьвіт новий — Тарасу й Миколі.

* * *

Витаю, як місяць, що хмари проглянув
 І ніч осьвіттив непрозору,
 Витаю тебе я, Миколо наш славний,

Святого кермач правозору !
 Витаю в тім храмі, який збудував ти
 Із звуків своїми руками,
 І буде він довше на сьвітї стояти,
 Ніж з цегли муровані храми.

ІЗ КНИГИ КААФ.

I.

У сні зайшов я в дивную долину.
 Було так ясно, тихо, легко в ній,
 Що бачилось мені: не йду, а лину.

Сьміяла ся в пишноті весняній
 Природа, пахощами вся облита,
 І скрізь співав пташók незримих рій.

Сріблóm на збочах хвилював лан жита,
 Верхом шумів-гудів відвічний ліс,
 В низу була величчя тайна скрита.

В низу був дуг, і з нього вітер ніс
 Такі роскішні пахощі, що груди
 Аж ширшали і дух у тілі ріс.

А йшли ті пахощі з квіток, що всюди
 Росли — барвисті, дивних форм, яких
 Мабуть ніколи не плекали люди.

Хиляючись до тих квіток палких
 Я чув, що й спів солодкий з них виходить,
 Мов пасма тонів ніжних і м'яких.

Між тих квіток дівчат багато ходить,
 Всі в білому, в вінках і скиндячках,
 І одна одну все за руку водить.

У всіх маленькі кошики в руках,
 І кожду квітку пильно оглядають,
 Пестять і підливають на грядках.

Не рвуть квіток співучих, та зривають
 Із кождої ростинок по листку
 І бережно у кошики складають.

І бачучи забаву їх таку
Я мовив: „На що ті листки, дівчата?
На лїк, на страву їх рвете яку?“

І мовила одна: „Рвемо для сьвята.
І не на лїк, бо для здорових се;
І не на страву — сита наша хата.

„А хто до уст листок сей занесе
І розгризе і сок його скоштує,
У того серце розкішю страєє;

„У того сьмілість душу напростує,
У того радість очи прояснить,
Турботи всі розвіє й пошматує.

„Твій сум, твою зневіру хоч на мить
Прогонить він; ти станеш мов дитина,
Всю суть свою ти мусиш відмінить.

„Всім любий ти, хоч круглий сиротина,
І любиш всіх, щасливий в тій любові.
Кааф у нас зоветь ся та ростина“.

Пішли. Та йдуть і мовлять иньші дві:
„А ти не рад листків тих скоштувати
І занести їх там, своїй верстві?“

„Чи все в вас має лютість панувати,
Зневага до людства, погорда й їд?“

І кинувсь я листки ті дивні рвати.
Ось вам пучок їх. Натє та гризїть.

II.

Поете, тям, на шляху житєвому
Тобі перлини-щастя не знайти,
Нї захисту від бурі, вплив і грому.

Поете, тям, зазнати маєш ти
Всіх мук бутя, всіх болів і унижень,
Заким дійдеш до сьвітлої мети.

Поете, тям: лиш в сфері мрїй, привиджень,
Ілюзїй і оман твій рай цвите,
А генїй твій, то мїць суггестїй, зближень.

Пророцький дар у тебе лиш на те,
Щоб иньшим край обїцяний вказав ти,
А сам не входив у житло сьвяте.

І серцю чулеє на те лиш взяв ти,
Щоб кождому в день скорби пільгу ніс,
І в горю слово теплеє сказав ти.

Та з власним горем крий ся в темний ліс!
Ніхто до тебе не простягне руку
І не отре твоїх кровавих сліз.

Та не міркуй, що родивсь ти на муку,
Бо й рєскошів найвисших мавш часть,
У творчій силі щастя заперуку.

Усе, чого тобі сей сьвіт не дасть,
Знайдеш в душі своїй яснійше, краще:
Найвисшу правду і найбільшу власть.

Ото й минай все темне, непутяще,
Весь злудний блиск, тріумфи хвилеві,
Все підле, самолюбне і пропаще.

І бережи на своїй голові
Вінок незвялий чистоти і ласки
І простоти, мов квіти полеві.

У маскарад життя іди без маски,
На торжище цинїзмів і наруг
Виходь з ліхтарнею з старої казки:

В ній щезне тіло, появить ся дух,
Прозора стане явищ темна маса.
І будь ти людям не судя, а друг

І зеркало й обнова. Guarda e passa.

Іван Франко.

ІЗ ПОЕЗІЙ ЛЬВА ЛОТОЦЬКОГО.

I.

В мене в хаті бідно дуже!
Грати, грати і лиш грати...
Тому в день тікаю, друже,
Геть на поле з тої хати.

Ходжу й блуджу по тім поли;
Часом вірву цьвітку синю,
І як в груди щось заколе
Я на груди цьвітку кину.

Лекше з цвіткою на груди, Та заким засну, ті ґрати
Немов став я вже богатим ; В срібнім сьвітлі місяченька,
Хоч сьміють ся добрі люди, — Мов богацтва де з палати
Я йду на ніч в хату спати. Всьміхають ся до серденька.

А між ними цвітка сяє,
Що зірвав я тамки в поли —
Тяжке горе утихає,
І у груди вже не коле.

II.

Мені часто й небо снить ся, Чого-ж снить ся? Пощо того?
Те блакитне з ясным сонцем,
Нащо неба з ясным сонцем?!
Та заедно і здасть ся,
Не вздрю більше личка твого!
Що це хатка з тим віконцем,
Нема хати з тим віконцем,
Де ти було стоя в зілю,
Де ти було стоя в зілю,
Наче кличеш мене к' собі... Наче кличеш мене к' собі...
Та ось в тебе по весілю — В тебе ось вже по весілю —
Мое небо в темнім гробі. Мое небо в темнім гробі.

ДО КОБЗАРЯ УКРАЇНИ М. В. ЛИСЕНКА.

(Слово в 35-літній ювілей його музичної діяльності).

Палке сонце з того „неба“,
Неба волі й долі,
Промінь кинуло Вкраїні
Й кобзарю Миколі.

Дніпро дзвонить порогами,
Стогне й замирає;
Україна жде пророка,
Пильно виглядає!...

Вдарив кобзарь живі струни
Кобзи голосної,
І загули по Вкраїні,
Згуки віри й долі...

„Співай, кобзарь!“ — Дніпро гуде
„Хай сьвіт мене чує;
„Сини зростуть — дізнають ся,
„Хто правду гальмує!“

Бурун хвилю з моря коте
Берег цілувати,
А Вкраїна синів збира,
Щоб тебе витати!

Сонце сіло; місяць сходе
І зорі сьміють ся...
Любо слухать тебе, батьку,
Тільки сльози лють ся...

І. Лиско.

Ніна Зарічна.

Зачарована скрипка.

До чарівниці прийшла біла дівчина з сердечною мольбою :

— Голубко моя, благаю тебе, вчини так, щоби мій милий ніколи мене не забув. Він тепер любить мене щиро, він щасливий зі мною, але потім... Чи буду я мати досить сили, щоб бути для нього все весняною мрією, найвищим щастем? Молодість моя мине, і я бою ся, що перестану бути його світляною русалкою. Вчини, голубко, щоб я в його серденьку все збуджувала огонь невмиручої любови. О коби ти знала, як дуже я люблю його!

— Добре, — сказала ворожка.

І дівчина стала скрипкою.

На широких, безмежних, зеленім степу, посеред тинистого і густого ліса, під зводом блакитного і ясного неба, там живуть Цигани. Живуть свobodно, безжурно як птахи, як птахи співають на честь свободи. В подертих свитинах, обсмалені сонцем, хоч нераз і зимно і голод докучить, та не помінялись би і з королем.

Он там то між ними був один хлопчина, з ясними як небо, синіми очима.

На яснім чолі видніла ся задума, соколинні очі гляділи далеко, немов би шукали, бажали чогось.

— Чого ти сумуєш? — питає товариш, та він не відкаже, іде в темний гай, там тихий шум листя тугу розвіває.

Оттак він блукаючи по зеленім гаю, першої весни чудесного маю, посеред пахучої зілля-трави знайшов малу скрипку.

Така маленька з вигляду, і стать така проста, та з її струн звенів тон чарівний, пісня соловія.

Ся скрипка, се була молода дівчина, що колись любила, а як милий покинув, її чарівниця заклала в скрипку.

Як хвилі моря мінять ся красками і мчать ся далеко десь у незримі краї, білою піною бють о ріг скелі, так що хвиля зміняли ся тони пісні, що хвиля звеніло в них нове чутє.

Але й співак сей, що хоче виспівати на звучних струнах чарівну пісню, мусить їй віддати цілу свою душу, більш усього на сьвіті полюбити її.

І молодий хлопець любив свою скрипку.

Як він був веселий, то з її струн лила ся мов каскада сріблястого сьміху; а як сумний, то струни квилили і плакали гірко, як жива людина.

Як вірний товариш, як щира подруга, розважала скрипка його в його горю.

— Подруго моя! — сказав він до неї, — за твою пісню вславлю я тебе перед цілим сьвітом і люди полюблять пісню чарівну, яку ти заграла мені на весні.

Літа минали. До одного села зайшли Цигани. Всі люди радо витали їх і любили за їх пісні.

На однім весілю був і наш музика і грав зі своїми братами. Та ось надходить молода дівчина, весела як воря, красна як весна, усьміхом ласкавим до себе манить.

— Чого ти нудьгуєш? — промовляє до нього, — чого сидиш так самотний, сумний? Кинь ти свою скрипку та піди гуляти. Веселійше стане, забудеш журбу.

І як очарований пішов він за нею.

А вона сьміяла ся, блискала чорними, чудними очима, аж збудила в ньому пристрасний огонь.

— Дівчино — прошептав він палко до неї, — люблю тебе, без тебе жити більше не з'умію! Піди за мною! Не лякай ся, що золота-срібла у мене немає, за те в душі моїй багатий скарб чутя молодого, якого не має ніякий король. Ті скарби найкращі тобі я віддам!

— Ох, який ти дурний! — скрикнула дівчина. — Невже ти думав, що я задля тебе роскоші покину, Циганкою стану?

І по тих словах вона засьміяла ся і відійшла геть. А музика-бідолоха сам один лишив ся, в мукою на серці, в боєм у душі.

Аж тоді пізнав він, що дівчина гралась, але полюбити бідного не хтіла. Аж тоді згадав він свою скрипку.

Пішов на місце, де її покинув, та шукав даремно — слід по ній загинув.

І як божевільний від лютого болю даремно скитався, дармо шукав, даремні були всі благання.

— Верни ся до мене, о люба подруго, верни ся до мене, благаю тебе! Пригорну тебе я до свого серденька і буду любити як душу свою! А на дзвінких струнах заграю я пісню, всі мрії, надії, бажання мої, в всіх дум тобі звірюсь!

І знов прийшов на землю чудовий місяць май, і вся природа обновилась новим, молодим життям, повним краси і світла. Парубок пішов у свій улюблений гай.

І диво — посеред густої трави, під деревом тремтячої осики лежала його скрипка.

Як шалений з радости кинув ся до неї, пригорнув до свого горячого серця і повів по струнах.

Як хмарки плывуть по небі чистим весняним повітрям, так поплили богаті, сумні акорди, поплила пісня безмежної туги і любови.

— Чи не чув ти сього, милий, як страшно я терпіла тоді, як ти мене покинув? Не чув зойку моєї душі? Не чув, як луснула струна мого серденька? О любий!

День без тебе -- нічка темна,
Сонце не сияє,
І краса вся надаремна,
Як тебе не має.

— Але, тепер як ти зі мною, я забула весь біль, я знов щаслива!

-- О милий, я люблю, люблю тебе!

Юліян Панькевич.

Т А Я Ч Е Қ А Ю...

— Тихо лежи, Мариню, не перевертай ся. Може заснеш троха, то лекше тобі буде.

— Ой не годна я заснути... Так тоті гадки, як вóрони, їдять мене без перестанку, без перестанку...

— Не думай тільки, присилуй себе, або важий лікарства, той ї успокоїш ся.

— Вже мені ї лікарство не pomoже... не pomoже... ой ні, не pomoже...

— Ёй чому, дитинко, не pomoже; от стілько людям помогло, то pomoже ї тобі.

— Ой не pomoже, не pomoже... та де вже... ой справді... або-ж воно годно так зробити, щоб я забула того всьо, що пережила тай перемучила?... Та де, та де! ой справді!... Та-ж воно от так стоїть перед очима, як би то всьо ино от учора діяло ся... Оттак кожда хвилинка, кожда мінутка от так тут тисне, тисне, аж у голові перевертає ся...

— Що-ж робити, небого, божа воля! Кому жите легке? Кождий мусить терпіти тай мучити ся... таке то вже жите. Та Бог милосерний, чей і тобі полїпшить ся... коби-сь ино могла забути.

— Ой справді! ха-ха-ха, забути; а якже, забути! Ха-ха, та ино коби забути; ино того одно: забути... А знаєш, я не годна забути; я ї сама собі кажу, коби ино забути, а коли воно всьо ї лізе притьмом в очи, тай так щось мене пориває, тай мучить, тай мучить; аж геть за всьо забуду, десь подіваю ся, а воно сверлить, тай сверлить... І так здаєть ся, от ино рукою зловити, тай буде

добре — а його нема! Тай тоді опам'ятаю ся на хвильку, тай знов, тай знов, тай так без віддиху, аж упаду як колода тай засну...

— Що-ж тебе так мучить, дитинко, скажи, може-ж знайде ся яка порада?

— Ой знайде ся! ой справді!... Ха-ха-ха, та де вже?... Або-ж годен хто завернути тото, що минуло, тай не верне? Ого! вже не верне ся! Геть, геть пішло, тай з мене щось забрало, бо так порожно в мині, так порожно... Часом здаєть ся, що мене цілком нема. Ино одна голова, тай так горить, горить... та де! не горить, або я знаю, що там робить ся? Так здаєть ся, геть відірветь ся від тіла і полетить кудись сьвітами!... Тай нема кому що й казати! Ціле жите так було, що не було кому що сказати... Може й тото мене так мучить...

— Та скажи, скажи, та я-ж тобі не ворог, я в душі рада-б тобі помогти — може лекше стане...

— Ой справді! вже тепер не стане лекше!... От, коби так перше було кому сказати... а тепер?...

— А у тебе-ж нема вже нікого, ніякої родини?

— Та є, чому ні, є — та що з того? Є, є... і тато є, і сестри, і брати... та що вони мені допоможуть?... Кождий своє знає... Що то говорити?... Той так радить, той знов так, а ніхто не знає, що в мині дієть ся... Що й говорити?... А так могло добре бути! так добре, добре!... Я ціле жите була така сама!... Та ні, не ціле жите! Як була малою, то не була така сама. Мої тато були писарем на селі. А мали добру голову, е — що й казати! Доробили ся, тай не шахрайкою; працювали, дбали, тай доробили ся. Тепер мають сорок моргів свого власного поля, тай хату, тай коні, тай усьо... Ино, що мама все западали. Як ино мама що захотять, а тато заперечуть — то мама зараз хорі, плачуть, сьміють ся... тай хорують тяжко. А тато не злі, ино завзяті... Нас було осьmero. Я наймолодша. Знаєте, як то при такій господарці; хто там має час за дітьми все ходити? То я мала тоді волю. Ой Господи, що я не доказувала! Бувало підуть усі в поле, ино Катерина — вона найстарша в нас — варить обід, а я й помагаю. То бульбу принесу, то дров, то води... А у нас криниця під дахом, порядна криниця, з колесом. То я бувало вилізу на те колесо, запру ся руками тай ногами, вийму затичку, тай лечу з колесом, аж голова крутить ся.

— А ти сказала ся, чи що? а остатна тобі година! — сваруть бувало на мене мама, або й набють. Ой, так бють нераз, що страх!

Набють, набють, тай пустять; а я плачу, плачу, тай утікаю в хаті на поле. Поки дійду, та й забуду. А там хлопці худобу пасуть, тай я іду до них. Що ми не доказували?! Гей, гей, то то було добре. Бувало, побачимо вороняче гніздо на версі тополі. „Хто — кажуть — полізе?“ А я й не кажу нічого, ино лізу, хоть яка висока тополя. Хлопці ино пороззявляють роти, тай дивують ся. — „Ото раз дівка!“ кажуть. Де найгірше, то там Маринку посилають. Тай шанували мене. А один був — Миколка — такий жвавий та веселий, а добрий хлопець. Я його дуже любила. Бувало прийде до мене, то ми собі бавимо ся, або ні, то підемо до стодоли, посідаємо на солому, пообіймаємо ся, тай так цілуємо ся, страх. Так нам добре було! А нероз то ми й заснули так... Прийде хто, зобачить, то посварить або набє, але то нічого... А потому то я ходила до школи. Що мені була наука? Перечитаю раз або два, тай уже вмю, тай знов або в поле, або на вулицю, поміж хлопців. Усе мене тягне до хлопців. Я не вмїла бавити ся з дівками. Оттак росла я без журби тай росла. Вже було мені щось сімнацять років. Тато журять ся: „Що — кажуть — буде в тої дівчини? От покарав пан Біг таким опудом!“...

Аж ось приїхав у наше село будівничий, церкву ставити. Жонатий був, тай пізнав ся з моїм татом. Ніби пани були. Тай раз кажуть тато до мене: — Слухай, Маринка, я тебе дам до тої панї Коловички, та троха пригладш ся. Вона дуже добра панї, тай розумна. А як ми не будеш справувати ся добре?! Еї, небого! кости тобі поломлю! — Тай пішла я. Добра була та панї Коловичка. Дома не було від кого навчити ся чого; мама ино все в поли або коло свиний, коло коров, звичайно, як проста жінка. А тато також не мав коли заходити ся, то ми собі й росли, як котре вмїло. Е! я там таки багато навчила ся. Там иньший був лад, як у нас. Так чистенько всьо, та спокійно, без крику, без лайки тай гризоти. Я навчила ся там варити тай вишивати. А як попрячемо в хаті, то йдемо або на город, або шиємо, або читаємо. Там я дізнала ся, що то Русини, які то партії у нас, тай що у нас робить ся. Ая, тота Коловичка склика́ла до себе дівчат, говорила з ними, так як і зо мною; ми співали, розказували про наші справи в селі, тай дівки горнули ся. Не від разу я до того привикла, ей, де там! Усе таки кортить щось погаїти ся з помічниками. Так часом, як щось ухопить, тай не стямиш ся, — аж уже за півно... Але по-м алу, помалу, якомсь я втягнула са. А таки чогось ніколи не могла

себе перемогти, щоб говорити так, як иньші. Ні, все щось неначе шепче: що там кого обходить, що ти думаєш. А думки йдуть, тай ідуть, як ті хмари з вітром. Я все у Коловички і днюю й почую, ино часом до дому побіжу, хоть то й недалеко було...

— Спочинь троха, Мариню, диви ся, як ти змучила ся.

— Ей ні, не змучила ся, мені тепер якось ліпше.

— От так через Коловичку, та стала я Русинкою. В наших селі було тихо, ніхто нічим не журив ся окрім себе. Аж от тоді почали троха рухати ся, то тут, то там... про читальню. То Коловичка з моім татом про се поговорить, то з людьми. Аж нараз у попа син умер. Він його так любив, так доглядав, як ока в голові. Отже як хлопець умер, то піп став як би не той самий. Так журив ся та сьвітом нудив, що й сказати годі! А добрий такий зробив ся; що вперед до нього й приступити було трудно, то тепер сам іде поміж людей, говорить з ними, завів крамницю, заходить ся коло читальні, заводить хор. Народець — аж усі дивуємо ся. Так радіємо, Коловичка тай я. Колович якось не дуже то й клопоче ся тим.

Саме тоді приїхав до Коловича його брат. Молодий ще, а такий пристійний, такий веселий. Правда, не багато я сьвіта виділа, бо й не була піде по за своїм селом від роду, але той — Михайло називав ся — то так чогось мені сподобав ся, страх! А добрий Русин був! так і горів до всьої праці. Бувало говорить що, говорить, а як подивить ся на мене, а я не знаю, де подіти ся. А він того не знає, ані догадує ся. Та не то, щоб він залицяв ся до мене або зачіпав. Ні, я не знаю, що то було. А вже коли він став учити співу, то так уже заходив ся, так дбав про нього, що Господи. Тай я-ж собі! І сама не знаю, з відки то в мені взяло ся. Голос у мене був гарний, високий і сильний. Бувало співаю, то так тягну, геть-геть хотіла-б ціла виспівати ся, а він: „Мариню, скорше, то за поволи“. А я неначе збуджу ся. Тай знов, тай знов, тай так і привикла, а потому то вже й місця не могла собі знайти, як його не було. Вже від Коловичів і не йду нікуди, а як піду, то тільки й думки в мене, щоби скорше вернути ся. Коб ине дивити ся або доторкнути ся; най він і не знає, а мені таки буде лекше... Нераз сиджу, вишиваю, тай так руки впадуть на коліна, а сама дивлю ся на нього. А він собі пише або читає, ані йому снить ся, що в мені діє ся... Аж Коловичка бувало засьміє ся: „Що

ти, Мариню, заснула, чи що?“ А я мов нежива: „Ні, — кажу, — от так задумала ся“...

— Ой головонько моя, — думаю, — що з тобою діє ся? Стала вона мене поболювати; нераз так, що здає ся — лусне, або що... А все такі галки снують ся, от так, як то бузьки під осінь, як мають відлітати, то так у мене в голові. Немов щось переливає ся, то в сей то в той бік, а потому так щось закрутить ся, тай темно стане. Тай знов, тай знов...

Він усе однаковий; ані догадує ся. А я так рада би йому прислужити ся! Наперед угадую, чого йому треба, з чого він був би рад. Про спів то вже так дбаю, що й Господи! Та-ж то цілий мій світ! Чого би я не робила для нього... а таки всьо мушу в собі тиснути!... Та чому в собі тиснути?... або я знаю!... а нема, нема кому що сказати...

Коби я була красна та вчена! А то що? ані краси, ані науки, ино в грудях горить... Ой! горить, горить! аж ровскакують ся...

Прийшла до Коловичів їх своячка, учителька з недалекого села. У неї були дві знайомі зі Львова, молоді, веселі дівчата, тай також прийшли з нею. Гамору, сьміху була повна хата. А що вже Михайло доказував! такий веселий був! То жартує, то співає, то передирає ся з тими паннами... тай я нехотячи повеселіла. Ще я його таким не виділа ніколи. Вхопить одну, тай співає і танцює, потім другу, третю, а дівчата аж дуріють; такі веселі, що ей! А вже як мене взяв у танець, як пригорнув до себе, то я й не знала, що діє ся зо мною! От так ціла втиснула-б ся в нього, щоб і сліду з мене не було. Така я рада та весела та щаслива, що Господи! Вибігли ми на подвірє, доказуємо, самі вже не знаємо, що робимо. Аж я глянула — а він танцюючи поцілував одну дівчину...

Вона ніби то гніває ся, та-бо ні, сьміє ся... тай горне ся до нього... Сьвітоньку мій! земляно божа! та чому-ж, чому-ж не мене?!... хоть раз! хоть один, одинокий раз!... Так мені головонька закрутила ся, що я пішла до хати, тай... та що кому скажу? тай кому? кому?...

— Спочинь, Мариню, спочинь, не муч ся. Ровкажеш оісіля.

— Ха-ха, спочинь... та я вже спочиваю... А ви-ж не бачите, що я другий раз те саме переживаю? Та де там другий раз! Та я то переживаю що дня, що хвилини, все одно і те саме, все, все... Та то-ж і моє нещастє, що я то всьо раз у раз не ново пережи-

ваю! Он коли то вже було, а воно у мене що день є, тай що день гірше... гірше, тай гірше...

— Бідна ти небого; ото, Господи милосерний! То вже як кому написано.

— Ой написано, тай назначено... Ой справді, що написано... Тай що з того, що скажеш кому? Здає ся, ніби лекше. Та де там! здає ся ино... А мені таки здавало ся, що мені лекше, коли вони поїхали назад до дому. Утихло, тай ми знов важили як уперед. Я ніби заспокоїла ся, та думаєш, що на довго? Ей де; приїхала Михайлова наречена... Така молода та біленька, веселенька, так вони люблять ся... Йойойой! та де я годна сказати, що в мені діяло ся... Вийду на город, тай іду, йду, аж ось зачеплю ногою за корчик, тай спам'ятаю ся: де я? що я? Стану тай стою... а так бігла би кудись, так-так кудись на край сьвіта, або де... тай засьмію ся: ото, дурна Маринка... хоть побіжиш, то й біда твоя з тобою побіжить... де сховаєш ся перед нею, коли вона в тобі сидить?...

А в голові такий ярмарок, так шумить, та гуде! Геть, здає ся, голова підносить ся в гору, тай в гору... Сяду тай плачу, а думаєш, що лекше? зіслабну, тай подаю ся: що зроблю?...

Та як його привернути до себе? та як? та як?... Коби то я красна та вчена, а я що?... А він усе однаковий для мене, анї раз не міркує нічого. Мені-ж усе гірше тай гірше. Голова горить, аж дивую ся, що полумя не видко. „Положи ся, Мариню,— каже бувало Коловичка, — та переспи ся, то перестане“. Я положу ся тай засну як камінь. А як устану, то вони сьміють ся: „Тай як ти — кажуть — спиш, що говориш тай співаєш крізь сон?“ А я нічого не знала про се. Ходжу, і не знаю, як я ходжу; роблю що, також не знаю як: от так, як би мене й не бумо. Так десь утекти від себе самої хотїла-б я... так хотїла-б, що й не сказати.

Цілий тиждень мучила ся я так, потому ніби відстало, як тота панна поїхала. — Бодай ти не вернула вже більше! — подумала я собі. А тепер, як згадаю, то що вона мені винна була? Але тоді я не думала, чи вона винна, чи ні. Тай ніхто не знав, що в мені діє ся, і не було кому й казати...

Аж коли вона поїхала, мені ніби лекше. Що мені робити? думаю. Думаю, думаю, тай придумала. Михайло такий Русин, а його панна Полька. То я мушу її відігнати, аби не знати що! Та-ж сам він казав, що його жінка мусить бути Русинка. А зробить-же

він з тої Польки Русинку? Бодай так! Тепер, то вона говорить по руськи, ба, але хто знає, як буде опісля? А я-ж Русинка. Та я ще не такою була би, Михайле, коли-б лиш ти схотів... Ану, коли-б був казав у криницю скочити, бо так треба для читальні, хто знає, чи не була-б я скочила. Але він того й не видить, що я так запопадаю... А знаєш ти, що то значить, коли такий огонь чоловіка палить, що от-от сльози ино що не поплинуть рікою, так чоловіка розриває — а ти шусиш бути весела, сьміяти, ся, жартувати... ба, та часом ще й прикре слово почути? Ей! та де! і в пеклі не гірше, ой, певно, не гірше!

Тай як його привернути до себе? як?... Знаєш, тепер уже всьо пропало, минуло ся, а я ще нераз задумаю ся над тим, як його до себе прихилити! От як!... ха-ха-ха-ха... Думай, Мариню, думай... ха-ха ха... Тай придумала. Чи я вже знала, що робити?... Може прихилю я його до себе, коли буду дуже-дуже Русинкою? Та як? та як?... Все одно, щоб він лиш був мій, щоб був мій... бо... бо мені вже сил не ставало! Що буде, то буде, а гірше вже не може бути... От таке я придумала. Стала я ходити коло нашого попа... так дбаю за читальню, так розказую йому, що люди так і так говорять, так і так його хвалять, такі йому раді, що він такий патріот — тай він став такий добрий для мене, о що попрошу, те й зробить, ха-ха-ха, а всьо для Михайла... Сідаю-ж я тоді, тай пишу лист до Коловички; ніби то від попа, що він хотів би бачити ся з нею, щоб порадити ся про читальню, (хотай я добре знала, що се неможливе), а при тім хвалить він мене в сім листі, що я така добра Русинка, що не легко і знайти таку щирю, тай кінчу, що ніби то піп просить о пораду, лишень щоби Коловичка, Боже борони, не виявила кому, що він до неї пише... Сей лист дала я Коловичці, тай прошу, щоб вона відписала, то я передам попови. Даю, тай потерпаю, так аж мороз іде по мині... Ото, як би так тато про се дізнали ся, — гей! то вже й кісточки в мені не було би цілої! А голова горить, а в грудях тисне... пекло, правдиве пекло, не я. А всьо для Михайла, для Михайла! Або пропаду або він буде мій! Що буде, то буде... Але Коловичка не догадала ся. Дивно їй було, але відписала, тай дала мені той лист. Я перечитала і знов відписую за попа, а в кождім листі хвалю себе, що я добра та щира Русинка. Тай ще! Написала і то (а все ніби від попа), що один пан з Відня, богатий тай патріот, хотів би заопікувати ся мною і учити на співачку, або якось конче забезпечити

мені будучність... що ось то жаль йому, що я так свій вік марную. (Я чула, як про того пана у попа говорили, а сама й не знала його зовсім). А сама думаю: і чортом буду, і всім, чим би Михайло лише схотів, щоб він лиш мій був... Ага, а йому ані в голові, ані снить ся. Йойойойой!... голово ти моя, голово! чому ти не урвеш ся, не пропадеш! матінко моя!...

Не помагає, ніщо не помагає... Хоть Коловичка бувало хвалить мене, що я добра Русинка, що за Русь в огонь скочила би, але Михайло все однаковий... Так дивлю ся на нього, так дивлю ся, оттак рада-б його підпалити або розтопити, або я сама вже знаю?... аж оmlіваю, а він усе однаковий! Він не знав, ні, що він винен?...

Не помагали й листи. А що я намучила ся над тими листами! Як написати? що? Бо так я мусіла писати, що ніби то попови о читальню ходять, але щоби більше мови було про мене, як про читальню. Ба! тай де їх писати? щоби ніхто не побачив... То я йду або в поле, геть далеко, тай у поли пишу, а сама аж дріжу тай потерпаю, щоби хто не надійшов! або коли вже всі підуть спати, то я йду на під, тай там мучу ся. Бою ся, плачу, тай пишу... Гей-гей! Тай що з того?... що з того?... всьо на дармо. На які я способи не брала ся! Пригадала я собі своє говорене крізь сон. Чекай, думаю, треба й сього попробувати. Удаю, що болить мене голова, тай кладу ся спати, але не сплю. Потому зачинаю говорити. Виговорюю на Поляків, а найбільше на Польок. Що мені треба було, то все я говорила. А вони всі думали, що я крізь сон. Але і се не помогло, тай ніщо не помогло, бо раз війшли ся ми всі в читальни, тай тоді Коловичка дівнала ся від попа, що то не він писав сі листи, що я приносила... Наганьбила мене Коловичка, ой, ще й як! Страх, як ганьбила... Тай піп також. Та що мені їх ганьба? Нехай би були різали, пекли, мучили, що мене то обходило? Але де мій Михайло?... де Михайло, де?... та я-ж то для нього робила! Я хотіла бути його, його... Нехай би я була потім пропала, вмерла, або що будь...

Я не знаю, чи я його тоді любила так дуже, чи ненавиділа, чи одно й друге. Бувало така я в собі добра, така лагідна, так рада-б я щось доброго зробити, прихилити ся до нього, тай забути ті муки... а нараз так щось заболить, запече, так здавить під серцем, в очах темно зробить ся, закрутить ся голова... сама

себе не пізнаю... здасть ся, роздерла би й себе, і Михайла, і цілий сьвіт!... Тай що? тай що?...

— А коли Коловичка скаже Михайлови про сі листи? — мелькнуло мені в голові, — що тоді?

А я не знала, чи вона сказала йому, чи ні — тай як було дізнати ся? А я так і закаменіла на ту гадку. Вже не годна ніщо думати. Ходжу тай роблю, варю або шию, тай усьо як не своїми руками. Гей, гей! Боже, Боже! пів року я мучила ся, тай терпіла, тай що з того? Стілько муки!

Незабаром потім поїхав Михайло. Поїхав, а я зістала ся сама... сама, ей! та де сама! та ж усі мої думки лишили ся зо мною, всі, всі що до одної, ба! та ще й нові приросли... Ой росли, росли, так розростали ся, що я вже думала: а от так, тай розсадять мене!... Хто що спитає мене — а я нічого не знаю... — Ти Мариню, не знаєш, де голка? — Що кажете? — Не знаєш, де голка? — Голка? яка голка? — Та ти дурна, чи що? та голка! — Ага, голка... або я знаю, де? — Тай в усім так. А в мині так варить ся, так перевертає ся... ойойой.. а потому тихо. Так спокійно — здаєть ся мені, що я вже вмерла, і дивую ся, що я ще дивлю ся, і виджу, і ходжу, і роблю... А часом як здійме мене жаль, то так плачу, плачу! піду де на город, сховаю ся в куток, плачу тай руки ломлю, тай плачу... Коби Михайло хоч про листи не знав! коби не знав... І сподіваю ся ще, і не сподіваю ся. Сама не знаю, що зо мною діє ся. Ходжу до читальні, ходжу на спів — та все так мені здаєть ся, що то йно сон. Люди дивують ся, питають, що тобі Мариню?... А що-ж? нічого — відповідаю. Не було кому сказати... ой не було, ні.

Аж от довідую ся, що Михайло покинув свою Польку. Ой! усьо, що було в мені, рушило ся на ново, аж оттак голова закрутила ся. І надія, і страх, і всьо, всьо нараз віджило. От так таки зараз бігла-б я до Михайла! Та як? та як? дурна! — спам'ятую себе. Треба щось подумати, щось робити. Що-ж, що робити, щоб Михайло приїхав?... Ага! треба устроїти вечерниці в читальни. Як я утішила ся тою гадкою, аж віджила. Кинула ся я поміж дівок та парубків, тих, що ходили на спів. Як стала підмовляти та заохочувати та скликати тай з гавдами говорити — таки поставила на своїм! Запросили ми й Михайла, а я аж усидіти не можу! Рахую дни, рахую години, а всі такі довгі, довгі, довгі! Спати не

можу, їсти не хочу, коли-б ино борше, борше... Аж трасу ся ціла, а так мені чогось добре, добре... От так — думаю — буду все, все коло нього, а так буду співати, як лиш зможу найліпше!... Та тут і задубіла! А як Коловичка сказала йому про листи?... Та вже всьо одно... А я вже так буду ходити коло нього! Та нехай він буде мій! Та-ж я тебе так люблю, Михайле! так дуже, дуже! Як би я йому годила у всім, як би я його слухала, як би помагала у всім! Така добра стаю ся, така, така добра! З роду не була ще така...

Приїхав Михайло. А який він? Сумний чогось. Певно, що знає... а може ні? якось однаковий до мене... Е, то може й не знає... так дріжу... немов би на шпильках...

Прийшов на концерт, та все однаковий... По концерті лишили ся ми самі... а я така змучена, ледво душа мене тримає ся! А він сїдає коло мене тай питає ся: А ви пішли би за мене, Мариню?... А мене немов ледом обдало! — Або-ж ви оженили би ся зо мною? — кажу — коли вам сестра не дасть?... А сама чую, що він знає вже про листи, та про всі мої заходи... — Та що-ж? сестра мені не розкаже — відповідає мені Михайло — але треба подождати, нехай перемеле ся... Тай тільки нашої розмови було.

Та чому ино тільки? То я намучила ся, натерпіла ся... один Господь знає, як тай кілько, тай на ту одну хвилю; а прийшла тота хвиля... тай що? тай що?... От коби була й не приходила... Я заплакала. Знов усьо відізвило ся в мені, заболіло, запекло, аж дух задавило... А він усе однаковий.. не можу вгадати, що він думає, але чую, що не любить він мене. Не так він розмовляв зі своєю Полькою!... Ні, ні! він мене ино так дурить... хоче мене ино так зацитькати, щоб я вже не докучала нікому... тай так закрутило ся мені в голові, закрутило... Аж на другий день я опам'ятала ся... Пропало всьо! пропало! Кажеш ти, Михайле, чекати, — та я буду чекати... буду, бо що-ж маю робити? хоч би ти й не казав, то я буду чекати... Але то вже пропало, ого! вже пропало!... Тай таки, що пропало!.. на правду пропало...

Ха-ха-ха-ха! Чекаю я, Михайле, чекаю... ая... чекаю, чекаю, тай буду чекати...

Що з того, Михайле, що ти оженив ся, а я таки чекаю!...

Марія Колцуняк.

На стрічу сонцю золотому.*)

(ПОВІСТЬ).

ІХ.

Оттак пізнав її Штефан, і серцем-душею полюбив її. Шалений! Студент з осьмої класи, що утримував із своєї праці цілу родину, сьмів залюблювати ся, і ще в кім?! у дорослій панні! Ну, ну, гарну перспективу мала та любов! Та він не зважав на ніщо і любив. Тихо, скрито, не говорив о тім нікому, сам перед собою не признавав ся до того, та з кожним днем любив горячійше, щирійше.

Чи він мав право о тім говорити?

І що-ж, хоч би навіть вона полюбила його? Може він з нею женити ся, хоч би вона ждала ще й чотири роки? За чотири роки він буде суплентом, буде мати тих шісьдесят до сімдесят гульденів і при ощадному житю вижили б обоє. А мати? а присяга дана батькови, а невивіновані сестри, а брат? Ні, він нікому і словом не спімне про своє чутє, сховає ту горячу любов на дні свого серця і працювати ме далі — на виживленє родини! А та любов буде для нього провідною зорею в житю, додасть йому сили переносити житєві невігоди, буде його вести до щастя.

Щастє — без неї?! Яка-ж страшна іронія!

Щастє! — і уста болізно кривили ся та в душі співало: Ти до щастя дійдеш!

— Ти до щастя дійдеш! — співало у нїм, — до щастя! — То її ти бачив у своїх молодечих снах, її волося, темне, чудове, її голос ти чув.

*) Див. Л.-Н. В. т. XXV, кн. I, стр. 50—74, кн. II, стр. 121—155.

— Богине моя добра, зірко моя. Ти до щастя ведеш мене. О, я присягаю ся, що зроблю все, що в моїй силі, щоб дійти до того щастя, житим своїм жертвою, але присяги не зломлю, неньки та рідних не кину, свій обов'язок сповню вірно. Бо лише тоді я буду достойним тебе, лише тоді буду гідний того найвисшого щастя.

— Ідеалісте, ідеалісте, — знов щось говорило, сьміяло ся з нього. -- Чи ти знаєш, що то жите?!

І від тих слів кров стинала ся йому в жилах, та він знов відіймав гордо голову в гору і кавав :

— Я ідеаліст, але я вірю, що єсть щастє і вірю, що те щастє буде моїм.

А вона? Вона навіть не догадувала ся, як її горячо кохають. Навіть уваги не звертала на нього. Та-ж він був студент, а вона „сього року в зимі мала собі якогось зловити, мала вийти за муж — вступити ся в хати“.

А просьба батькова? а серце? а жите? а щастє? Ха, ха, ха! Жите тверде як гранітова скала, а вона така слаба і нікого, нікого на цілій землі не має, щоб допоміг їй. Щастє? ей, Боже, щастє і вона! На смерть можна засьміяти ся з такого порівняня!

Має вийти за муж, за пана надпоборця, отсе остатнє слово, що їй сказав вітчим, бо йому (вітчимови) треба кредиту, бо він в довгах по вуха, а надпоборець хоч також не багатий, та має впливи і широкий кредит. А впрочім се й до „авансу“ багато значить мати такого зятя.

І почала ся ловля.

Тяжко вона йшла. Пан надпоборець був собі вже чоловік у літах, та про те ще дуже елегантний і гарний мущина. Середнього росту, темний бльондин з буйною чуприною, великими вусами та карими очима, був дуже пожаданим гостем усюди, де були жінки. Бо він умів одним своїм словом чарувати їх, приковувати до себе. Панни лише мріли об тім, щоб його до себе приманити і розумієть ся, звінчати ся з ним. Бо від разу таке становище і значіне, а до того надпоборець такий гарний і милий мущина! І Ліда, така недосьвідна, молода та бідна дівчина мала його ловити. Боже! вона мала „ловити!“

— Ох таточку, таточку, яке-ж жите важке, — плакала нераз, та таки не могла втекти від того, що мусіло стати ся. Те жите дома, під опікою вітчима вже так їй надоїло, так обридло, так

зненависіло, що не було сили дальше терпіти. — Хто зна, — думала, — може той надпоборець найліпший чоловік, може як раз не буде так зле. Що він Поляк, що вже не одну збаламутив і лишив, що говорять, що він тиран для окруженя, щож? гірше як єсть не буде. А впрочім так мусить бути, бо так хоче вітчим, і вона хоч про око мусить його слухати і мусить „ловити“.

Мясниці були довгі, вечерків та балів було багато. Ліда бувала майже на всіх. Хоч не дуже любила танцювати, та бувала, бо так хотів вітчим. Бавила ся дуже добре і надпоборець хочачи не хочачи почав звертати на неї увагу, та зачав бавити ся з нею більше чим з иньшими. А вона? Вона старала ся бути все гарною, приємною, та знайти такий предмет до розмови, щоби його заінтересувати. Мала дуже практичний погляд на речі, бо знала, що йому те найбільше імponує; убирала ся на вечірки все в яскраві кольори, бо він те любив.

А Штефан? Любив далі і болів душею, що він не може бо-дай раз піти на той бал, стати та дивити ся на неї. Яка-ж вона бувала чудова отими вечерами, як їхала на вечірки! Раз — він видів її тоді.

Прийшов пізнійше на лекцію, а як відходив о девятій і мусів переходити через передпокій, то вона стояла коло отвореної шафи та вбирала на себе верхню одіж і легку хустину, бо фіякер уже ждав і мама з Ціночкою нетерпливили ся.

В покою було темнуvато, лишень бліде сьвітло місяця кидало своє зелене проміне через скляні, морозом посріблені двері до хати. А вона стояла біла мов мармур, з обнаженою шиєю та раменами, з легеньким румянцем на щоках, з блискучими, немов промінястими, немов соняшними очима, з тим темним, в золото впадаючим, з легка філюючим волосєм, а ярко-червона, гладко пристаюча шовкова сукня чудово вбирала її гарну, високу стать. Він отак вік цілий дивив би ся на неї. О — бере легесіньку хустину і закидає її на голову, так звільна, поволи, і всьміхає ся. Та якось так — чи весело? ні. А проміня в очах меркне. Що отсе? Немов мрака за-слоняє сонце; такі стають вохкі ті її очі. — Чи вона плаче? вона нещаслива? А така чудово-гарна. Але то погано з його сторони: вона-ж не знає, що він дивить ся на неї, може гнівала би ся за таке підгляданє. Треба йти — не треба дратувати серця, коли воно і так з болю ледви живе.

Твердим, несприродним голосом каже : „Добраніч“ і йде. Вона здригається.

— То ви? Добраніч!

І дивиться на нього.

— Який же він дуже, дуже милий, а який сумний. Правда, сумне його життя. Бобик жартуючи та кепкуючи оповідав, що говорять про його життя.

Отсе лискавкою перелітає через її мозок, а далі творить ся думка :

— Двоє нещасливих!

Вона підходить трохи ближше і подає йому руку. Він якось несміливо подає їй свою, кланяється. Відтак підносить ще раз на неї очі — тепер не сумні — отвирає двері, каже ще : „веселой забави“ і йде.

— Лідо, — кричить Ціночка, — доки ти будеш убирати той шалик? Знов приїдемо по кадрілю! Але ти хочеш вимучити пана Солецького, хоч він і так на тебе не дивиться.

Ліда не відповідає нічого на послідну замітку; каже лише :

— Я вже готова; їдьмо! — і вони виходять, сідають до фякра, Ціночка і мама в головнім сидженю, Ліда і вітчим у меншім і — їдуть.

Вітчим в дуже добрім настрою, сміється та жартує майже всю дорогу, тому їде ся досить приємно.

Приїздять.

Баль в самім розпалі. Веселість на всіх лицах. І Ліду огортає радість, а часом, часом перелине головою думка : „двоє нещасливих“, і о диво! вона зовсім не засмучується на ту думку.

Надпоборця не було в салі; грав здається в карти. Аж тепер прийшов і йде просто — але не до Ліди! Вона троха блідне, а троха тішить ся. Ні, ні, вона хоче увільнити ся від вітчима, хотіла би, щоби їм було ліпше — але за таку ціну — віддавати себе нелюбленому чоловікови, се страшно, се нелюдсько. Вона ще таки хоче жити життям молодого серця, хоче кохати і бути коханою! Тому почуває майже вдячність для того надпоборця, що не дає зловити себе. А вітчим? Ну, ну, гірка-ж буде її година дома! Так що-ж вона порадить, прецінь не піде просити Солецького, щоб ішов з нею бавити ся! Дарма!

Ось тепер він гуляє. Чудова в них пара! Такі обоє високі, вона (його давня „пассія“) брунетка, він бльондин, обоє вже не дуже молоді, але в самім цвѣті літ.

— Яка-ж вона гарна, що бере на себе обовязок зловити надпоборця для себе! То благородно з її сторони.

— Двоє нещасливих — співає в Лідиній душі і їй так любо та мило стає. Чого? чого? вона не знає!

Баль скінчив ся. Приїздять до дому. Вітчим накидаєть ся на неї мокрим рядном, Цїночка із злорадним усміхом каже:

— Але-ж то той Солецький закоханий у пани Мірській! Чудова в них пара! Лідочко, ти плачеш? Ну що-ж? хотїла спїяти голубонька, тай не вдало ся!

Лїда мовчить — далї не годна.

— Господу милосерному слава, що напутьв його на добру дорогу. Чей може хоч тепер не скажуть тато менї ловити його, як бачуть, що він мене не хоче. Де йому такої жінки треба, що й цілої сотки посагу не буде мати? Йому треба гроший, от чого...

Вітчим впадає в пасю.

— Який знов дїдько в тебе влїз? Що тобі такого нинї? Памятай, що коли нинї погнївала ся ти з Солецьким, то маєш на другій забаві перепросити ся з ним. Чи-ж то видїв хто, таке щастє з рук пускати? А ти думаєш, що доки буду тебе годувати? Час уже вступити ся в хати.

Пробувала перечити ся, казала „що вона вже не раз хотїла вступити ся в дому, шукати собі свого хлїба, а їй не дозволяють, а відтак випоминають, що сидить на ласці. А що-ж вона винна, як нікого не може зловити, бо нікому не треба бідної жінки“.

Та отсього всього вітчим не слухав; счинив ся гвалт, вереск, а потім житє Лїди стало чистим неклом: п. Солецький „не перепрошували ся“, бо вони зміркували, куди йде тота униженість п. канцелїста і привїтливїсть панни, тай вицофали ся завчасу. Що їм в бідної жінки?

А Лїда? Довгими, темними ночами вона плакала. Сльози, що запекли ся були від якогось часу в груди, тепер лили ся, лили ся аж до несхочу, коли тільки ніхто не бачив, що вона плаче. Отими сльозами вона хотїла виляти все своє несвітське горе, весь свій жаль до житя та людий. За що? за які провини вона така

бідна, така нещаслива? Чого той вітчим так над нею знущаєть ся? Чому вона має бути жертвою за його прогріхи? Він прогайнував та прогуляв троші, а тепер вимагає, щоб вона так упокорювала ся, щоб когось силоміць тягла, ловила. А вона слухала, старала ся ловити, та ба! рибка була за важка і гачок урвав ся. А тепер вона не має ні дня ні години веселої, так їй страшно докучають. І чому те все так погано йде? Чому люди такі немилосерні? Цілими нічками тихими думала над тим і знаходила лиш одну відповідь: Бо вони слабодухи! Так. Приміром, як би той вітчим був сильнійший духом, як би варік ся, сказав собі: „Покаю ся, не буду гуляти ані пити, відмовлю собі трохи приємностей“; як би не грав ролі такого великого пана, позволив їй іти на посаду хоч би і без іспиту, а Ціночку трохи менше вбирив; як би не давав Ясьови на всякі ховзанки та танці, то вони всі таки могли би вижити чесно з того що мають і вітчим не потребував би казати їй: „Маєш вийти замуж за надпоборця, бо мені треба кредиту, а він його має“. І де тут сумління? Тому що він хоче грати великого пана, силоміць пхати ся між „аристокрацію“, котра й так не вважає його за ніщо иньше, як за свій підніжок,—він хоче губити невинну людину. Яке-ж то страшне насильство поступати так, як він поступає! О Боже! який він підлий! Як єсть де разом у товаристві, то їй лице в сорому одираєть ся, що то має бути її „батько“! Русин — ніколи і слова не промовить тим жаргоном, пхає ся всюди, де його не просять, удає що у нього тисячі, а не стидаєть ся казати доньці так упідлюватись. І властиво що він думає далі в таким життєм? Куди воно заведе його? А той Ясь? То також чесна головка! Але і він також шанує батька — не дай Боже нікому такої пошани! Та якого собі вітчим виховав, такого й має. Дарма! Як хочеть ся збудити для себе пошану, треба мати сильну волю, не робити ніколи нічого такого, щоби вказувало перевагу тіла над духом. А так? Слабодухів ніхто ніколи не шанує.

Таке думала, передумувала Ліда. Та чи ставало їй від того лекше? Ні, сто раз тяжше! — та не думати було не сила, і низше, низше хилила ся голова, а батькові слова розпеченим залізом пекли душу. „Будь сильна“ і „Сповни мою просьбу!“

Не сила її, не сила.

X.

Штефан здав матуру, перебув кілька день дома та й вибрався на село, на лекцію.

Ті вакації, що для иньших були найгарнійші в цілого життя, бо-ж були то перші вільні вакації дорослого чоловіка, він перебув з далека від любої рідні та коханої дівчини. Але мус великий пан, а його перла до того тверда конечність.

Минули й ті вакації. Повернув до дому, забрав з собою Антося і з сімдесятьма ґульденами (от троха ще з стипендії, троха з лекцій) помандрував, поїхав до Львова.

Наймив хату на далекому передмістю, записав Антося до гімназії, а сам ходив ще сей місяць по Львові та й шукав лекцій, бо викладів на університеті ще не було. Та йому, як зовсім чужому, тяжко було звайти в сьому великому місті хоч яку таку лекцію. Мусів жити якось із тих грошей, що привів. Ще би сам вижив якотак. Та ба! він був з братом — то подвійна жура.

Відтак зачали ся виклади на університеті. Взяв собі свою улюблену історію, з мусу ходив на латину і греку. Учащав на виклади пильно, не опускав ні години. Над собою працював дуже много, а мав до сього змогу: велика університетська бібліотека стояла отвором: читай скільки хочеш. І він читав, читав майже цілими днями. Хотів навчити ся та пізнати все.

Що з того, коли минув місяць, другий, третій, і о горе! кишені починали сьвітити пустками. І що далі буде? Що? Про се він звичайно не хотів думати, та вперта думка не давала спокою, а уява вказувала бліду, страшну, схоровану жінку, що часто ставати-ме на дверях його кімнати і зимними, безкровними устами говорити-ме: „Я нужда“.

Кров стинала ся в жилах від сього, та дарма: він знав, що прийде день, коли до його вбогої кімнатки завітає той страшний гість. Та най би ще, як би він сам! Але отте мале, біляве хлопя, що в ним буде!? Чи воно буде також умирати голодною смертю? В чужому місті, далеко від мамі, від сестер, далеко від усього коханого та рідного?!

Ні, ніколи не буде сього!

А де-ж рада? де вихід із сього?!

Не знаходив.

Коби можна знайти лекцію, хоч одну лекцію, хоч за сім золотих, щоб було бодай для малого „на хліб“. Оттак ще місяць, ще два, а далі він (Штефан) відбере стипендію і все поліпшить ся. Та лекції не знаходив.

І прийшов день, що „малий“ мусів іти без сніданя до школи.

Бодай же він був не діждав того! То він так сповняє присягу дану батькови?! Гарно опікуєть ся своїм братчиком! Тай через таку опіку піде невдовзі в сиру землю.

Заніс годинник до заставничого банку, остатню і першу річ, яка була в нього ще до заставлення. Дістав щось чотири гюльдени, і беріг їх мов найдорожший скарб. Скорше дав би собі одно око виймити, ніж мав би ті гроші стратити.

Та минули ся й вони! А тепер — ха, ха, ха, годинник — остання річ? а чорний одяг, що собі його справив по матурі, що на нього так довго відкладав по гюльденови місячно? То ще раз самолюб! Певно йому треба того одягу, бо-ж в Академічній Громаді що тижня якийсь відчит в „Научному кружку“, а він хотів мати сього тижня відчит „Про значіне Козаччини“. Так старанно і довго опрацьований відчит, стільки ночий над ним не доспав, а стільки то марив о тім, як то він тим відчитом дасть себе пізнати товаришам, як вони пізнають, що й він працює, трудить ся! Ну, тепер годі буде, бо в сьому одязі годі виступати прилюдно хоч би тільки й між товаришами. Ну, то й що-ж? То не буде мати відчиту! Добре, що ще хоть не оголошував. Ха, ха, ха, який він сьмішний! І він міг надумувати ся над тим, чи заставляти річи!? То ще раз дурний, тай дурний! Таже було вже давно зробити се і був би мав супокій і не потребував би так мучити ся. Ото великий страх, що не покаже ся дуже „мудрим“ перед товаришами! Таже брат голодний, спамятай ся, а тобі якась слава та значіне в голові. Таже твій перший обовязок пильнувати, аби твої не голодували, а решта всьо на бік. Зрозумів?

Зрозумів.

Відніс річи і заставив. А далі — що буде, як і ті гроші минуть ся? Що тоді заставить? Хиба себе. Але чи-ж? Чи кому й хибує такої мальованої цяці!

Шукав далі лекцій. Відколи приїхав то шукав, і годі було знайти. Нарешті, за протекцією одного знайомого, дістав одну лекцію, що для нього була майже щастем. За те, що вчив усіх предметів хлопця з шестої класи, мав що динни обід. Просив, чи би

не можна, щоб замість нього приходив на обід брат. Згодили ся. Їм було все одно. А Штефанови мов камінь знав з грудий, що брат буде мати певну ложку страви. Про себе було йому байдуже. Брехав. Казав перед братом і перед своїм учеником та панею, у котрої той стояв на станції, що він віктуєть ся у сусідки. Та се була велика брехня. Бо він, як удало ся йому дістати часом яке переписуванє до дому і заробити собі два-три гульдени, то їв; звичайно йшов на обід до людової кухні, але були дні, коли і того годі було собі дозволити.

Вихуд, поблїд, мов не той став. Та носив гордо голову, бо свій обовязок сповняв чесно.

Находили Рїздвяні сьвята.

Штефан рвав ся, думкою що днини і що години линув домів, під ту похилу, бїдну, рїдну хатину, та годі було. Сих сьвят мусїли сидїти тут, оба в братом.

Сирота „малий“! Як йому десь прикро та тужно! Але що? Про те, щоб їхати на сьвята, і думки не могло бути. Таже велїзниця коштує, а прецїнь як приїдуть до дому, то мусїв би також кілька срібних привезти мамі, за що-ж би вона годувала їх двох! Досить у неї і без того клопоту.

Нї, не поїдуть. Будуть сьвяткувати тут. Просив свого ученика, ще заким той їхав на сьвята, щоби брат міг і далї приходити на обід до панї, у котрої той стояв на станції. Згодив ся. Значить, брат не буде голоден. А він?

Ой Боже, Боже, як йому було гїрко просити, признавати ся до своєї бїди! Він нїби не казав просто, чому не їдуть на сьвята: казав, що не їдуть тому, бо він має приготувати когось до іспиту; та знав, що брехав нескладно і що його ученик пїзнав ся на брехні. Га, що-ж робити! Житє тяжке, не легке!

Приїшов Сьвятий вечїр.

Антось ходив цілий день мов сонний з кута в кут, місця не міг собі знайти. Видїв Штефан, ой добре видїв, як він бїдняга мучить ся. Та нї словечка не каже. Нї! ще нїби й жартує собі. А ті жарти мучили Штефана гїрше незнати яких докорїв, бо дали йому пїзнати, що й та дитина пїзнає вже, до чого воно їде, та хоче й собі не показати, як мучить ся, і ще нїби й жартує. О, конче треба злагодити якось той його бїль. Коби можна хоч почастувати його вечерою. Але як? Коли нї шельюга при душі нема! Коби де

позичити кілька ринських, хоч два, хоч три. Треба пробувати щастя.

Іде до Жида, от там недалечко в крамничці, пише вексель на вісім — дістає пять; розумієть ся, по довгих торгах і короводах, і то лише з тою умовою, що віддає свій лист заставничий на годинник і одяг; се значить: на випадок, коли до осьмого лютого не віддасть Жидови грошій, то Жид має право викупити собі годинник і одяг і зробити з ним, що йому схочеть ся, за те, що позичає йому тепер пять гульденів. Поганий інтерес, але малий не ляже спати голоден, а то ґрунт! Таки в сій крамничці купує Штефан дров і хліба і йде „до дому“. Відтак іде знов у місто і приносить відти поливаний горщик, пів кварта пшениці, трохи меду, кілька яблук, гербати, булок і грудку масла. В кишени єсть і свічка.

Входить до хати.

Антось сидить у куті коло зимної печи і плаче. Штефан удає, що не бачить того, і свавільно кричить:

— Буде баль.

Відтак зачинає широко розправляти про те, як то вони будуть нині справляти кутю.

Антось теж розвеселив ся і вони в двійку розпалюють у печи. Огонь весело горить, аж дуднить. Штефан полоче кутю, насипає в горщик, наливає водою і кладе на жар. Кутя варить ся, кипить, збігає. Так за годину вона й готова. Небогато її, то й скоро зварила ся. Кладе на вікно, аби застигла.

А в хаті тепліє.

Він накриває стіл якоюсь скатертиною, що мама завинула була хліб, як передавала на дорогу, вкладає свічку в шийку від порожнього каламаря, на одну тарілку набирає куті, котру Антось приправляє медом, на другу кладе грудку масла. На середині стола сьвятий хлібець.

Коли вже до столу накрито, докладають ще дров до печи, присувають недалєко неї стіл, сьвітять свічку і припрошують одного „до столу“.

— А прошу, присувайте сі.

— Декувать, сідайте ви перші, вам по старшині належить сі.

— Але-ж ни гордуйте, досгайте, шо Бог дав.

Та отаке припрошунанє нагадує їм любі, минулі часи, і сльози так і навертають ся на очи.

Якось вони вже припросили ся і позаймали місця, близько один коло другого. Заким зачинають їсти, то встають і тихо, тихо говорять молитви. Горячі, благальні, в під самого серця пливучі слова зривають ся і завмирають на устах. А сльози звільна спливають по лицах. Відтак тихо падають собі брати в обійми і довго, довго так стоять. Двох їх, двох лише в сьому цілому, великому місті. Нікого свогого — нікого любого. Малий шукає оборони та любови у старшого, старший у любові малого витривалости на дальші влидні. Таж їх лише двох оттут. А їх родичі у низькій, похиленій хаті, в тому далекому селі журять ся мабуть, та плачуть за ними! Така доля.

Далі кушають куті. Щось троха ніби недоварена, тверда. Се їх розвеселює. Сьміють ся, які то вони кухарі. Ну, і ще до того кутя без маку. Та за те солодка, дуже солодка. Коби їм так і ціле житє солодко плило!

Згадують, що там тепер дома. Сумно, — а може ні — може гамірно, весело, бо Маріїн синок не дає нікому плакати. Тай Юра певно прибагає, що аж хата ходить. От, Богу дякувати, що не сумують. І вони — Штефан і Антось — уже сьміють ся, бо кілько-ж то ще нещасливійших живе на сьвітї! У кількох-же то хатах сьогодні і кусника хліба нема!

Кінчать їсти кутю. Тепер зачне ся панська вечеря. Будуть їсти хліб в маслом і пити гербату. В хаті тепло, ясно, єсть горяча гербата і хліб в маслом, го, го, які вони пани!

Та вечеря смакує їм дуже. На закуску по одному яблукови, і що більше треба? Весело на серці, полекшало трохи. І знов згадуєть ся рідна хатина і причуваєть ся звук сьвятої пісні — колядки. І вони співають-колядують, а в тим співом їх душа летить до своїх, до рідних, а Штефанова летить ще й до очий-зір, до дівчини коханої. Чи згадала-ж вона його хоч раз так щиро, як він згадує її що дня, що години?

Тихо, торжественно леть ся їх спів. Він так гармоніює в отим величним спокоєм зимової ночі. Тисячами небесних очий заглядає вона в їх убоге віконце, посріблює малі шибки, та жемчужить иней, яким вони злегка покриті.

Пізно вже — і хоч як хочеться їм ще колядувати, то стають, бо-ж иньшим мешканцям сеї хати може й не дуже приємний той спів серед ночі.

Тихо та любо сидять побіч себе і згадують — думкою переносять ся в рідне, кохане село, і витають коло дорогих осіб.

Так вони сьвяткують Сьвят-вечір.

XI.

Ліда шаліє з утіхи! Приїхав Роман на сьвята, єдина щира, рідна душа, єдиний друг, перед котрим вона може серце отворити, висповідати ся із усіх своїх болів та мук. Давно вже не виділа ся з ним. Ще від Великодня, бо підчас ферій перебув дома лише кілька день — от так про людське око, але й тоді старав ся як найменше перебувати дома. Відносини його з вітчимою були такі натягнені, хоч зверху ніби дуже чемні та сердечні, що лишень що маленького, яка дрібниця могла порвати так туго натягнену струну. Одно невручне, надто жорстке потягненє смичка по струні, і чемність та сердечність могла змінити ся на отверту ненависть.

Отсього Роман не хотів з огляду на маму і сестру, і тому старав ся як найменше перебувати дома та стрічати ся з вітчимою. Був би може й не приїхав на сьвята, та щира просьба сестри, той її лист, що в його стрічках не було скарги, за те між стрічками мож було читати безмірний жаль та муку, склонила його до того.

Дома нічого не змінило ся: вітчиму все вдавав великого і делікатного пана, в самій річі полюючи на ласки та аванси, був панський підніжок. Мати була все горем пририта, на сльози богата жінка; Ціночка грала ролю дорослої панни в куцій суконці, докучала чим лише могла Ліді; вбирала ся все в якісь нові лашки, розбивала чи там грала на фортепяні і була горда на свою красу та делікатність; Бобик — великий, огрядний хлопчище, все не хотів учити ся, виправляв збитки, курив мов старий „фебер“, убрав ся мов перший „шпорт“. А Ліда? — все була Лідою; повна найгарнійших поривів та ідей, усе рвала ся до красшого життя, та мусіла обмежити ся на „ловленє“ женихів, які не хотіли ловити ся, бо примана, що їх мала приманити, була лише гарна та — не золота!

Тяжке було її жите, а сього року було воно просто нестерпне. Як „ловля“ на надпоборця не вдала ся, то мала сповій весну й літо; при кінці осені знов зачав її вітчиму торочити, що сеї зими

доконче мусить віддати ся за п. ассесора, давнійше торговельника волами, тепер „усіми поважаного“, грубого, лисого, побожного і богатого „obywatela miasta Z.“. Сього пана ассесора не треба було дуже приманювати: він уже здавна хотів женити ся в Лїдою, не так тому, що Лїда йому сподобала ся, як тому, що пан канцелїст знали про його давні, не дуже шляхотні, а навіть нечисті вчинки. А знову для пана канцелїста та женитьба Єрського в Лїдою була би просто спасенєм з неба, бо „кредит, кредит у всіх і вся“, а до того можна би ще й дещо зарвати — що-ж? любенький взят для батька на все готов. Можна би ще троха погуляти та задати шик, що багато значить до авансу; а там — так гарно звучить пан начальник, а ще гарнійше с'яв, мо-же і зо-ло-тий ковнїр! Що се може смерть для невинної людини, ну, то се не так страшно; він же хоче лиш її добра, бо що-ж иншого її чекає? а врешті коли лише схоче, може бути щасливою!

Лїда опирала ся сьому новому насильству над собою з цілою силою, яка знайшла ся у неї. Та її вся бесїда була даремна! Що-ж? най би навіть вона й прилюдно відкинула ассесора, най би навіть і в церкви і від престола в вінчаня вернула ся, то що з того? Що далі? Приміром, най утече де на село, най навіть стане учителькою — може би дали яку посаду і без іспиту, бо-ж вона має ту осьму клясу — і що? Чи вона повнолітня і може собою розпоряджати? Чи вітчим не може казати шупасом приставити її до дому? Та-ж він її опікун! А далі — може її замучити повільними тортурами, знущанєм, бійкою. Ні, краще смерть! Зимна, холодна, ніша, без сонця і цьвітів, без весни і сьміху — понура і сумна смерть! Але-ж вона хоче жити, хоче радїти, тїшити ся синявою неба, золотими блисками сонця, ніжним сріблавим сявном зірок; хоче вдивляти ся в лице місяця-чарівниченька і дихати ароматами весни, і хоче жити і любити і кохати — а не вмирати! То хай живе і хай буде жінкою ассесора і хай кохає того ненависного, бридкого чоловіка, оттого, що, здасть ся, перед ніяким поганим учинком не завагав би ся, щоб лише побільшити своє майно; вона має стати жінкою того, на кого стілько людей плаче, того, що — але ні, отсе слово навіть у шепотї не перейде через її уста. Вона — золота пісенька!

Але вона не піддасть ся тепер так легко, ні! Напише до брата, най радить що знає.

„Приїдь, коханий братчику, поможи, бо в мене нема нікого крім тебе. Двоє нас на цьому світі. Мама, матусенька? Що вона може супротив нього? Раз, коли пробувала вступати ся за мене, то він при моїх очах ударив її. Чуєш? Но, розумієш, здасть ся, що після цього я не можу навіть жадати її заступства за мене. От так нераз вечером сядемо разом обі, заплачемо, тай тільки нашого. Одна одній ні словечка не каже, та розумію я її а вона мене. Тай тільки.

Оте: „сядемо обі тай заплачемо“, страшенно роздразнило Романа.

— Боже, коби та Ліда навчила ся вже раз ще чого иньшого як плачу. Шкода дівчини, бо в неї золоте серце! Та треба їхати, то мусить бути щось поважного, коли навіть та довготерпелива Ліда називає „дорогого батенька“ через „він“ і потроха скаржить ся на нього. А вона до тепер не звикла була скаржити ся.

І Роман поїхав. Приїхавши зараз зміркував, що до чого йде, бо як тільки западав вечір — от так по шестій годині — приходили дорогий батенько з паном ассесором, і тоді всі збирали ся в сальоні в стилу „японським або богомазівським“, як його звав Роман, ну, і починала ся приємна забава. Ліда сідала в найтемнішій куті кімнати і мовчала, пан ассесор розсідав ся на канапі (на фотелі не сідав, бо вже раз показав свою здібність гімнастичну, вивинувши з фотелю прегарного козла) і мовчав; Роман сідав у другому куті кімнати і слухав, що ті обоє говорили. За те Ціночка і пан канцеліст, чи там пак „pan sekretarz“ бавили всіх, с. е. п. sekretarz говорили „górnolotne“ компліменти п. ассесорови, а Ціночка миленько жартувала з Романом; так миленько, що він нераз мав охоту почастувати її зломаною ніжкою від фотеля. Так десь годину по тій „приємній забаві“ входила до сальону пані Херська, запрошуючи всіх на перекуску, і знову починала ся друга приємна розмова. Тільки п. ассесор ставали тепер розмовніші, хвалили господарський талан панни Лідзі, хоч вона в ту пору зовсім до газдівства не мішала ся, бо сиділа „в сальоні“ а тепер знову при столі. Далі — давали предовго просити ся, щоб узяли бодай кавалочок булки до кави, бо казали, що вони в такім милім, поетичнім товаристві взагалі не в силі нічого їсти. А відтак зачинали розмову на теми літературні, при чому слухачі довідували ся, що Міцкевич написав „Марію“ Мальчевського, що Енейду написав Гомера, що Роберт Брюс був поетом інфляндським, і ще много-

иньших інтересних річій. Бо п. ассесор займали ся не лише своєю, але й чужою літературою.

— Так, так, я хоч троха в літах, але поезії в мені ще дуже багато!

Роман щось два вечери слухав, слухав тих поучаючих розмов, а третього не хотів і зовсім не явив ся на вечірній приймній забаві.

А відтак був Святий вечір — на щастя без п. ассесора, далі перший день Різдва з п. ассесором, далі другий день без п. ассесора, за те мали „паньство секретаржовство“ йти на візиту до знайомих. Роман не йшов і просив, щоб і Ліда могла лишити ся дома, бо він невдовзі їде знов до Ч., а не мав часу ні разу поговорити з нею про все. Отся просьба була п. „секретаржові“ дуже не по нутру, бо він прирік п. ассесорови, що „Лідзя“ буде теж на візиті, тому то й сказав Романови, що сам не знає, чи Лідзя схоче лишити ся дома, бо йому здаєть ся, що приймнійше їй буде піти на візиту, де зможе побачити дорогу для себе особу.

Ліда зблідла, Роман теж, та ніби жартуючи сказав до Ліди :

— А Лідочко! Гарно се, навіть рідному братови не сказати, що в тебе вже єсть хтось дорожший за брата. Ну, та коли тато видали тебе з секрету, то мусиш признати ся, хто то такий?

— Питай тата, хто то? Я ні про кого „дорогого“ для мене не знаю.

— Лідзю! Але-ж не потребуєш стидати ся, таже то рідний брат! Ну, табо з тебе, Романе, теж недогадливий чоловік! Бачиш його що дня у нас, а не видиш, як любов у його і її серці розвиває ся мов рожевий цвіт!

Роман блідне.

— Прошу вас тату, залишіть ті жарти. Я ж прецінь не такий наївний, щоб мене можна в сей спосіб позбутися.

— Я не жартую.

— Ну, даруйте, але-ж хиба не можу вважати серіозними ваших слів, що в Ліди розвиваєть ся любов до ассесора мов рожевий цвіт!

— А то чому? Що-ж? Хто збагне дівоче серце! Не правда-ж, Лідзю?

— Тату, прошу вас, гамуйте ся. Хоч без тих клин! Пощо завивати в рожеві папірці болото і кавати, що то чоколяда? Ска-

жінку попросту : Мені треба грошей а ассесор їх має. В мене гарна пасербиця і я продам її йому.

— Що ? ти сьмієш ?

Роман звертає ся до Ліди і каже :

— Лідочко, прошу тебе, йди звідси. Тепер ми сами будемо говорити з собою. Іди до мами.

Вона хвилю вагаєть ся, відтак іде.

Коли двері за нею замкнули ся, Роман провадить далі :

— Прошу вас тату, лише не горячіть ся, бо я також можу забути ся, що ви муж моєї матери. Що-ж ? я кажу лише правду : ви хочете продати Ліду і мусите признати, що в душі ви самі сей ваш учинок звете продажу. Та я на се не позволю, я. Правда, ви її опікун з права, та я також маю якесь право до неї, врешті мій дорогий батько поручив мені дбати про її щастє.

— Ти щенюку, моїм кровавим хлібом викоханий, ти сьмієш мені казати такі слова ! От я виховав собі своєю кєрвавицею потвору !

— Прошу вас, поволи ! Насамперед, що ви не вигодували мене своєю кєрвавицею, бо мій батько лишив для нас гроші, котрі ви розтренькали Бог зна куди, отже то ви кєрвавицею мого батька грали ролю великого пана. Далі — коли ви женили ся з моєю матірю, то ви не брали її з ласки, бо й без вас були-б ми не згнули. Мати мала свою вдовичу пенсію. А коли ви брали матусю за свою жінку, то тим самим і нас обоє за своїх дітей і се було вашим обовязком годувати нас. Гарно-ж ви нас „кохали“. Много викладали на наше вихованє. Прецінь знаєте, що я вже від шестої класи майже сам утримую ся. А Ліда ? таже служницю однако мусіли-б ви тримати, а вона вам її заступає вже від дванацяти літ !

— Мовчи поганьче, бо тобі лоб розтріскаю.

— Ну, даруйте, не розтріскаєте, бо сей учинок не причинив би ся зовсім до вашого „авансу“, за котрим так гоните, і замісь золотого ковніра дав би шнур на шию. Врешті не маєте чого так горячити ся. Я лише правду говорю і кажу вам, що коли не даєте Ліді спокою з тим вашим ассесором, то можете легко опинити ся і на бруку.

— Що ? що ? ти гровиш ! І яким сьвітом можеш мене довести до сього ?

— Ну, слухайте — сеї справи я не хотів ніколи рушати, та ви самі змушуете мене до сього. Правда, як ви женили ся з моєю

матірю, то вона мала шість тисяч, котрі (я се знаю) хотіла записати на Лідине ім'я. Ви її відвели від того, казали, що Лідині гроші і так не пропадуть, що можна буде і потому віддати їх їй, а тим часом мало-помалу розійшлися ті гроші на ваші гулянки та Ціноччині фортеп'яни, а тепер не досить, що ви Ліду обрабували, але ще хочете її продати? Правда, ви перед правом ніби чисті, бо-ж мама не дитина, могла зробити як хотіла, могла не платити ваших довгів, могла записати гроші на Ліду. Могла!? Та як їй було те чинити, коли вам а тим самим і її і нам грозила ганьба, руїна! Як могла? Ну, ви перед правом можете сказати, що гроші були жінчині, а чоловік і жінка одно, то гроші були й ваші; бо певно, правно не було зголошено, чиї то гроші, але ви знали, що то Лідині гроші. І знаєте що? помімо того, що право позірно за вами, я, коли ви лише не лишите Ліди в спокою, буду вас скаржити до суду. Чуєте? Ви можете сьміятися, бо знаєте, що суд може признасть і вам правду, але се видите, однако таки ви покажетеся людям в правдивім сьвітлі і вони будуть знати, як то „найліпший муж і батько“ поступив з жінкою та її дітьми. Далі — я розповім і про те, що ви силуете Ліду йти за асесора, а суд як опікун малолітніх не дозволить знущати ся над нею. Я знаю, що се було би погано розкривати перед сьвітом погані, болючі рани моєї сім'ї — та дарма. Щастє сестри пре мене до того, голос батька накликає заступити ся за безоборонну.

— Ну, і що далі?

— Хочете знати, що далі? Далі те, що тоді на віки пропав ваш аванс і золотий ковнір, бо скомпромітуєте ся страшенно; що ніякий чесний чоловік і руки вам не подасть; що щастю вашої улюбленої Ціночки можете вже тепер заспівати „вічная память“, бо-ж ніхто не схоче лучити ся з такою родиною, що і нечесна і бідна. Я би вам радив ліпше покинути мрії про віддаване Ліди за асесора, дати їй волю, най іде собі учителювати, коли хоче того доконче. Тим увільните ся і від неї і від обов'язку утримувати її, що вам став уже кістю в горлі. А коли ви доконче хочете поріднитися з асесором, то маєте свою Ціночку, най вона буде драбиною, по котрій будете дізти до кишень асесора. Врешті як хочете, вибирайте; я вам лише кажу, що хоч би я мав допустити ся і злочину, Ліда не буде жінкою асесора.

І Роман тихо вийшов з хати.

— Иди до дідька, ти червоний радикале! Бодай же ти був малим здох, бодай ти ще нині голову зломав. Ото жите! І пни ся тут висше, коли ті, що ти їх вигодував, перешкаджають тому.

І пан „секретарж“ важко опустили ся на софу і снували невеселі думи. Врешті додумали ся до того, що з женячки асесора з Лідою нічого не буде і що ліпше уступити добровільно, ніж допустити до того, аби „той червоний радикал“ скаржив його в суді, ну, бо розумієть ся, що по такій авантурі пропав би аванс безповоротно. Бо-ж усі ті, від котрих він залежав, довідавши ся від Романа про цілу справу, хоч в душі признали-б йому (Херському) слухність, та подумали-б, що вони будучи на його місці поступили би так само, то прилюдно будуть ганили його і корчити міни превеликої чесноти. Із сього роздумування п. „секретаржа“ виникло те, що п. секретаржовство спізнили ся троха на візиту, і що нарешті полишили таки Романа й Лїду самих.

В кімнаті було вже троха темнувато, бо зимове сонце у хмари спатоньки лягло, з землею розпрощало ся. Вони обое сиділи недалеко печі і довгу хвилю мовчали. Далі Лїда в пориві безмірної вдячності схопила Романа за руку і палко поцілувала її.

— Спасителю мій, — шепнула лише.

Він, мов опечений тим поцілунком, сказав остро:

— Ну, Лїда, не роби дурниць. Я лише зробив те, що мені наказував обовязок — та-ж я твій брат. А тепер досить про се, а поговоримо щиро. Я-ж прецінь також стужив ся за своєю маленькою Лїдочкою. Ну, оповідай що про себе.

Тихо засьміяла ся.

— Оповідати про себе? Що-ж, та-ж ти знаєш ціле мое жите, не змінило ся воно і крихти. От ліпше кажи що про себе. Говори щиро про все, не бій ся, не зраджу нікому. Оповідай про те, як у вас там у великому місті живеть ся? Про ваше студенцьке, товариське жите, про спільну науку. Я хоч з оповіданя хочу жити тим вашим повним житєм.

— Повним житєм? Лїдо, не будь же такою дитиною. Що се властиво за повне жите, і чи воно для нас? Для нас — пролетаріів! Ха, ха, — повне жите! Ой Лїдо, Лїдо! наше жите, се вічна кривава борба за кусень хліба, се борба з підлотою, рабством, пониженєм. Ну, як хочеш пізнати те „повне жите“, то слухай. Жию в купі ще з двома товаришами в клітці, що має пять метрів вдовж і в шир, два в висоту. Рано встаю, іду до уряду, пишу від осьмої

до другої, з полудня від четвертої до шостої, і маю за те аж двадцять гульденів. До того маю ще лекційку за п'ять ринських, бо за двадцять ринських у такому великому і дорогому місті пожити ся, убрати ся, ну, і ще різні „народні ціли“, що так само потрібне до життя як і їда, то зовсім не можна. І двадцятьп'ять ледви вистає. А знаєш, чоловік не раз такий хорий, такий слабкий, а мусить пильнувати того уряду, щоб хто другий не захопив місця. А часто мусить мовчати, хоч як би то хотіло ся сказати кілька слів правди, але годі — бо тоді чуєш чемне „Radam do póg“ і кінець. Як би ти знала, як те все мучить! От не раз вечір, як прийду із тих усіх тарамат, то такий змучений, що всякі висші ідеї видають ся мені дрібницею супроти того, щоб на хвильку задрімати.

Ліда перервала:

— Але ти не дримаєш?

Говорив далі:

— Ну, видиш, певно що не дримаю, бо таки треба і вчити ся і дещо прочитати. Та чи то варто так мучити ся? Таже однако всьо скінчить ся, однако ми змінимо ся на порох, а наші душі розпливуть ся в небуте, в пїрвану.

— Прошу тебе, Романе, не будь же таким пессімістом, та-ж жите таке гарне. Для самого життя варто жити!

— Лідо! жите гарне — і твоє може? ну, ну, і се добре знати!

— Моє, Романе, дотепер не гарне, та хто зна, що мене ще жде? Може як раз я йду на стрічу великому та ясному щастю? Я ще таки вірю в жите та в його щасте, бажаю любови та волі, мов сьвітла та сонця.

Роман довгий час мовчав. Відтак говорив поволи, з іронічним півсьміхом на устах.

— Бажаєш любови? А чи ти знаєш, що вона, і чи вірши в неї? Я ні!

— Чому?!

— Ти певно думаєш, що кажу се з власного досьвіду, що в моїм серці вже відбув ся перший акт тої драми а радше комедії, що зветь ся любовю. Ні, так не єсть. Але знаєш що, берім живі приміри. Чи єсть любов? Нема! А знаєш ти, що може вона в мушці ще і найдесть ся, але в жінок...

— Романе, що се за бесіда?

— Правда! Ну що-ж? дуже любила нашого батька та проклята п. Вандзя? О, у вас усе лише рахуванє, все хто дасть більше, той возьме.

— Ну, Романе, даруй, се не так. Коли брати примір з найблизшого окруженя, то як гадаєш, у кого було більше рахуваня „хто дасть більше?“ у нашого вітчима чи у нашої матусі? Хто тут любив? Мущина чи жінка? Ох ні! ти вже даруй! Люди — однакі люди, чи мущини чи жінки. Є між одними і між другими вірні й невірні, добрі і злі, благородні й підлі. Мені здаєть ся, що коли-б люди уважали любов справді таким високим чутєм, яким вона єсть, то не було-б ніяких спроневерень, ні підлих зрад, ні купна.

— Гм, може воно й так, хоч аргорос нашого вітчима і матусі, то він також любив її колись, хоч не тоді, коли женив ся з нею. Та впрочім, не буду сперечати ся з тобою в сьому предметі, о, бо я виджу, що вже хочеш щось казати і навіть знаю що: „ти тримай ся одного!“ Ми говорили, хто рахував — хай буде, що й обоє любили, а виходить, що таки лише вітчим рахував. На се я би відповів, але ні, вже нічого не кажу. Бо зрештою мені здаєть ся, що на сьвітї нема безоглядної чесноти і не може бути високої любови. Та о тїм по тїм. Як би ти знала Лідо, яка ти була прегарна, коли отак з запалом говориш. Просто чудова. Лише не гнівай ся, се ніякий комплімент, я-ж брат. Коли-б у тебе до твого гарного лица та золотого серця ще й твердий характер, ти-б просто була ідеалом. Та що, коли ти така слаба! То не гарно, Лідо. А ти ще до всього так гарно називаєш ся: Lied — пісня. Яке-ж то гарне імя. Батенько так назвав тебе і мені здаєть ся, що коли тебе так називав, то не хотїв тебе мати жалібною, милосердя благаючию піснею, лише сильною та могучою, та солодкою і ясною піснею весни і любови. Він же написав: Будь сильною, бо лише сильні мають право до життя!

— Се не людське право!

— Га, що-ж, коли воно таки так. Коли хто не має в собі ніякої сили, ну, не конче фізичної, але взагалі, хто не сильний ні духом, ні тілом, ні розумом, то він ціле своє життя мусить туди йти, куди його понихають, а прецінь такого поганого веґетованя не можна назвати життям. Тям собі се!

— Ну, знаєш, я тої самої думки. Та чи се слушно, то иньша річ. То ще питанє, чи як раз такі, котрі йдуть усе туди, куди їх

хто иньший поведе, не чують ся може й задоволені з сього і чи се для них не жите лиш вегетоване? А відтак чи як раз вони не мають права до жита? Отже се мені видасть ся несправедливим. Бо-ж вони тому не винні, що прийшли слабі а не сильні на сьвіт. Се певно, що тільки сильні можуть відчути цілу розкіш жита, тому, бо лише вони можуть жити своїм власним житем. Сильні — се сонця, а слабі, то їх планети, або ще гірше — аж місяці, що не мають власної волі і неначе планети довкола сонця, так вони довкола сильних крутять ся і йдуть з ними. Та сьому вони не винні.

— Гм, не винні? не зовсім! Певно, що такі, котрі не відчувають своєї безсильности і котрим вона не тяжить, бо вони воліють бути планетами ніж самим сонцем, ті невинні. Але такі, котрі так як ти розуміють і відчувають, що таке жите, яке вони ведуть, то не їх жите, — ті зовсім винні!

— Ну, братчику, ти щось надто поетизуєш і починаєш бути неконсеквентним. Кажеш, що все нірвана, що жите нічого не варте, а накликуєш иньших, щоб були сильні. Коли жите нічого не варте, то пощо того всього?

— Ну, Лідо, навіть коли жите не много варте, то коли вже живемо, жиймо так як люди, а не як хробаки, що дають по собі топтати. А впрочім ні — се неправда, що жите для всіх не много варте. Варте воно навіть дуже багато для тих, що бажать його і мають силу бороти ся, мають надію на красшу будучність і вірять в можливість щастя. Ну, я не можу сього про себе сказати. Бо я абсолютно ніколи не зможу бути щасливим, тому що ані не маю в собі матеріялу на щасливого чоловіка, ані не годен уявити собі того щастя. Воно до мене ніколи не всьміхнеть ся, бо я занадто все аналізую та розбираю. Я не люблю ніяких зверхніх бліхтрів ні позліток, мушу знати саму суть, перед ніким не хочу гнути ся, а се все не матеріял до щастя. Я не живу мріями, лише найреальнійшим житем, а воно каже, що щасте неможливе. Та проте хоч знаю, що ніколи не буду щасливим, я таки працювати-му, не скорочу собі жита нічим, бо хочу бути сильним, побороти себе і свої сумніви, свою неохоту, просто ненависть до жита. Чоловік мусить мати якусь висшу ціль жита, инакше він не чоловік, лише простий збір орґанічних, живих клітин, що вегетують щоб їсти, спати та уживати можливих роскошій жита. Отак само живе кожда зввірина. Та так жити я не хочу. Моя ціль побороти себе. Твоя гарнійша, бо ти бажаш іти на стрічу щастю. Дуже гарна ціль,

і ти осягнеш її, тільки ради Бога перестань бути несмілою, жалібною пісенькою, а будь сильною, могутною і ясною піснею. Побори свою слабкість.

Мовчала.

— Тобі певно видасть ся дивним, що я правник фільовофую те ще й так недоладно. Та то знавш у мене все те роблять нерви. Чекай, за хвилию я буду веселим, за хвилию знов циніком.

— Романе, прошу тебе, не говори сього. Чи воно годить ся, щоб такий чоловік, котрий тільки що перед кількома годинами так відважно заступав ся за сестру, тепер був таким немічним, так зовсім піддавав ся владі нервів.

— Ну, лишімо се. У мене єсть до тебе малесенька просьба: сїдай до фортепяну і грай що: що будь. Або ні, то співай що, фантазуй. Так тихо, тихесенько, а може успокоїш правничі нерви, що розфільовофували ся.

Сїла до фортепяну, поклала на клявіатурі руки і сидїла кілька хвиль мовчки. Далі полив ся спів.

Лила ся мелїодія без слів. Сумна була, безрадїсна, немов виша що вкрила сьвіт. Лила ся мелїодія тужна. А далі стихла та туга і полив ся вже бадьорїйший та веселїйший спів, що невдовзі змінив ся в чудову пісню бажаня щастя і життя.

В кімнатї було темно, лише місяць лив сьвітло крізь посріблені морозом шибї вікон, а вони, брат і сестра, сидїли близько себе і снували нескінчені мрії.

XII.

І знову йшли та минали роки і жите Лїди було все однаке, одностайно сїре. Нічого в нїм не змінило ся. Вправдї тепер не мучив її вітчим нїяким ловленем женихів, бо бояв ся „червоного радикала“, та на посаду все таки не хотїв пустити її, вже не так через те, що бояв ся стратити аванс, як через те, що Цїночка вже почала на добре панночити та „бувати в сьвітї“, ну, розумїєть ся, нічого не хотїла і в руки взяти, щоби не згрубіли та не зчорніли, постійної служниці не можна було тримати, мати сама незмагала, а роботи все було гук. Ну, і Лїда мусїла оту роботу сама виконувати.

І так тягло ся вже щось третїй рік.

А далі пішло ще гірше.

Гуляще, веселе житє п. „секретаржа“ було би вичерпало і криницю золота, а не тих мізерних кілька тисяч. І пану „секретаржові“ замісь золотого ковнїра почала вєсмїхати ся руїна і сором. Він став незвичайно прикрий навіть для своєї Цїночки, картав за найменьшу дурницю Бобика, лоточив день у день жінку, а Ліда, та попросту вже й жити не могла. Він усе дорікав їй, що то через її упір вони будуть мусїли терпіти нужду. Бо коли-б була віддала ся за асесора, то все було б инакше. Що-ж? коли їй забагаєть ся якоїсь поезїї чи Бог зна чого, а тимчасом її рідна мати вже незадовго буде мусїла хіба жебрати, бо-ж не до чого иньшого воно йде.

А Ліда мов спасєня з неба ждала, щоб їй скінчив ся двадцятьперший рік, щоб була вже повнолїтна та вступила ся з хати. Тодї вітчим не зможе її задержати, бо вона буде панєю своєї волї. Піде учителювати.

І вона радїла. Прецінь уже раз буде мати те моральне задоволенє, що має кавалок хлїба, хоч черствого та чорного, та свого, бо до тепер мусїла приймати мов милостиню отой хлїб, правда білий і сьвіжий, та гіркий і солоний, бо подаваний зимними руками і з суворим, згїрдливим блиском в очах. А той же гіркий хлїб тяжко був зароблений та заслужений, гіркими сльозами окуплений!

Тепер, тепер заживє вона може своїм повним житєм. О, вона знає, що те житє не буде ні цьвітистим килимом, ні пахучим, миленьким, зеленим лугом, тїльки кремєниста, тверда стежка заросла глогами та колючками; про те вона не лякає ся його, бо хоче бути сильною. „Лише сильні мають право до житя і до щастя“ — доспівувало в її душі. І се була правда терпка, болюча, а проте правда! А вона хоче бути сильною, бо нагородою мало бути щастє. Яке воно буде, того не знала, знала лише, що бажала того щастя, відколи вчула звук того слова та почала розуміти його. Те її щастє мало бути таке гарне, чарівне, таке велике, безмежне. Нехай трїває тїльки хвилину, лиш малу годинку, та най прийде! Вона заплатить за нього житєм, покине „вигоди“, покине „спокій“ та піде працювати разом з тими темними, селянськими масами, з посеред котрих вийшов її покійний, нещасний батько. Бо дома сидіти й на далї зовсїм нема чого. Поволи, поволи і вона займе тут місце хіба простої служниці. То радше вона зі своєї пенсії буде платити служниці, а сама піде учителювати. Вона й так лише диссонанс у своїм родиннім кружку. Правда, гірко їй буде без матусї,

а матусі без неї, та й тепер чи їй солодко дивити ся на повсякчасні муки своєї дитини, котрим вона не в силі зарадити?

І Ліда одного дня зібравши ся на відвагу сказала вітчимови, що задумує тепер старати ся о учительську посаду. Вітчим зразу не хотів того слухати, та коли Ліда обіцяла, що за свої гроші найме для мами служницю, вже не змагав ся і позволив.

Гірше було в матірю.

Вона не боронила, ані не перешкаджала; вона лише так гірко, гірко заридала і сказала:

— А бодай же така мама як я, під землю запала ся, що таке солодке жите дала своїй найліпшій дитині! І ти, така вразлива та ніжна дівчина маєш іти сама без опіки учителювати на село? І ти маєш зносити ціле гірке, безпросвітне жите вчительки? І ти, що так бажаєш любови, ніколи не вчуєш дорогих слів коханого мушчини „люблю тебе“, ні не визнаєш, що його любов? Боже, Боже, за що-ж ти мене так тяжко караєш?

Тут „сильна воля“ Лідина висіла вже на волоску: оттого наріканя матери на себе саму вона не могла перенести, отих сліз тяжких не могла видіти. Та про те почала її просити, щоб не плакала, так щиро розкрила перед нею свою душу, як ще ніколи перед тим, лагідними, любими, веселими словами успокоювала її тяжкий жаль, що мати немов згодила ся зі всім. Бачила врешті сердешна, що й таке жите, яке Ліда вела дотепер, се далека дорога „не до щастя“, і вже не сперечали ся.

І Ліда дістала посаду!

В селі Н. хибувало молодшої вчительки і вона дістала там місце. Недалеко від міста і люди в селі були досить добрі, управитель школи теж, і Ліда поїхала.

Правда, на самій стрічи повитала її темна, мокра кімнатка, перероблена з жидівського ванькирика, (бо школа „молодшої сили“ містила ся в давній коршмі), брак дров, а се було вже в падолисті, не дуже прихильний привіт декого з громадської старшини та дарма: Ліда думала, що буде ще гірше. Бо зрештою що-ж? за кілька день надвезли дрова, Ліда запалила в печи, вохка долівка трохи просхла і стіни висушили ся, і Ліда почала жити в своїй хатці.

Далі почала вчити дітей. Спершу йшло дуже тяжко. На щасте управитель був добрий чоловік, показав що й як робити, навчив чого не вмiла в провадженю дітей, і Ліда поволи втягла ся в той

обовязок та полюбила його. З дітьми йшло діло теж досить добре, бо були слухняні і досить похопливі. Найгірше було з родичами дітій. Виділи, що „прафесорька“ молода тай добра, і почали не пускати дітій до школи. І Ліда тоді сама не знала, що починати. Записувати до виказу не хотіла, бо занадто жалувала їх і старала ся їх оправдати, що вони не можуть ходити, бо то одним задалеко, а другі не мають у що одягнути ся ані вбути ся, а зима остра і т. д. Воно почасти може й було правдою, та що з того, коли того не хотів угляднити управитель, а тому інспектор, а інспекторови знов Рада шкільна. І з того виникало множество непорозумінь.

Нераз приміром прийде до неї який селянин, скорчить ся в три погібелі тай просить :

— Пані професорько, ни подавайте мого Дмитруне на штроф. Та я би сам радніщий, аби сі дитина вчила, коли чоботи му сі розпали, а босий тепер ни піде, бо сами здорови знаєте, що студінь.

— Що-ж, газдо, я прецінь не подаю сама на штроф. Ідїть до пана професора тай скажіть, чому ваш хлопець не ходить до школи.

— Та Дмитруньо до вас ходить.

— До мене. Але то видите так : я лишень записую, кого не було, а решта належить до пана професора.

— Ну, то будьте ласкави не записуйте.

— Як-же я це можу? Таже прецінь як би я не записала вашого, то мусїла-б не записувати і другого і десятого. А надомною-ж ще й пан професор і пан інспектор, тай най котрий з них котроїсь днини увїде до школи, тай увидить що половини дітій у школі нема, а ніхто не записаний, то що? Та-ж ви самі це знаєте, що й ви мали би однако біду і ще до того і я мала би. Так не можна. Єсть припис, що діти мусять учащати до школи і того не можна змінювати. То для вашого власного добра.

— Ей падоньку-ж мій, падоньку! Де-ж минї сі на сьвітї дівати? Кажете йти до пана професорьки?

— Та йдїть як хочете, але то вам не богато поможе, бо пан професор мають наказ подавати виказ усїх тих, що не ходять до школи з якої иньшої причини як слабїсть.

— Ой Господи Боже, тай чому-жись му ліпше ніг не відобрав, ніж мали сі чоботи подерти. Хоть би не треба було штроф платити, — казав мужик і відходив мало не плачучи.

Коли Ліда була „при грошах“, то давала йому кілька шісток кажучи :

— Нате газдо, полатайте хлопцеви чоботи, бо шкода, аби школу опускав. Як будете мати, то віддастьте.

Таке трафляло ся досить часто, особливо в перших тижнях її учителюваня. Та скоро завважила Ліда, що селяни надуживають її м'якого серця, а навіть по троха сьміють ся з того. Та се ще було нічого. Далеко частійше трафляло ся, що до школи приходив який бутний, премудрий і не зовсім тверезий газда, та починав сварити ся а навіть грозити. Вона на превелику силу випрошувала його з хати, замикала хату на ключ і коли ще який „приємний гість“ мав загостити до неї, удавала, що її нема дома.

Ой не раз прийшло ся їй через те гірко заплакати, не раз навіть цинічно засьміяти ся, коли пригадала собі, що вона прийшла тут в вірою, що здобуде щастє, що зможе працювати на користь народови.

Тоді безмірна туга опановувала її, в серці немов тріскали, рвали ся всі сердечні струни, а душа хотіла вирвати ся з немічного тіла і прудкою ластівкою мчати ся до сьвітла, до сонця.

Та дарма!

Коло себе бачила Ліда стіни своєї зимної, темної кімнатки, крізь невеликі, замерзлі віконця заглядала в її малу хатку понура ніч. Вітер вив-завивав, денезде заскрипів сніг під колесами возів та коний, або під чобітьми людей. Та й сі відгомони якого такого життя були досить рідким гостем коло її домівки. Звичайно було пусто, тихо, мертво і її змучену цілоденною працею, важкими обставинами життя та лихими людьми опановувала теж мертва байдужість, майже сонність. О, як вона бояла ся тих хвиль! Хто зна, чи не гірше як лютого вихру, як шаленої зимової метілі-бурі. Тоді вона чула ще що живе, відчуває, бажає бороти ся як той невпинний вихор; що взагалі вчуває ще в собі якесь житє, але та пустка, та мертвецька безконечна пустка, тишина, о, того вона лякала ся гірше найбільшого лиха. І так буде йти рік, і два, і десять, і все однаково, все самітно, одиноко, тихо, бідно. І так буде йти вічно...

А так десь коло осьмої години приходила до неї стара Марцяха, що їй послугувала і ночувала в неї, і тоді починали ся у них

безконечні розмови. Стара оповідала про безталання сільських жінок, і взагалі про сіре мужицьке жите, а панночка слухала тих простих немудрих оповідань і на віки записувала собі їх у пам'яті. Ніколи вона не мала їх позабути, ніколи таких слів не забуваєть ся.

Та що з того, чи лекшало Ліді з того?

О, часто, коли вже Марциха заснула, Ліді не спало ся, передумувала тисячі разів .усе що чула, тисячні способи розбирала, щоб знайти хоч промінчик щастя, на котрім могла би спинити ся — і не знаходила.

І тоді опановував її часто той внутрішній, цинічний, страшний сьміх, що не розливаєть ся ні сріблястою, веселою, любою хвилею, ні злим, лютим реготом, ні делікатним, вимушеним півсьміхом, ні їдким, тонким сьміхом. Той внутрішній сьміх страшний! Се крик розпуки над власною немічю, се глузуване з власного безсилля.

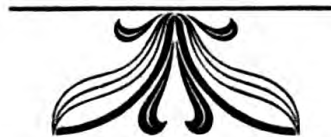
Вона прийшла тут шукати щастя! Так їй треба! Вона хотіла щастя, сьміла мріти про нього і яким правом? відки? Чи мала його та стара згорблена жінка, що спить там у куті кімнати? Чи мав його може той бідняга, що просив Бога, чому радше не повідіймав його синови ніг, ніж мали чоботи розпасти ся? Чи мав його може її брат Роман, або може її матусенька, або її управитель?

Ні! щастє не для пролетаріїв!

Та про те бували такі хвилі, коли вона таки мріяла про щастє; мов на злість усім роздумуваням та важкій зневірі молоде серце домагало ся його, шептало: шукай — знайдеш.

Те діяло ся особливо тоді, коли отримувала лист від брата.

(Конець буде).

В. Е. Накрохин.

ТАЛІСМАН.

IV.*)

Камяниця, де жив Тьозкін, була вся заселена дрібним людом і для того не вважаючи на свою в порівнянню з иньшими невизначну величину, визначала ся многолюдством. По маленькому, тісному подвірю раз-у-раз проходили мешканці. Рух починав ся від самісінького ранка. Поденна прачка починала свій робучий день і йшла з дому, коли день кондуктора трамвайового лише кінчав ся і він вертав із парку. Потім рознощик ішов до Щукиного подвіря за товаром і на воротах камяниці здибав ся з сторожем. Далі знов безталанний кондуктор, не виспавшись, ішов до парку; за ним виходив фабричний на фабрику, майстрова до робітні, газетяр до часописної кантори. Просипала ся ціла камяниця, починала ся біготня до склепику і в склепику і рух по подвірю не вгавав аж до вечера. Коло воріт відбували ся зустрічі, постоюваня, бесіди.

Вивішене тутечки оголошене остро заказувало громадити ся юрбою, стояти й сидіти коло воріт. У свій час, коли оголошене лише вивісили, воно натурально спиняло кожного, хто входив у ворота і виходив, і збирало таким способом багато народу. Та й потім, коли на нього перестали звертати увагу, коло воріт досить часто, особливо в сьвята, сходило ся многолюдне вібранє. Тутечки знайомили ся всі з новинами дня і відси вони розносили ся по всіх кватирах та куточках камяниці. Такою дорогою рознесла ся сен-

*) Див. Л.-Н. В., т. XXV, кн. II, стор. 156—171.

зацийна відомість, що Тьозкін лежить у шпиталі „від великої виграної“. Довідалися про те, що щастє приплило до Тьозкіна завдяки мотузкови повішеника, який йому вдалося дістати десь, якимось невідомим способом. І коли Тьозкін вийшов із шпиталю і став жити знов у своїм кутку, в квартирі робітника від водопроводу, він зробився предметом загальної уваги. В перший таки день повороті його зі шпиталю, багатьом удалося довідатися лично від нього, що чутка про виграну безумовно вірна. Тьозкін зібрався до лавні і поки йшов через подвірє, його скілька разів зупиняли і розпитували, а поки він відповідав на питання одного, коло нього збиралися інші і звертали до нього з новими питаннями. Він охочо задовольняв цікавість знайомих і незнайомих, нічого однак не говорячи про те, де і при яких обставинах добув свій „талісман“. За те з особливою готовістю передавав усім і кожному суму виграної.

— Двісті трицять шість рублів — тільки всього!...

Старший сторож Кузьма Петрович, чоловік осьвічений, рішучо не хотів вірити, щоб на виграну мав вплив якийсь дурний мотузок.

— Ніколи не повірю! — десятий раз повторював він і готов був зараз же поборотися в карти з щасливим власником талісмана.

— Та який же він, сей мотузок? Покажіть ви нам його! — чіплялася до Тьозкіна незнайома йому жінчина „в другого номеру“.

— Самий простий, — чемно відповідав Тьозкін. — Зараз у мене його з собою нема, але се зовсім звичайний мотузок, ось як сей, точнісінько.

В купці стояв Татарин з вузликом на плечах і увага Тьозкіна звернула до мотузка, яким був перев'язаний його вузлик.

— Ге-е-е? — усміхнувся Татарин і зробив рух, щоб відмити вузлик.

— Давай мінять ся!

— Тисячу рублів придачі!

— Ну, продай що будь. Ти щасливий. З легкої руки торгувати буду.

— Продати — у мене є що продати, і гроші потрібні. Приходи потім, — он видиш, де мешкає робітник від водопроводу.

— Добре.

— Хочеш, я тебе з твоїм мотузком в лоск обіграю? — не покидав настоювати сторож.

— Давай, побачимо, чия візьме.

— Заходи вечером до сторожівки. Ось при свідках говорю: заграємо. Сей мотузок нам не страшний, бо се все глупота, і коли чоловік з освітою, то він розуміє, що ніякого ні чорта, ні дідька, ні чарівництва нема.

— Я сам, брате, се розумію не гірш тебе. Тут не чорт, а чоловік. Тільки він, розумієть ся, не своєю смертю сконав, а повісив ся...

Та сторож усе стояв при своїому, і ображений його сумнівом Тьозкін сказав іще раз: „Побачимо, чия візьме!“ і попростував за ворота.

Юрба розійшла ся. Татарин вийшов на середину подвіря, покричав своїм горловим голосом „Халат, халат!“ обвів очима зверху до низу рядки вікон, подивив ся на квартиру робітника від водопроводу і поплів ся туди.

Робітника від водопроводу в день ніколи не було дома. Жінка його звичайно віставала ся в квартирі сама, бо й їх льокатор Тьозкін ще з ранку виходив на роботу. Про се всі знали і лихі люди частенько користували ся випадком, щоб ошукати бідну жінчину. Минулого літа приходила незвісна бабуся, оповістила її, що ніби то в самого Кронштату йшла пішки, щоб упередити її, що до неї має зайти одна всіми шанована і поважана особа і вимантити від неї ошуканством гроші. Другий раз появилася теж незвісна жінчина, що продавала за безцінок золоті ковтки з діамантами, назвала жінку робітника від водопроводу по імені і батькови Матроною Власівною, спитала, як здоровля її мужа Тихона Тихоновича, і пустила їй ковтки за вісім рублів; а коли вечером вернув ся Тихон Тихонович, то виявило ся, що ковтки мідяні, діаманти скляні, і ціна їх вісім копійок. Як тільки Татарин просунув голову в двері квартири робітника від водопроводу, то Матрона Власівна замажала рукою і закричала до нього:

— Іди, йди! Виноси ся!

— Льокатор твій велів прийти, — сказав Татарин входячи до квартири. — Продати велів.

— Нема його дома! Йди геть!

— Без нього велів продати. Мотузка велів продати.

— Що ти брешеш? Та він мотузок навмисне он під подушку заховав і ще як наказував: нікому, повідає, Матроно Власівно, не показуй, стережи більш ока!

— Ну, добре, не віриш — почекаю. Чи нема чого продати? Татарин поклав вузлик на підлозі і став розв'язувати мотузок.

— Виходи, тобі говорять, нічого нема! — не переставала кричати Матрона Власівна.

— Штани? чоботи? жакет?

— Який у мене жакет? Іди геть!

— Подушка? Продай подушка!

Він несподівано шарпнув одною рукою подушку з постелі. Матрона Власівна обома руками схопила її за ріг, він тримав за другий і обоє тягнули в різні боки. Вона підняла крик і звернувши всю свою увагу на подушку, не бачила, де була вільна рука Татарина.

— Не кричи! — сказав він. — Силою не візьму. Не хочеш продати — не треба!...

Він випустив подушку, повернувся і став зв'язувати свій вузлик.

— Ах ти розбійник! — говорила збурена Матрона Власівна. — А-во, як налякав! А чи цілий мотузок?

Мотузок лежав на своїм місці, але якось не так, як перше. Матрона Власівна поправила його і накрила подушкою.

V.

Татарин пішов. Він знов появився на подвір'ю вже вечером, дуже задоволений і щасливий. Вузлик його з великого клунка на плечех став тепер маленьким вузликом під пахвою: він незвичайно вдачно купував сьогодні і продавав куплені річі на Александрівському ринку в нечуваним баришем. Відки йому привалило щастя, на сей бік у нього склалося непомірне переконання, та про се він не оповідав нікому так як Тьовкін, а таїв про себе і лиш усміхався хитрою усмішкою.

В сторожівці складалася гра в стуколку. Прийшов завзятий трач Орішков, молодий комерсант, що займався продажою на вулиці різних дрібних товарів, як пара олов'яних ложок, або дві склянки, або брошури. Се був ще зовсім безвусий, сухорлявий парубок, запопадливий, але хорий на хронічний брак грошей, що від-

бивало ся на його вбраню, але не на стані духа. За ним прийшов Тьозкін, потім надліз грати й Татарин. Сіли за карти: Тьозкін по однім боці стола, старший сторож по другім, а з боків помістили ся на одній лавці Орішков з Татариним. Підручний, себ то молодший сторож, не брав участі в грі, але приймав щирю і цілком безкорисну участь у долі свого патрона і став поваду його. Правду сказати, вільнодумний Кузьма Петрович покладав ся не на що иньше, як на свою талію карт: він знав її, як досьвідний лоцман знає всі глибини, мілизни і підводне каміня своєї пристани. Завдяки довголітній службі, майже кожда карта в талії мала різко означену індивідуальність: двінковий ас, напр., був без ріжка, жолудна десятка без двох; у винового короля була досить велика дїрка, пропалена папіросом, а керова дама до половини вбрала в себе масло. При докладнім знаню всіх осібностей кождої карти, талісман Кузьмі Петровичу не був страшний. Не бояв ся талісмана й Орішков, бо в кишені у нього були всього три копійки: виграти він міг, а від програної його ліше всякого талісмана хоронив повний брак грошей. Питаня було лише в тім, чи вдасть ся йому втримати ся за столом по першій здачі карт і на самім початку гри дістати потрібну оборотову суму, чи може його з самого початку попросять винести ся геть.

З повною, безмежною, непоборною вірою в своє щастя сідали за стіл усе таки лиш два: Тьозкін і Татарин. У Тьозкіна в кишені був мотузок і у Татарина мотузок. Татарин знав, що він обіграє всіх на чисто, і Тьозкін знав, що всі опріч нього програють ся в пух. Що для нього значила ся гра на грошики в засмальцьовані карти, коли йому слід би числити на виграні просто по скільки сот і навіть тисяч рублів?

Він з неделікатним виглядом опер ся о стіл, закурив папіроса і з погордою стукнув по картах, не відкриваючи їх. Лиш одному Татарини було відомо, в якім пожалуваня вартім блуді був Тьозкін. Настоящий, правдивий, щасливий мотузок був у нього, у Татарина. І хитра самозадоволенна усмішка грала на його губах, і він теж, не відкриваючи карт, постукав по столі.

— А ми побачимо, — сказав Орішков і взяв до рук карти.
— Граю!

— В темну! — проговорив Кузьма Петрович, хоча для нього нічого не було темного в його картах.

— Кузьмо Петровичу, трефуй! — підбадьорював його ззаду підручний.

— Без тебе знаю, — офукнувши ся відповів Кузьма Петрович.

Почала ся гра. Кузьма Петрович узяв два атути, Орішков один. Татарину й Тьозкіну прийшлося ставити ремізи. Знов здали карти — навпаки прийшлося ставити Тьозкіну і Татарину.

— Ось тобі й талісман! — з торжеством проговорив старший сторож.

— Не бачив я твоїх мідяків! — з погордою сказав Тьозкін. — Також гра називається ся!

Та ось на столі лежали вже рублі. Татарини як уперед не йшло, але щастє всьміхнуло ся Тьозкіну і він почав забирати гроші. Татарин з зачудуванням лицем помацав у себе в кишені мотузок. Кузьма Петрович став дратувати.

— Кузьмо Петровичу, неначе мов кралю конечно завдавати, — совітував підручний.

— А ти мене не вчи! — з пересердєм відповів Кузьма Петрович. — Лиш карти мої розказуєш. Все діло мені тепер зіпсував!...

— Кузьма Петрович дійсно програв; програв і Татарин. Ставка на столі виросла до шістьох рублів.

— Отсе реміз! — милував ся Орішков, затираючи руки. — А князь червоний який став! Ось ми зараз твої грошики поділимо! Пасуй, князю, а то гірше буде!

Та при одній мисли, що його грошики, кроваві грошики поділять иньші, Татарин затремтів і завзято стукнув о стіл.

Знов програв бідний князь. Знов йому треба було ставити і при тім у двоє більше. Він кидав ся з боку на бік, поправляв на голові тубетейку, буркотав щось по татарськи. „Обманув проклятий мотузок! Де вже виграти! Тільки би вернути свої! Жаль гроший! Ах, як жаль гроший! Відчепить ся не можно, до того жаль!“...

А Тьозкіну йшло на дивоглядь. Карта йшла. Трефи, аси, королі, дами не виходили у нього з рук.

Вільнодумний Кузьма Петрович починав відчувати забобонний перестрах. Він пасував що хвиля, а коли доводилось грати, хапав ся то за одну, то за другу карту і не знав, яку покласти, з якої ходити.

А позаду його ще більше збивав з пантелику підручний.

— Кузьмо Петровичу, обов'язково трефувати треба!

— Та йди ти, окаянний! — кричав Кузьма Петрович, тупотів ногою, гонив підручного з сторожівки.

Ображений підручний відходив на бік, та по кількох хвилях, коли гра доходила до горячкового зацікавлення, голова його знов з'являла ся над плечем Кузьми Петровича, і зза плеча раптом чути було боязливий закид:

— Трефувати би вам, Кузьмо Петровичу, в самий раз!

Орішков тягнув ся, з чого слідовало заключити, що він не програв ще своїх трьох копійок, але він признавав ся, що йому не йде.

— Півтора програв! — говорив він з розкаянем.

— По грі не видно, щоб ти програв півтора, — насупившись відповів старший сторож.

Орішков забожив ся, перехрестив ся і дістав з кишені кілька срібних монет.

— Ось тільки всього й лишило ся! — сказав він з таким видом, як ніби стратив величезне майно.

Гра поволи приймила розпачно-газардовий характер. На столі з'являли ся засмальцьовані зелені, сині і червоні папірці і всі сі ставки ставив збожеволілий Татарин, весь захоплений безнадійно-пристрасним пожаданєм вернути свої гроші. Збентежене, палаюче лице його будило жалість. Тьозкін охочо готов був би не вигравати і навіть програти частину виграної, та капризне щастя валило до нього, і він забирав зі стола всі гроші. Йому ставало наконєць лячно: чи випустять його відсіля з виграною спокійно, чи може діло не обійдеться ся без каліцтва або навіть убійства? До того була за велика його виграна.

Стояла вже глупа ніч, а ніхто не гадав кидати карти. В низьких сутережах було накурено і душно. Бляшана нафтова лампочка на столі мов крізь туман освічувала збентежені обличчя грачів. Тьозкін відчував на собі загадковий погляд Орішкова, задрісні позирки Кузьми Петровича і дикі, запалені очі Татарина. Він потихенько переложив половину грошей з кишені за холяву чобота.

Наконєць Татарин програв усі свої гроші. Треба було ставити три рублі, а в завше повній доси його мошонці було пусто. Він нахилив ся, дістав з під стола вузлик і взяв ся розв'язувати його тремтячими руками.

— Що ти там дістаєш, князю? — зацікавився Оршков, позираючи на вузлик і раптом залився невпинним реготом.

— Ох-хо-хо!...

— Сподні! — з глухим стогоном проговорив Татарин, виймаючи на стіл сірі з чорними пасками вздовж погавиць штани. — Ось! Три рублі!

Тьозкін намагався перервати гру.

— Ні, панове, шабаш! — заявив він, стараючи не дивитися на Татарина. — На річі я грати не згоджуюся.

— Сядь! — закричав Татарин і на силу вхопив його за рукав. — Сядь! Дай відогратися! Пожалуй чоловіка!

— Ох-хо-хо! — реготався Оршков.

Кузьма Петрович узяв зі стола штани і з увагою переглянув їх, наздіймивши до світла.

— Давай уже, що з тобою робити, — сказав він. — Хай і так, закладу своїх три цілих. Програєш, штани мої.

— Добре, — прошепотів князь проводячи рукою по запаленому обличчю.

Здали карти. Старшому сторожеви привалила гра.

— Ось, се добре, Кузьмо Петровичу, — боязливо заговорив за плеча підручний. — Хлопця притримай на кінець, жолудного хлопця...

Кузьмі Петровичу накінець не стало терпцю. Він ударив по столі кулаком і скочив з місця. Стіл захитався, лампа впала на підлогу і загасла. В цілковитій темноті всі повставали з місць, перевернули лавку і стали лаяти ся в скілька голосів. Тьозкіну з його виграною не втікти би від біди на потемки, та щастя не покидало його. Він був ближче всіх до дверей; зігнувшись майже до підлоги, він шмигнув до виходу, і серед галасу вискочив на повітря, де було тихо і темно, як у гробі. В одну хвилину вибіг він на свої сходи і застукав до дверей робітника від водопроводу.

— Бодай тебе, до яких годин тебе нелегка носить! — сказав заспаний робітник від водопроводу, відчиняючи двері.

VI.

Огонь у помешканю був давно загашений. Тьозкін напомацки підійшов до вітвореного настіж вікна і прислухався. Грачі розходилися в сторожівки. Чути було, як Оршков ляв ся на прощане, стверджаючи, що його „обробили до чистої“. Потім усе

стигло. Чи хмари густо закривали небо, відки не падало ні одного проміння нічного світла, та важко нависли над головою, чи було над міру душно і тепло, тільки Тьозкіну було дуже ніяково.

Виграна не радувала його. Він був незадоволений і сам не знав чого. „Коли все так вигравати, — промайнуло у нього в голові щось похуже на пояснене, — то якого чорта! Одна нуда!... І Татарин той... Якої нудоти нагнав... Нехрист, а теж лізе в карти грати. Коли-б сам на сам, шпурнув би йому гроші, надавав би потиличників — надалі не грай, і йди з Богом!“ Він не відходив від вікна і розсіяно дивився на чорне море мороку перед собою. Раптом хтось прудко перебіг через подвір'я. В темноті нічого не можна було розглянути, але неясне, боязливе прочуте заставило його стрепенути ся.

— Кузьмо Петровичу, га, Кузьмо Петровичу! — тихо закликав сторожа підручний мабуть у дверях сторожівки.

— Ну, що таке?

— Біда трапилась!... Ох, Кузьмо Петровичу!

— Та говори, що таке?

— Татарин, ади...

Голос знизився до нечутного шепоту.

Серце у Тьозкіна завмерло.

— Ось, ось! — погадав він, ледво переводячи дух і прошепотів у розпучі: „Ах, мати чесна!“

Він висунувся цілий з вікна, з смертельним перестрахом очікуючи почути якесь фатальне слово, котрого йому ліпше би ніколи не чути, і рівночасно ненаситно стараючи ся піймати його. Закликати би сторожів, побігти би на подвір'я, довідати ся, що там трафилось, але злочинський острах перед доказом прикував його до місця, примушуючи притаїти ся і чекати мовчки.

По подвір'ю залунали покванні кроки, можна було розібрати переляканий шепіт сторожа.

— Замикай браму на колодку!

З темряви доносили ся відривки слів, стукане фірточки, бряк ланцюха...

Ось подвигали щось важке... Зупинили ся.

— Дохтора би, Кузьмо Петровичу! — боязливо переконував сторожа підручний.

— Мовчи!... Дохтора!... Погибелі моєї хочеш?... Хто в карти грав? Де?...

— Аджеж зовсім завмер, Кузьмо Петровичу!

— Видиш, дихає! Відійде, дасть Біг! Відлежить ся в сторожівці. Постій но, порухаємо його добренько за вуха...

Глухе, протяжне стогнане, похоже скорше на мукане катованого звіря, покрито шепіт сторожів. Тьозкін затряс ся всім тілом. „Що-ж се таке, братчики!“ безпомічно шепотів він, не знаючи, до кого звертаєть ся і хто для нього може тут щось зробити.

— Доктора би, Кузьмо Петровичу! — припрошував підручний.

— Говорять тобі: мовчи!... Відповідатимеш і ти! Пощо сам із зашморга виймав? Хто тобі дозволив? Яке таке право у підручного — виймати чоловіка в зашморга?

— Та я...

— То то!... Та ти!...

Перед Тьозкіним повис у темряві чоловік зі схиленою головою, маленький, худий, чорний, як там в лісі, але в тюбетейці і в відстаючими вухами Татарина. „Що-ж се таке!“ шепотів він у безнадійній роспуці.

Ось знов подвигали. Знов болючий стогін.

— Ой, Кузьмо Петровичу! Доктора би йому тепер як раз! Конає душа нехрещена.

— Конає, то нехай конає. Не на саму мою голову одвічальність! Будеш відповідати й ти!... Відчиняй двері! Лекше, лекше спускай!

Двері раптом зачинили ся.

Наступила тишина. Тьозкін тремтячими руками тримав ся за варцаб вікна і довго-довго ще наслухував. Уся кам'яниця спала. Не спали в сторожівці, але ніхто не виходив відтам. Чи добрий се був знак, чи зловіщий?...

Він кинув ся на постіль, але зараз же скочив і знов підійшов до вікна. Темна, душна ніч була сумна. Як йому хотіло ся, щоб вона принесла йому слово радості: „Слава Богу!“ Але вона накупивши ся мовчала...

Він чекав і всі думки його зілляли ся в одну горячу мольбу за виратуване „нехрещеної душі“, яку він довів до зашморга. Безконечно тягнули ся мінати непевности. Нехрещена душа боролася між житем і смертю і на такій же хитливій вазі важила ся доля хрещеної душі, і вона вила ся між надією і розпукою. А може Бог ще сохранив нехрещену душу?... Хто зна, що робить ся в суте-

ренах у сторожівці і що доведеться почувти, коли знов відчиняться двері відти?...

Він відійшов від вікна і став перед образом... Довго дивився він у темний куток... Його уста шепотіли молитву... Він схилив лице на коліна, нахилив голову, припав горячим чолом до підлоги і чекав... Чи сохранив Господь нехрещену душу?...

Ледво чутиє цяпанє сьвіжого літнього дощу, як тихий, за-спокійливий шепіт, донесло ся до його слуху... Ось дощ за вікном паде густійше і бе в вікно голоснійше та голоснійше... Ось він люнув, як з ведра... Полили ся потоки...

Лий ся з неба, благодатна туче! Осьвіжи душе повітре втомленої ночі! Змий порох і болото і павутину гріха, що обснував на землі бідні хрещені й нехрещені душі!

VII.

Тяжку покутну ніч провів Тьозкін, і ніколи не забути йому сеї ночі. Та настрої чоловіка міняють ся, як погода. Настав чудовий соняшний ранок і приніс із собою радісну вість: Татарин був живий.

— Зелений і страшний такий, ніби з перепною, сидить у сторожівці вилупивши очи і нічого не розуміє.

Так оповідала Матрона Власівна, що бігала до сторожівки сказати, щоб принесли дров, поки вона збігає на Сінну. Тьозкін зітхнув із глибини облекшеного серця, перехрестив ся і раптом повеселів. Ніч не була забута, і навіть „зелений“ Татарин приймив ніби рожевий відтінок. В пориві великодушности Тьозкін дав собі слово звернути бідаці всі його гроші і ще більше повеселів: то-то радість чоловікови буде!

Він порахував свою виграну; виявило ся, що виграв він більше як сто рублів. З'являло ся питанє, як обрахувати ся з Татариним: скільки тут грошей його і скільки Кузьми Петровича?

Кузьмі Петровичу він зовсім не мав наміру давати ні копійки, та чи багато він тут програв? Мідяки свої? Яка важність п'ять-шість рублів!

Одначе таким способом виходило, що Татарину треба було звернути принаймі сто рублів. Тьозкін замислив ся. „Сто рублів — багато“, рішив він і став ділити пачку на дві половини. „Хай і так, половину віддам! — гадав він. — Де наше не пропадало!“ Та коли гроші по богатях переставках і переліках були якінець

розділені на дві рівні пачки, йому показало ся, що пачка призначена для Татарина все таки занадто велика. Він відложив один папірець, потім другий...

Шешране за дверми змусило його залишити сесю роботу і сквапно сховати гроші. Він чекав, що Матрона Власівна вернула ся з Сінної, але який був його жах, коли двері отворили ся і на порозі як мара показав ся Татарин. Тьозкін скочив з місця, але Татарин не виявив жадних ворожих намірів. Спокійна, святоточна печаль була написана на його запалім обличчю. Він здохив шапку і перериваючи мовчанку заговорив своїм глухим, горловим голосом :

— Бог покарав... Пощо вкрав мотузок... Красти не вільно... Бог не дозволяє...

— Зовсім я не крав ніякого мотузка, — відповів червоніючи до корінців волося Тьозкін.

— Ти не крав, я крав... Візьми назад..

І Татарин поклав на столі мотузок.

Тьозкін зачудувано і з острахом позирав то на мотузок, то на Татарина.

— Твій! — підбадьорливим тоном продовжав Татарин. — Не бій ся! Тепер без обману! Будь спокійний! Твій! Тепер ще ліпший став... Вперед один чоловік висів, тепер другий чоловік висів : ще ліпший став.

— Та ну його до чорта! Куди мені з мотузками!...

Вони не розуміли один другого. Тоді Татарин почав докладно оповідати, як було діло вчора. Він говорив картинно, розмахував руками, вхопив подушку, показав, як тягла її Матрона Власівна і як він увесь час „крав мотузок“. Тьозкін здивував ся. Татарин скінчив своє оповіданє, а він усе сидів зачудований і не говорив ні слова.

— Звернеш мені мій мотузок -- добре, — говорив стоячи в позі ожидания Татарин, — не вернеш — не конечно. Сам винен — пощо крав.

Тьозкін здвигнув плечима.

— Ось ти тут і розміркуй! — сказав він не слухаючи остатніх слів Татарина. — Яка в ньому сила! (Він показав на мотузок). Скажи на милість! Та по сім може й я одного дуже гарного часу в сей сам зашморг полізу? Га?... Ні вже, дякую покійно! Сам собі більше варт!... Та провались він зовсім, твій мо-

тувок!... Жив без нього, — і далі прожню, дасть Бог!... Ось він де у мене вже й тепер сидить!

Він поплескав себе по потилиці.

— І гроші твої, братчику мій, для мене не велика втіха, — продовжав він. — Ще як би ти був чоловік з розумом, а ти-ж узяв просто тай повісив ся, не кажучи ані слова! Якого неспокою наробив! Та я може тобі всі твої гроші віддав би, тай своїх доложив би, тільки би сеї турбації не було. І чи багато, питаю тебе, програв? Ну, скажи мені по совісти, братчику мій, скільки просадив учора?

— Ох! — застогнав Татарин. — Усе програв!.. Великі гроші були, а тепер кусника хліба нема.

— Добре, та скільки-ж властиве? Ну-ж, скажи по божому, сушу правду!... Побачу я, чи є у людей совість!...

— Десять сім рублів було — всі програв... Ще рубель був — програв... Ще срібла сорок п'ять копійок було — програв...

— Ось то то й є! Великі твої гроші! Не бачив я! Та я на перегонах двісті трицять шість рублів за один раз виграв! Ось се гроші, так гроші! А то дев'ятьдесят вісім рублів! Та я їх тобі хоть і зараз відрахую... Хочеш?

І Тьозкін видобув з кишені гроші. Очи у Татарина так і впили ся в пачку знайомих засмальцьованих папірців, але він був переконаний, що його дрочать, як дрочать хлопчиська і склепарі, складаючи полу одежі в щось подібне до свинячого вуха.

— Десять вісім рублів, говориш? — перепитав Тьозкін.

Татарин не міг вимовити ні слова. Він не розумів, пощо його знов починають мучити. Піт виступив у нього на чолі зпід тибетейки. Руки тремтіли і проти волі тягнули ся до грошей. Він зітхав і стогнав і не зводив горючих очей від засмальцьованої пачки. А Тьозкін відрахував папірець за папірцем, нудно розбираючи їх непривичними пальцями.

— Ось тобі, братчику мій, — промовив він скінчивши рахувати, — дев'ятьдесят п'ять рублів для круглого рахунку. Уступочку більшу би треба зробити, та вже що з тобою! Бери — і більше нічого.

Мовчки і важко дихаючи взяв Татарин гроші. Нічого подібного на втіху не виявляло його обличчя: він був занадто перенятий важністю несподіваної події. Та коли дорогоцінна пачка пе-

рейшла до його кишені і він запнув ся на всі гачки, дикий, але радісний крик вирвав ся в його грудий:

— Добрий чоловік!

І він кинув ся Тьозкіну до ніг.

Відбула ся маленька боротьба. Тьозкін старав ся піднести його мовлячи: „Що ти мені до землі кланяєш ся? Я не Бог!“ А Татарин чіпляв ся за його ноги і обіймав їх. Накінець він підніс ся, обличчє його с'яло щастєм.

— Слухай! — сказав він і взяв Тьозкіна за руку. — У тебе Бог і у мене Бог. Одному Богу молиось. Ось зараз у нас перша молитва: за тебе молзти ся буду... Завше молити ся буду за тебе! Спасибі!

І він горячо потиснув руку Тьозкіна.

Тьозкін мовчки приймав сї об'яви подяки і лиш у тій хвилі, коли йому здавало ся, що Татарин кінчив дякувати, чємно промовляв: „Нема защо!“ Але Татарин не переставав трясти його руку, і він замовкав, поки йому знов не починало здавати ся, що рука його увільняєть ся, і тоді він, з обовязку чємности знов говорив: „Нема защо!“

— Ну, спасибі! — в останнє сказав Татарин і випустив його руку. — Дай Боже нам здибати ся в рай!

— Де вже здибати ся! — не без жалю замітив Тьозкін. — У нас закон ріжний: у тебе свій рай — у мене свій.

— Одному Богу молимо ся! — коротко відповів Татарин.

Вже попрощавши ся і виходячи з помешканя, він ще раз оглянув ся і показав Тьозкіну своє щасливе обличчє.

— У мене жінка є, — доповів він. — Діти є... Мати... Батьку...

— Одна жінка? — спитав Тьозкін.

— Одна.

Татарин зупинив ся. Тьозкіну видало ся, що він чекає відповідної науки на дорогу, морального поученя.

— А скажи ти мені, дуже прошу, братчику мій, — почав Тьозкін, — як же се ваш закон магометанський, хиба дозволяє вам в карти грати?

— Ні, не дозволяє.

— Як же ти, братчику мій, не по закону чиниш? Га?

— Більше не буду... Ні, ні...

— Тото, гляди! Від тепер ніколи в карти не грай!

VIII.

— Гей, панове, кому потрібний мотузок, щасливий мотузок?!

Тьовкін сидів перед відчиненим вікном і помахував над головою своїм талісманом. Він уже готовився кинути мотузок на подвір'я, коли в тій хвилі вернула з Сінної Матрона Власівна.

— Що ти на пів збожеволів? — закричала вона. — Пощо добро з рук кидаєш? Віддай мені, коли тобі не потрібно.

І вона сховала мотузок у глибину самої завітної скрині. І коли знов наступив день перегонів, вона не мовлячи нікому ні слова, пішки помандрувала до Нової Деревні, щасливо добила ся до гіподрому, заплатила за вхід рубля, залізла на самий верхній сідінець трибуни, підклала під себе мотузок і сіла. І вона чекала, що виграє „двісті трицять шість рублів з копійки до копійки“. Коли-ж сумнів закрадав ся в її душу і вона злегка починала побоювати ся, як би не програти, замість щоб виграти, в голові її складала ся тверда постанова: коли будуть в неї вимагати програної, то нехай навіть шкіру в живої здирають, вона не дасть ні копійки. Але, розумієть ся, скорше всього вона мусить виграти, і коли почнуть ровносити виграні, їй принесуть рівно двісті трицять шість рублів. І вона чекала терпливо.

Оскар Уайльд.

САЛЬОМЕЯ.

Драма в однім акті.

ОСОБИ:

Ірод, тетрарх Юдеї.

Йоканаан, пророк.

Молодий Сириєць, капітан прибічної сторожі.

Тігелмін, молодий Римлянин.

Каппадокієць.

Нубієць.

Перший жовнір.

Другий жовнір.

Паж Іродіяди.

Жида, Назареті і ин.

Невільник.

Нааман, кат.

Іродіяда, жінка тетрарха.

Сальомея, донька Іродіяди.

Невільниці Сальомеї.

В палаті Ірода. Велика плятформа, що притикає до гостинної салі. Де кілька жовнірів стоять оперті ліктями на балюстраду. На право йдуть широкі сходи; на ліво по заду стара цистерна з огорожею з зеленого бронзу. Місяць сьвітить.

Молодий Сириєць: Яка гарна нині вечером княжна Сальомея!

Паж Іродіяди: Гляньте на місяць — місяць виглядає дуже дивно. Можна би подумати, що він жінщина, що виходить з могили. Він зовсім подібний до мертвої жінщини. Можна подумати, що він шукає чогось мертвого.

Молодий Сириєць: Виглядає справді дивно. Подібний до малої княжни, в жовтому серпанку, зі срібними ніжками. Він подібний до княжни, що має ноги як білі голубята. Подумаєш, що він танцює.

Паж Іродіяди: Він подібний до мертвої жінки. Він сунеться дуже поволи.

(Крик у гостинній салі).

Перший жовнір: Який там крик! Що за дикі зв'їрі там виють?

Другий жовнір: Жиди; вони все так. Вони знов сварять ся за свою віру.

Перший жовнір: Чого вони сварять ся за свою віру?

Другий жовнір: Не знаю. Вони все так роблять... Приміром фарисеї впевняють, що єсть ангели, а Саддукеї кажуть, що нема ангелів.

Перший жовнір: А по мойому, се сьмішно сварити ся за такі річи.

Молодий Сириєць: Яка гарна сььогодні вечером княжна Сальомея!

Паж Іродіяди: Ти все дивиш ся на неї. Ти за багато дивиш ся на неї. Не треба дивити ся на людей таким способом; може стати ся щось страшне.

Молодий Сириєць: Вона дуже гарна нинї вечером.

Перший жовнір: Тетрарх виглядає понуро.

Другий жовнір: Так, виглядає понуро.

Перший жовнір: Він на щось дивить ся.

Другий жовнір: Він на когось дивить ся.

Перший жовнір: На кого він дивить ся?

Другий жовнір: Не знаю.

Молодий Сириєць: Яка блїда княжна! Ще ніколи я не видїв її такою блїдою. Вона така, як образ білої рожї в срібнім зеркалі.

Паж Іродіяди: Ти не повинен дивити ся на неї. Та за багато дивиш ся на неї.

Перший жовнір: Іродіяда налила тетрархови чарку.

Каппадонієць: Чи се королева Іродіяда, ота, що має на голові чорну окрасу з перлами, а її волосе посипане синім пудром?

Перший жовнір: Так, то Іродіяда; се жінка тетрарха.

Другий жовнір: Тетрарх дуже любить вино. У нього три роди вина: одно з острова Самоса, пурпурове як плащ Цезара.

Каппадонієць: Я ніколи не видїв Цезара.

Другий жовнір: Друге з міста Кипру, жовте як золото.

Каппадонієць: Я дуже люблю золото.

Другий жовнір: А третє вино з Сицилії. Те вино червоне як кров.

Нубієць: Боги мойого краю дуже люблять кров. Два рази в році приносимо їм у жертву хлопців і дївчат: пятьдесятє хлоп-

ців і сто дівчат. Та здаєть ся, що їм ніколи не досить, бо вони дуже сердиті на нас.

Каппадокієць : У моїм краю вже нема ніяких богів. Римляни повиганяли їх. Дехто каже, що вони повтікали в гори, та я не вірю тому. Три ночі провів я в горах шукаючи за ними — і не знайшов їх. Вкінці я кликав їх по їх імя, та вони не являли ся. Я гадаю, що вони померли.

Перший жовнір : Жиди молять ся до такого Бога, якого не можна видіти.

Каппадокієць : Того я не можу зрозуміти.

Перший жовнір : Вони взагалі вірять лише в такі річи, яких не можна видіти.

Каппадокієць : На мою думку се зовсім сьмішно.

Голос Йоканаана : По мні прийде иньший, сильнійший від мене. Я не гідний розв'язати ремінця від його обуви. Коли він прийде, пустині загукають з радости, зацвітуть як лїлії. Очи сліпих побачуть день, а вуха глухих поотвиряють ся... Новонароджений покладе свою руку на леговище зм'я та поведе львів за гриви.

Другий жовнір : Вели йому мовчати! Він усе говорить дурниці.

Перший жовнір : Та ні. Він сьвятий чоловік. І дуже лагідний. Кожного дня, коли даю йому їсти, він усе дякує.

Каппадокієць : Хто він?

Перший жовнір : Пророк.

Каппадокієць : Як зветь ся?

Перший жовнір : Йоканаан.

Каппадокієць : Відки взяв ся?

Перший жовнір : З пустині, де жив саранчею і диким медом. У нього була одіж з верблюдової шерсти, а на своїх бедрах носив шкіряний пояс. Його вигляд був дуже дикий. За ним ходила велика юрба; у нього були навіть ученики.

Каппадокієць : Про що він говорить?

Перший жовнір : Хто його знає! Деколи говорить таке, що аж нам страшно, але зрозуміти його годі.

Каппадокієць : Можна його видіти?

Перший жовнір : Ні. Тетрарх не дозволяє.

Молодий Сириєць : Княжна закрила своє лице вахлярем. Її малі, білі руки тріпочуть ся, як голуби, що летять до своїх голуб-

ників. Вони подібні до білих метеликів. Зовсім подібні до білих метеликів.

Паж Іродіяди: Що тобі до того? Чого ти дивишся на неї? Ти не повинен дивитися на неї... Може стати щось страшне.

Каппадокієць: (показуючи на цистерну) Яка дивна вязниця!

Другий жовнір: Се стара цистерна.

Каппадокієць: Стара цистерна! Там мусить бути дуже нездорово!

Другий жовнір: О, ні! От брат тетрарха, його старший брат, перший муж королеви Іродіяди, сидів там у вязниці дванацять літ! І не згиб від того. Вкінці мусіли задусити його.

Каппадокієць: Задусити? Хто-ж посмієв зробити се?

Другий жовнір: (вказуючи на ката, здорового Негра) Отой там, Нааман.

Каппадокієць: І він не боявся?

Другий жовнір: Ні. Тетрарх післав йому перстінь.

Каппадокієць: Який перстінь?

Другий жовнір: Перстінь смерти. Тому він не боявся.

Каппадокієць: А проте се страшно задусити короля.

Перший жовнір: Чого? Королі також мають тільки одну шию, як інші люди.

Каппадокієць: На мою думку страшно.

Молодий Сириєць: Тепер княжна встає! Виходить із за стола. Виглядає немов би дуже збудила ся! Ах! Вона йде сюди! Так, вона йде до нас. Яка вона бліда — ще ніколи я не видів її такою блідою.

Паж Іродіяди: Не диви ся на неї. Прошу тебе, не диви ся на неї!

Молодий Сириєць: Вона така, як голубка, що заблукала ся... Вона як нарциз, що хияється від вітру... Вона подібна до срібної цвітки.

(Сальомея входить).

Сальомея: Не можу сидіти. Годі сидіти! Чого тетрарх дивиться все на мене згід кліпаючих повік своїми кертичими очима?... Се дивно, що муж моєї матери так дивиться на мене. Я знаю, що се значить... справді — та — знаю се добре!

Молодий Сириєць: Ви покинули бенкет, княжно?

Сальомея: Як тут свіжо! Тут нарешті можу відітхнути! Там у салі самі Жиди з Єрусалима, що одні одних рвуть на кусні

за свої сьмішні звичаї. Там самі варвари, що раз-у-раз пють та виллюють вино на підлогу, і Греки зі Смирни з помальованими очима та нарумяненими лицами, з кучерявим, руркованим волоссям, і мовчазливі, хитрі Єгиптяни з довгими нігтями, в бурих плащах, та Римляни, брутальні й неотесані, що кленуться за кожним словом. Вони прості гільтаї, а поводяться так, наче-б були з найвисшої шляхти.

Молодий Сириєць: Може зволите сісти, княжно?

Паж Іродіади: Чого говориш до неї? Чого дивишся на неї? Ой, станеться щось страшне!

Сальомея: Як то любо дивитися на місяць! Він подібний до малої монети. Можна сказати, що він мала, срібна цвѣтка! Він холодний і непорочний... той місяць певно непорочний — у нього краса непорочна. — — — Так, він непорочний. Він не сплямлений. Його ніхто ніколи не діткнувся, так як усіх інших богів.

Голос Йоканаана: Прийшов Господь! Син чоловічий прийшов! Кентаври поховалися в ріках, а Сирени покинули ріки і криються в лісах під листям.

Сальомея: Хто там кричить?

Другий жовнір: Пророк, княжно.

Сальомея: Ах! Пророк. Той, котрого боїть ся тетрарх?

Другий жовнір: Ми про се не знаємо, княжно. Се пророк Йоканаан.

Молодий Сириєць: Чи хочете, княжно, щоб я післав по вашу лектику? Погода в саду дуже гарна.

Сальомея: Він говорить страшні річі про мою маму, не правда?

Другий жовнір: Ми нічого не розуміємо, що він каже, княжно.

Сальомея: Так, він говорить про неї страшні річі.

Перший невільник: (входячи) Княжно, тетрарх просить вас вернути на бенкет.

Сальомея: Я не верну.

Молодий Сириєць: Простіть, княжно, та коли ви не вернете, то з того може вийти лихо.

Сальомея: Чи сей пророк уже старий?

Молодий Сириєць: Княжно, було-б ліпше вернути. Позвольте мені провести вас.

Сальомея: Пророк... чи він старий?

Перший жовнір: Ні, княжно, він ще зовсім молодий чоловік.

Другий жовнір: Не знати. Дехто каже, що то Ілія.

Сальомея: А се хто такий Ілія?

Другий жовнір: Давнійший пророк сего краю, княжно.

Невільник: Яку відповідь маю принести тетрархови від княжни?

Голос Йоканаана: Не радуй ся, краю Палестино, буцім-то вломана палиця того, що бив тебе. Бо повстане василиск, виплеканий в насіння гадюк, і його плід пожре пташенят.

Сальомея: Який дивний голос! Я хотіла би поговорити з ним.

Перший жовнір: Не можна, княжно.

Сальомея: Я хочу.

Молодий Сириєць: В самій річи княжно, було-б ліпше знов вернути на бенкет.

Сальомея: Виведи сюди пророка!

Перший жовнір: Ми не сьміємо, княжно.

Сальомея: (приступає до криниці і дивить ся до середини) Як там чорно в низу! Мусить бути страшно сидіти в такій чорній ямі. Се-ж настоящий гріб... (До жовнірів). Чи ви мене не зрозуміли? Випустіть пророка. Хочу побачити його.

Другий жовнір: Прошу вас, княжно, не вимагайте того від нас!

Сальомея: Велите мені чекати?

Перший жовнір: Княжно, наше жите належить до вас, та ми не можемо зробити сего, чого ви домагаєте ся... І не до нас повинні ви звернути ся в тім ділі.

Сальомея: (оглядаючи молодого Сирийця) Ах!

Паж Іродіяди: Ой! Що то буде? Я певний, що станеть ся щось страшне.

Сальомея: (приближаючи ся до молодого Сирийця): Ви, Нарработе, зробіте се для мене. Я вам усе була прихильна. Ви зробіте се для мене. Я хочу тільки подивити ся на нього, на того дивовижного пророка. Про нього стільки наповідали. Я чула, як тетрарх часто говорив про нього. Думаю, що він боїть ся його... Та й ви, Нарработе, також боїте ся його?

Молодий Сириєць: Я, княжно, не бою ся його, я нікого не бою ся. Тільки тетрарх виразно заборонив, щоб ніхто не важив ся піднести накривку криниці.

Сальомея: Ви зробите се для мене, Нарработе, а завтра, коли в своїй лектиці буду переходити понід браму коло продавців ідолів, то кину вам маленьку квітку, малесеньку зелену квітку.

Молодий Сириєць: Княжно, я не можу, не можу.

Сальомея: (всьміхаючи ся) Ви, Нарработе, зробите се для мене. Самі знаєте, що зробите се для мене. А завтра, коли в своїй лектиці буду переходити через міст коло продавців ідолів, то подивлю ся на вас крізь мусліновий серпанок. Я зирну на вас, Нарработе, а може й усьміхну ся до вас. Гляньте на мене, Нарработе! Ах! Ви добре знаєте, що зробите все те, чого жадаю від вас. Ви добре знаєте се, правда? Знаю се напевно.

Молодий Сириєць: (дає знак третьому жовнірови) Виведи сюди пророка... Княжна Сальомея хоче видіти його.

Сальомея: Ах!

Паж Іродіади: Ой! Як дивно виглядає місяць. Можна-б подумати, що се рука мерця, що хоче накинути на себе мертвецьке покривало.

Молодий Сириєць: Він виглядає дуже дивно. Можна-б подумати, що се княжна з янтаровими очима. Крізь муслінові хмари всьміхаєть ся він як маленька княжна.

(Пророк виходить із криниці. Сальомея дивить ся на нього і подаєть ся назад).

Йоканаан: Де той, що його чарка вже повна огиди? Де він, що вмре колись перед цілим народом у срібній хвостатій мантії? Прикличте його сюди, щоб почув голос того, якого клич розлягав ся по пустинях і в королівських палатах.

Сальомея: Про кого він говорить?

Молодий Сириєць: Того ніколи не знаємо, княжно.

Йоканаан: Де та, що виділа на стіні образи мужів, образи Халдейців намальованих фарбами, що віддавала ся похотям своїх очий і висилала послів до Халдеї?

Сальомея: Він говорить про мою матір.

Молодий Сириєць: О, ні, княжно.

Сальомея: Так, він говорить про мою матір.

Йоканаан: Де та, що віддавала ся асирійським полководцям, що носять пояси на бедрах і різнобарвні корони на головах? Де та, що віддавала ся молодцям із Єгипту, що вдягнені в лянні хитони й гіякинтові нашійники, носять щити в золота і шоломи зі срібла і мають тіла велетнів? Нехай устане в ложа роскоши, в ложа

кровосумішки, щоб зрозуміла слова того, що рівняє шлях Господній, щоб могла каяти ся своїх гріхів. Та хоч би й не хотіла каяти ся і тривала в своїх огидах, то все таки нехай прийде сюди, бо вже Господь тримає бич у руках.

Сальомея: Ох, страшно, страшно!

Молодий Сириєць: Не стійте тут, княжно, прошу вас.

Сальомея: Його очи найстрашійші. Вони немов чорні діри пропалені смолоскипами в тирським килимі. Вони немов чорні ями, де живуть дракони, мов чорні печери Єгипту, де живуть потвори. Вони немов чорні озера, якими ворують фантастичні місяці... Чи думаєте, що він буде говорити ще дальше?

Молодий Сириєць: Не лишайте ся тут, княжно! Благаю вас.

Сальомея: Який він худий! Він подібний до стрункої статуї зі слонової кости. Його можна взяти за образ зі срібла. Я певна, що він так само непорочний як місяць. Адже-ж він подібний до місячного проміння, до проміння зі срібла. Його тіло мусить бути повсім зимне, як слонова кість. Я хотіла-б подивити ся на нього з близька.

Молодий Сириєць: Ні, ні, княжно!

Сальомея: Мушу подивити ся на нього з близька.

Молодий Сириєць: Княжно! княжно!

Йоканаан: Хто та жінка, що дивить ся на мене? Я не хочу, щоб вона дивила ся на мене. Чого вона дивить ся на мене своїми золотими очома з під блискучих повік? Я не знаю, хто вона. Я не хочу знати. Кажіть, хай іде собі. З нею не хочу говорити.

Сальомея: Я Сальомея, дочка Іродіяди, княжна Юдеї.

Йоканаан: Геть, дочко Вавилону! Не приближай ся до вибранця Господнього! Твоя мати наповнила землю злочинами і крик її гріхів дійшов аж до божого слуху.

Сальомея: Говори дальше, Йоканаане! Твій голос опяняє мене.

Молодий Сириєць: Княжно! княжно! княжно!

Сальомея: Ох, говори дальше. Говори дальше, Йоканаане, і скажи мені, що маю робити.

Йоканаан: Не приближай ся до мене, дочко Содоми, але закрий своє лице серпанком і посип попелом свою голову та тікай у пустиню шукати Сина чоловічого.

Сальомея: Хто се той Син чоловічий? Чи він такий гарний, як ти, Йоканаане?

Йоканаан: Геть! Геть! Я чую розмаху крил ангелів смерти в палаті.

Молодий Сириєць: Княжно, благаю вас, вертайте назад.

Йоканаан: Ти ангеле Бога, мого Господа, що робиш тут зі своїм мечем? Чого шукаєш тут у тій розпусній палаті?... День того, що має вмерти в срібній хвостатій мантії, ще не прийшов.

Сальомея: Йоканаане!

Йоканаане: Хто кличе?

Сальомея: Йоканаане! Я закохала ся в твоєму тілі. Твоє тіло біле, як полева лілія, якої не диткнув ся ще косар. Твоє тіло біле, як сніг, що лежить на горах Юдеї і спливає в низ у долини. Рожі в саду арабської цариці не такі білі, як твоє тіло. Ані рожі в саду арабської цариці, в запашному саду арабської цариці, ані стопи сучерків, що дрібочуть по листях, ані груди місяця, коли лежить на лоні моря... Нема нічого на світі так білого, як твоє тіло. Позволь мені диткнути ся твого тіла.

Йоканаан: Геть, дочко Вавилону! Через жінку прийшло зло на світ! Не говори до мене. Не хочу слухати тебе. Я слухаю тільки слів мого Бога, мого Господа.

Сальомея: Твоє тіло гидке. Воно подібне до тіла прокаженого. Воно подібне до побіленої стіни, де живуть гадюки, до побіленої стіни, де скорпіони поклали собі гнізда. Воно наче побілений гріб, де лежить погань. Воно страшне, воно страшне, твоє тіло... Але в твоєму волоссю, Йоканаане, я закохала ся, твоє волосє як виноград, як той темний виноград, що висить на лозах Едому в краю Едомлян. Твоє волосє як кедри Ливану, що подають тїнь лвам і розбійникам, коли вони скривають ся в день. Довгі чорні ночи, коли місяць не світить а зорям лячно, не такі чорні. Тиша, що сидить у лісах, не така чорна. Ніщо в світі не таке чорне, як твоє волосє... Позволь мені диткнути ся твого волося.

Йоканаан: Геть, дочко Содоми! Не дотикай ся мене! Не вільно дотикати ся святині мого Бога, мого Господа.

Сальомея: Твоє волосє страшне. Воно стрепіхате від бруду й пороху. Можна-б узяти його за тернову корону, натиснену на твою голову. Можна-б узяти його за жмут чорних гадюк, яким обкручено твою шию. Не люблю твого волося... В твоїх устах я закохала ся, Йоканаане. Твої уста як пурпуровий поясок на вежі зі слонової кости. Вони як гранатове яблуко, розтяте ножем зі слонової кости. Гранатові цвіти, що ростуть у садах Тиру і черво-

ніщі від рож, усе таки не такі червоні. Червоні фанфари труб, що звіщають прихід королів а ворогам наганяють страху, не такі червоні. Твої уста червоніщі від ніг тих, що толочуть вино в тискарні. Вони червоніщі від ніг голубів, що живуть у храмах і яких годують жерці. Вони червоніщі від ніг чоловіка, що приходить із ліса, де вбив льва і бачив золотистих тигрів. Твої уста — коралева галузка, яку знайшли рибачи в потемках моря і призначили для королів!... Вони як киявар, що його Моавці знаходять у копальнях Моава і який від них купують королі. Вони як лук короля Персів, що помальований кияваром і має роги з коралів. Ніщо в світі не таке чорвоне, як твої уста... позволь мені поцілувати твої уста.

Йоканаан: Ніколи! дочко Вавилону! Дочко Содоми! Ніколи!

Сальомея: Я поцілую твої уста, Йоканаане. Я поцілую твої уста.

Молодий Сириць: Княжно, княжно, міртова китице, голубко над усіх голубів, не дивіть ся на того чоловіка, не дивіть ся на нього! Не говоріть йому таких слів! Я не можу знести сього... Княжно, княжно, не говоріть йому таких річий!

Сальомея: Я поцілую твої уста, Йоканаане.

Молодий Сириць: Ах!

(Він убиває себе і паде між Сальомеєю й Йоканааном).

Паж Іродіади: Молодий Сириць убив себе! Молодий капітан убив себе! Той, що був моїм приятелем, убив себе! Я подарував йому малу скринку пахоців і золоті ковтки, а тепер він убив себе! Ах, хіба-ж я не говорив наперед, що станеть ся щось страшенне?... Я сам напроочив се і воно стало ся! Я добре знав, що місяць шукає мерця. Ах, чому-ж я не заховав його перед місяцем? Коли-б я був сховав його в якій печері, то місяць не був би побачив його.

Перший жовнір: Княжно, отсе вбив себе молодий капітан.

Сальомея: Дай, нехай поцілую твої уста, Йоканаане!

Йоканаан: Чи тобі не страшно, дочко Іродіади? Хіба-ж не говорив я тобі, що чув у палаті лопіт крил ангела смерти і хіба-ж ангел не прийшов?

Сальомея: Дай поцілувати твої уста.

Йоканаан: Дочко чужолоства, лиш один чоловік міг би спасти тебе. Се той, про якого я мовив. Він сидить на човні на мори Галилейським і промовляє до своїх учеників. Впадь на коліна на

березі моря і клич його по імя. Коли прийде до тебе — а він приходить до кожного, хто його кличе, — тоді припадь до його ніг і проси прощі за свої гріхи.

Сальомея: Дай мені поцілувати твої уста!

Йоканаан: Будь проклята! Дочко матери кровосумішниці, будь проклята!

Сальомея: Я поцілую твої уста, Йоканаане!

Йоканаан: Не хочу дивити ся на тебе. Не буду дивити ся на тебе. Ти проклята, Сальомеє. Ти проклята.

(Входить у цистерну).

Сальомея: Я поцілую твої уста, Йоканаане, поцілую твої уста.

Перший жовнір: Мусимо спрятати трупа. Тетрарх не любить бачити трупів, крім трупів осіб, яких сам убив.

Паж Іродіяди: Він був мені брат, ближший від брата. Я дав йому малу скринку пахоців і перетінь з ахату, який він усе носив на руці. Вечером ходили ми берегом ріки і попід мігдалові дерева, і він оповідав мені про свій родинний край. Говорив усе дуже стиха. Звук його голосу був подібний до звука флєта, на яким хтось грає. Також любив приглядати ся собі в ріці; я часто докоряв йому за се.

Другий жовнір: Твоя правда, мусимо сховати трупа; тетрарх не повинен видіти його.

Перший жовнір: Тетрарх не прийде сюди. Він ніколи не приходить на терас; він занадто боїть ся пророка

(Ірод, Іродіяда і цїлий двір входять).

Ірод: Де Сальомея? Де княжна? Чому вона не вернула на бенкет, як я їй казав? Ах! Вона тут!

Іродіяда: Ви не повинні дивити ся на неї. Ви раз у раз дивите ся на неї.

Ірод: Місяць дуже дивний нині вечером. Не правда, місяць виглядає дуже дивно? Подумаеш, що він істерична жінка; істерична жінка, що всюди шукає любовників. І він голий, зовсім голий. Хмари хочуть одіти його, а він не хоче. Він показуєть ся на небі зовсім голий. Заточуєть ся поміж хмарами, як п'яна жінка... Певно шукає любовників.. Не правда, він заточуєть ся як п'яна жінка? Він подібний до істеричної жінки; хиба-ж не так?

Іродіяда: Ні. Місяць подібний тільки до місяця і ні до чого иньшого. Вертаймо, тут вам нічого шукати.

Ірод : Лишу ся тут ! Манасе, поклади килими ось тут. Засвітїть смолоскипи. Принесїть сюди столи зі слонової кости, сюди столи з яспісу. Тут повітре сьвіже. Я дальше буду пити вино в моїм гїстьми. Послам Цезара треба віддати всяку почесть.

Іродіяда : То задля них ви лишаєте ся тут ?

Ірод : Так ; тут воздух покріпляє. Ходи, Іродіядо, наші гості чекають на нас. Ах ! Я поховзнув ся ! Я поховзнув ся на крови ! То злий знак, то дуже злий знак. Відки тут кров ?... А сей труп ? Пощо тут сей труп ? Чи гадаєте, що я такий, як король Єгипту, що не пропустить ніколи бенкету, щоб не показати своїм гостям трупа ? Що він за один ? Я не хочу дивити ся на нього.

Перший жовнір : То наш капітан, пане. То молодий Сириєць, якого ви три дни тому іменовали нашим капітаном.

Ірод : Я не велїв убити його.

Другий жовнір : Він сам убив ся, пане.

Ірод : Через що ? Я-ж прецінь іменовав його капітаном.

Другий жовнір : Не знаємо, пане. Та він сам убив себе.

Ірод : Се щось дивне. Я думав, що тільки римські філософи убивають себе самі. Не правда, Тігелліне, що філософи в Римі убивають себе самі ?

Тігеллін : Дехто з них убиває себе сам, пане ; се стоїки. Вони дуже неотесані люди ; а передівсім дуже сьмішні люди. По мойому дуже сьмішні.

Ірод : І по мойому. Се-ж сьмішно вбивати себе самого.

Тігеллін : З них у Римі дуже сьміють ся. Цісар зложив на них сатиричний вірш. Його всюди деклямують.

Ірод : Ах ! Він уложив на них сатиричний вірш ? Цезар чудодій ; він усьо може зробити. Та все таки дивно, що молодий Сириєць убив себе. Мені жаль. Мені дуже жаль. Бо він був гарний, він був навіть дуже гарний. Він мав такі тужливі очи. Пригадую собі, він тужно дивив ся на Сальомею. Справді, я замїтив, що він трохи заботою дивив ся на неї.

Іродіяда : Бувають і инші, що заботою дивлять ся на неї.

Ірод : Його батько був королем ; я прогнав його з його царства. А його матір, що була королевою, зробили ви, Іродіядо, невільницею. Отже він був тут ніби гостем і через те я зробив його капітаном. Мені жаль, що він помер... Але чому-ж ви лишили тут трупа ? Його треба забрати. Я не хочу дивити ся на нього. Забе-

рять його геть. (Трупа забирають геть). Тут холодно, віє вітер. Правда, що віє вітер?

Іродіяда: Ні, вітер не віє.

Ірод: Отже ні; вітер віє... І в повітрі чую щось наче лопіт крил, наче лопотанє величезних крил. Чи ви не чуєте?

Іродіяда: Я не чую нічого.

Ірод: Тепер я й сам уже не чую. Але я чув. То був без сумніву вітер; він утих. Та ні, тепер чую його знов. А ви не чуєте? Зовсім немов лопіт крил.

Іродіяда: Я вам кажу, що нема нічого. Ви хорі, ходімо назад.

Ірод: Я не хорий; то ваша дочка мабуть хора. Ваша дочка виглядає на дуже хору. Ще ніколи я не видів її такою блідою.

Іродіяда: Я говорила вам, ви не маєте дивити ся на неї.

Ірод: Подайте вина. (Приносять вино). Сальомее, ходи й напий ся трохи вина зі мною. Я маю тут вино дуже коштовне. Сам Цезар прислав мені його. Замочи в ньому твої дрібні червоні уста, а я відтак випю чарку.

Сальомея: Я не маю спраги, тетрарху.

Ірод: Чуєте, як вона відповідає мені, ваша дочка.

Іродіяда: По мойому вона має повне право. Чого ви все на неї дивите ся?

Ірод: Принесіть овочів. (Приносять овочі). Сальомее, ходи й покоштуй зі мною овочів. Я дуже люблю дивити ся, як ти своїми зубками кусаєш овочі. Вкуси тільки трохи ось тут сего овочу, а я відтак з'їм остаток.

Сальомея: Я не голодна.

Ірод (до Іродіяди): От бачите, як ви її виховали, вашу дочку.

Іродіяда: Моя дочка й я походимо з королівського роду! Що-ж до тебе, то твій батько пас верблюди! Крім того був він ще злодій.

Ірод: Брешеш!

Іродіяда: Ти добре знаєш, що се правда.

Ірод: Сальомее, сядь коло мене. Я дам тобі престол твоєї матери.

Сальомея: Я не втомлена, тетрарху.

Іродіяда: От видите, що вона думає про вас.

Ірод : Принесіть — чого то я хочу? Не знаю. Ах! пригадую собі.

Голос Йоканаана : Прийшов час! Що я віщував, те стало ся, каже Господь наш Бог. Прийшов день, про який я говорив.

Іродіяда : Веліть йому мовчати. Я не хочу чути його голосу. Сей чоловік раз-у-раз лає мене.

Ірод : Він нічого не сказав на вас. Крім того він дуже великий пророк.

Іродіяда : Я не вірю в пророків. Чи може хто сказати, що стане ся? Ніхто не знає того. До того він усе зневажає мене. Та я гадаю, що ви боїте ся його... Так, знаю, що ви боїте ся його.

Ірод : Я не бою ся його. Я не бою ся нікого.

Іродіяда : Так, ви боїте ся його. Коли не боїте ся його, то чому не видасте його Жидам, які від шістьох місяців домагають ся його?

Один Жид : Справді, пане, було-б ліпше видати його нам.

Ірод : Досить про те діло. Я вже дав вам відповідь. Не видам його вам. Він сьвятий чоловік; він чоловік, що видів Бога.

Жид : Се неможливе. Ніхто не видів Бога від часів Ілії; він був останній, що видів Бога. В наших часах Бог не показуєть ся і тому в краю стільки нещастя.

Другий Жид : Остаточно не відомо, чи пророк Ілія справді видів Бога. То була радше тільки тїнь Бога, яку він видів.

Третій Жид : Бог не ховаєть ся ніколи. Він показуєть ся все і в кожній річи. Він показуєть ся в добрім і в злім.

Четвертий Жид : Сего не слід казати; се дуже небезпечна думка. Се думка, що походить із александрійської школи, де вчать грецької філософії. Та Греки погани; вони навіть не обрізані.

Пятий Жид : Не можна знати, як робить Бог, його дороги дуже таємні. Може те, що ми звемо злим, єсть добре, а те, що ми звемо добрим, єсть зле. Того не можна знати. Треба тільки всьому піддавати ся. Бог дуже сильний. Він побиває однаково слабих і сильних. Він не має огляду ні на кого.

Перший Жид : Се правда. Бог страшний. Він побиває сильних і слабих так як розтовкають зерно в ступі. Та сей чоловік не бачив Бога. Ніхто від часів Ілії не бачив Бога.

Іродіяда : Веліть їм мовчати. Вони нудять мене.

Ірод : Але я чув поговірку, що Йоканаан сам єсть ваш пророк Ілія.

Жид: Се не може бути. Від часу пророка Ілії минуло більше як триста літ.

Ірод: А все-ж дехто каже, що він — пророк Ілія.

Назарєць: Я певний, що він — пророк Ілія.

Жид: Куди тобі! Він не єсть пророк Ілія.

Голос Йоканаана: Прийшов день, день Господній, і я чую на горах кроки того, що буде спасителем світа.

Ірод: Що се таке — спаситель світа?

Тігеллін: Се титул, який має Цезар.

Ірод: Але Цезар не прийде до Юдеї. Вчора дістав я листи з Риму. Про се мені не сказано нічого. Та ви, Тігелліне, ви, що були всю зиму в Римі, ви нічого не чули про се?

Тігеллін: Справді, пане, я не чув нічого про се. Я поясню тільки титул; се один із титулів Цезара.

Ірод: Цезар не може прийти сюди; він хорій на гостець у ногах. Оповідають, що в його ноги як у слона. І політичні причини не дозволяють. Хто покине Рим, утратить Рим. Він не прийде. Та кінець кінцем: Цезар — пан, коли схоче, то прийде. Але я не вірю, щоб він прийшов.

Перший Назарєць: Се не про Цезара, пане, говорив пророк.

Ірод: Не про Цезара?

Перший Назарєць: Ні, пане.

Ірод: А про кого-ж говорив?

Перший Назарєць: Про Мессію, що прийшов на світ.

Жид: Мессія не прийшов.

Перший Назарєць: Прийшов і робить усюди чуда.

Іродіяда: Ах! Ах! Чуда! Я не вірю в чуда. Я виділа їх занадто багато. (До пажа). Мій вахляр!

Перший Назарєць: Той чоловік робить дійсні чуда. Приміром підчас одного малого весіля, що відбувало ся в однім малім місті в Галилеї, в досить важнім місті, перемінив він воду на вино. Мені оповідали се люди, що були при тім. Відтак простим діткненем уздоровив він двох прокажених, що сиділи перед брамою Капернаума.

Другий Назарєць: Ні, то були два сліпі, яких він уздоровив у Капернаумі.

Перший Назарєць: Ні, то були прокажені. Та він уздоровив також сліпих; його виділи на одній горі, як розмовляв з ангелами.

Саддукеєць : Нема ніяких ангелів.

Фарисей : Єсть ангели, але я не вірю, щоб той чоловік говорив з ними.

Перший Назарець : Велика купа людей виділа його, як розмовляв з ангелами.

Саддукеєць : Не з ангелами.

Іродіяда : Як нетерпividadлять мене ті люди! Вони дураки. Вони справдішні дураки. (До пажа). Ну! Мій вахляр? (Паж дає їх вахляр). Ви виглядаєте мов сновида. Ви не повинні бути сновидою. Сновиди хорі. (Бє пажа вахлярем).

Другий Назарець : Відтак стало ся ще чудо на дочці Яіра.

Перший Назарець : Так, се зовсім певне. Того не можна заперечити.

Іродіяда : Ті люди подуріли. Вони за багато дивили ся на місяць. Веліть їм мовчати.

Ірод : Що-ж се було за чудо на дочці Яіра?

Перший Назарець : Дочка Яіра була вмерла. Він знов оживив її.

Ірод : Він оживляє мерців?

Перший Назарець : Так, пане. Він оживляє мерців.

Ірод : Я не хочу, щоб він робив се. Заказую йому робити се. Не позволяю оживляти мерців. Треба знайти того чоловіка і переказати йому, що я не позволяю йому оживляти мерців. Де тепер той чоловік?

Другий Назарець : Пане, він усюди, але знайти його дуже трудно.

Перший Назарець : Кажуть, що він тепер в Самарії.

Жид : З того можна видіти, що він не Мессія, коли він у Самарії. До Самаритян не прийде Мессія. Самаритяне прокляті. Вони ніколи не приносять жертв до храма.

Другий Назарець : Перед кількома днями він покинув Самарію. Я гадаю, що він тепер у околиці Єрусалима.

Перший Назарець : О, ні, там його нема. Я саме приходжу з Єрусалима. Від двох місяців не чути про нього нічого.

Ірод : Байдуже про се; та все таки треба його знайти і сказати йому від мене: я не позволяю, щоб він оживляв мерців. Заміняти воду на вино, уздоровлювати прокажених і сліпих, усьо те нехай собі робить, як хоче. Мені дійсно здасть ся, що уздоровлю-

ване прокажених добре діло. Але я не позволяю йому оживляти мерців... Було-б страшно, коли-б мерці почали вставати.

Голос Йоканаана: Ах! Огидниця! Нешта! Ах! Дочка Вавилону з очима зі золота під блискучими віями! Так говорить Господь, наш Бог: випустіть на неї тлум людей; нехай народ бере каміне й укаменує її!

Іродіяда: Закажіть йому, нехай мовчить!

Голос Йоканаана: Нехай полководці пробють її мечами, нехай роздавлять її щитами.

Іродіяда: Се справді погань.

Голос Йоканаана: Так, я звівечу злочини землі, щоб усі жінки навчили ся не наслідувати огидні діла тої жінки.

Іродіяда: Чи чуєте, що він говорить проти мене? Ви стерпите, щоб зневажувано вашу жінку?

Ірод: Адже-ж він не назвав вашого імени.

Іродіяда: І що з того? Ви добре знаєте, що се він мене ганьбить. А я ваша жінка, не правда?

Ірод: Так, дорога й шановна Іродіядо, ви моя жінка, а перед тим ви були жінкою мого брата.

Іродіяда: Се-ж ви вирвали мене з його обіймів.

Ірод: Справді, я був сильніший; та не говорім про се. Я не хочу говорити про се. Тому пророк говорив страшні слова. Може через се станеть ся нещастє. Не говорім більше про се... Високородна Іродіядо, ми забуваємо своїх гостей. Налий мені, мое коханє! Налийте знов тепер вина в великі срібні чарки і в великі чарки зі скла. Шю на здоровле Цезара. Тут маємо Римлян, треба випити на здоровле Цезара.

Всі: Цезар! Цезар!

Ірод: Ви не вважаєте, яка бліда ваша дочка?

Іродіяда: Що вам до того, чи вона бліда, чи ні?

Ірод: Ніколи я не бачив її такою блідою.

Іродіяда: Вам не слід дивити ся на неї.

Голос Йоканаана: В той день сонце почорніє як покутна волосяниця, а місяць стане як кров, а звізди будуть падати на землю як недозрілі фіґи, що падуть із смоковниці, а царі земні почувуть страх.

Іродіяда: Га! Га! Хотіла-б я видіти той день, про який він говорить, у яким місяць стане як кров, а звізди будуть падати на землю як недозрілі фіґи! Той пророк говорить як паний... але я не

можу знести звука його голосу; його голос наповняє мене обридженем. Веліть йому замовчати.

Ірод: Та ні! Я там не розумію, що він говорить, та се може який знак.

Іродіяда: Я не вірю в знаки. Він говорить як п'яний.

Ірод: Може він п'яний — тільки вином божим.

Іродіяда: Що то за вино, те боже вино? З яких винниць походить воно? В якій тискарні можна його знайти?

Ірод: (від сеї хвилі раз-у-раз дивлячи ся на Сальомею) Тігелліне, коли ви були останнього разу в Римі, чи говорив цісар з вами про —

Тігеллін: Про що, пане?

Ірод: Про що? Я щось хотів запитати вас, правда? Та ось забув, що хотів знати.

Іродіяда: Ви знов дивите ся на мою дочку. Ви не повинні дивити ся на неї. Я вже казала вам се.

Ірод: Ви нічого иньшого й не кажете.

Іродіяда: І ще раз кажу.

Ірод: А відновлене храма, про яке так багато було бесіди? Чи вийде що з того? Правда, кажуть, що заслони Св'ятая св'ятих пропала?

Іродіяда: Ви самі забрали її. Ви говорите й самі не знаєте що. Я не хочу більше бути тут. Ходімо назад.

Ірод: Потанцюй мені, Сальомеє.

Сальомея: Не маю охоти танцювати, тетрарху.

Ірод: Сальомеє, дочко Іродіяди, потанцюй мені.

Іродіяда: Дай їй спокій.

Ірод: Наказую тобі танцювати, Сальомеє.

Сальомея: Не буду танцювати, тетрарху.

Іродіяда: (сьміє ся) Ось і видите, як вона слухає вас!

Ірод: Що мені до того, чи вона танцюватиме, чи ні? Мені всьо одно; нині вечером я щасливий. Я дуже щасливий. Ще ніколи я не був такий щасливий.

Перший жовнір: Тетрарх виглядає понуро. Не правда, він виглядає понуро?

Другий жовнір: Так, він виглядає понуро.

Ірод: Чому-ж мені не бути щасливим? Цезар, пан світа, пан усього, любить мене дуже. Він власне прислав мені дорогі цінні дарунки. Також прирік мені, що покличе до Риму короля

Каппадокії, мого ворога. Може велить його в Римі розняти на хресті. Він же Цезар, він може всьо зробити, що хоче. Бо він пан. Тому видите, що я маю право бути щасливим, і справді я щасливий. Ще ніколи я не був такий щасливий. Ніхто на світі не може заколотити моєї приємности.

Голос Йоканаана: Він буде сидіти на своїм престолі, буде вдягнений у пурпур і скарлат. У своїй руді держати-ме золоту посуду повну свого богохульства. Але ангел убє його; його розточуть хробаки.

Іродіяда: Чуєте, що він говорить про вас. Каже, що вас розточуть хробаки.

Ірод: Він не говорить про мене. Він ніколи не говорить проти мене. Він говорить про короля Каппадокії, мого ворога. Се його розточуть хробаки. Ніколи пророк не говорив проти мене, хиба що я згрішив, коли взяв собі за жінку подругу мого брата. Може й має він рацію. Бо справді, ви неплідні.

Іродіяда: Я неплідна, я? І ви говорите се. ви, що раз-у-раз дивите ся на мою дочку, ви, що хочете її наклонити, щоб танцювала для вашої приємности! Се безглузде говорити такі речі. Адже-ж я мала вже дитину. Ви доси ніколи не придбали дитини, навіть з жадною з ваших невірниць. Ви неплідні, не я!

Ірод: Мовчіть! Я кажу, що ви неплідні. Ви не дали мені ні одної дитини, а пророк каже, що наше подружє, то не правдиве подружє; він називає його кровосумішним подружєм, подружєм, що накоїть нещастя.. Бою ся, що він каже правду; я навіть певний, що його правда. Та тепер не час про се говорити; в тій хвилі хочу бути щасливим. Я й щасливий; я дуже щасливий; нема нічого, чого-б не доставало мені.

Іродіяда: Дуже мене тішить, що ви нині вечером у таким добрім гуморі. Се в вас не часто буває. Але вже пізно; вертаймо до дому. Не забувайте, що всі ми зі сходом сонця хочемо йти на лови. Адже-ж послам Цезара треба віддати всяку почесь, не правда-ж?

Другий мовнір: Як понуро виглядає тетрарх!

Перший жовнір: Так, виглядає понуро.

Ірод: Сальомеє, Сальомеє, потанцюй для мене. Прошу тебе, потанцюй для мене. Я нині вечером сумний. Так, я нині вечером дуже сумний. Коли я виходив сюди, то поховзнув ся на кров. Що за влий знак! Надто чув я — я певний, що чув — лопіт крил

у повітрі, лопіт велитенських крил. Я не знаю, що се може значити... Я нині вечером сумний; тому потанцюй для мене, Сальомеє, прошу тебе. Коли потанцюєш для мене, то можеш жадати від мене, чого хочеш, я дам тобі. Так, потанцюй для мене, Сальомеє, а я дам тобі всьо, чого хочеш, хоч би половину мого царства.

Сальомея (встаючи): Хочете, тетрарху, дати мені всьо, чого жадаю від вас?

Іродіяда: Не танцюй, моя доню.

Ірод: Усьо, хоч би й половину мого царства.

Сальомея: Присягнете на се, тетрарху?

Ірод: Присягаю на се, Сальомеє,

Іродіяда: Моя доню, не танцюй.

Сальомея: Чим кленете ся, тетрарху?

Ірод: Моїм житєм, моєю короною, моїми богами! Всьо, чого жадаєш, дам тобі, хоч би половину мого царства, коли тільки потанцюєш для мене. Ах! Сальомеє, Сальомеє, потанцюй для мене!

Сальомея: Ви поклялись мені, тетрарху.

Ірод: Покляв ся, Сальомеє.

Сальомея: Всьо, чого жадаю від вас, хоч би й половину вашого царства?

Іродіяда: Не танцюй, моя доню.

Ірод: Хоч би й половину мого царства. Царицею буде тобі дуже до лица, коли захочеш жадати половину мого царства. Правда, царицею буде їй дуже до лица?... Ах! Тут холодно! Тут тягне дуже холодний вітер, чую його! Чому я чую в повітрі лопіт крил? Ах! Можна-б подумати, що якийсь птах, якийсь великий чорний птах кружляє понад терасою. І чому я не хочу бачити його, того птаха? Лопіт його крил страшний. Вітер від розмахів його крил страшний; то зимний вітер... Та ні, він зовсім не зимний; навпаки, він дуже теплий. Він западто теплий. Я душу ся. Лийте воду на мої руки; дайте мені їсти снігу. Здійміть з мене плащ. Живо, живо, здійміть з мене плащ... Ні, лишіть його. Сей вінець болить мене, сей рожевий вінець. Здасть ся, немов ті цвіти огняні. Вони опалили моє чоло. (Зриває вінець з голови і кидає його на стіл). Ах! От і віддихаю! Які червоні ті листки! Їх можна-б насухні взяти за кроваві плями. Се нічого. Не треба ж у всьому, що бачимо, шукати символів. Так то би й жити не можна. Було-б краще сказати, що кроваві плями так само гарні, як листки рожі. Було б краще так сказати... Та не говорімо більше про се. Тепер

я щасливий; я дуже щасливий. Я-ж маю право бути щасливим, не правда? Ваша дочка танцювати-ме для мене. Потанцюєш для мене, Сальомеє? Ти обіцяла ся танцювати для мене.

Іродіяда: Я не хочу, щоб вона танцювала.

Сальомея: Потанцюю для вас, тетрарху.

Ірод: Чуєте, що каже ваша дочка. Вона потанцює для мене. Дуже се гарно, Сальомеє, що потанцюєш для мене! А коли відтак перетанцюєш, то не забудь зажадати від мене всього, чого хочеш. Всьо, чого хочеш, дам тобі, хоч би й половину мого царства. Я присяг на се, не правда?

Сальомея: Ви присягли на се, тетрарху.

Ірод: І я ніколи не зломив свого слова. Я не з тих, що ломлять своє слово. Я не можу брехати; я невільник свого слова, а моє слово — слово короля. Король Каппадокії все бреше, та він не правдивий король. Він боягуз. Він також винен мені гроші, яких не хоче заплатити. Навіть моїх послів він образив; наговорив їм дуже образливих річий. Та Цезар велить розпняти його, коли він прийде до Риму; я твердо вірю, що Цезар велить розпняти його. Як ні, то він згине розточений хробаками; пророк заповів се. Ну! Сальомеє, чого ще чекаєш?

Сальомея: Чекаю тільки, щоб мої невільниці принесли мені пахощі і сім серпанків, та зняли сандали з моїх ніг. (Невільниці приносять пахощі і сім серпанків і здимають Сальомеї сандали).

Ірод: Ах! Ти будеш танцювати босими ногами! Се добре! Се добре! Твої ніжки будуть як білі голубки; вони будуть подібні до білих квіток, що танцюють на дереві... Ах, ні; вона буде танцювати на крові, бо на землі розілляна кров! Я не хочу, щоб вона танцювала на крові. Се був би дуже злий знак.

Іродіяда: Що вам до того, чи вона танцює на крові? Ви вже досить в ній набродили ся...

Ірод: Що мені до того? Ах! гляньте лише на місяць! Він почервонів. Почервонів як кров. Ах! Пророк заповів се; заповів, що місяць почервоніє як кров. Не правда, він заповів се? Ви чули се. Місяць почервонів як кров. Не бачите?

Іродіяда: Бачу добре, і звізди падуть на діл, як недозрілі фіґи, не правда? А сонце почорніло як чорна волосяниця, і царі земні відчувають страх. Принаймні се видно; хоч раз у своїм житю сказав правду пророк. Царі земні відчувають страх. Але ходімо до

дому; ви хорі. Ще скажуть у Римі, що ви вдуріли. Ходіть до дому, кажу вам.

Голос Йоканаана : Хто се той, що приходить в Едому, що приходить в Бозри, в одіжжі окрашеній пурпурою, що блискотить пишним убранєм, що ходить у всемогучій силі? Чом твоя одіжжя закрашена скарлатом?

Іродіяда : Ходімо геть. Голос того чоловіка до крайности бентежить мене. Не хочу, щоб моя дочка танцювала серед отаких його окриків. Не хочу, щоб вона танцювала під отакими вашими позирками. Одним словом, не хочу, щоб вона танцювала.

Ірод : Не вставай, жінко, царице, се тобі ні на що не здасться. Я не піду геть, доки вона не потанцює. Танцюй, Сальомее, танцюй для мене.

Іродіяда : Не танцюй, моя доню.

Сальомея : Я готова, тетрарху.

(Сальомея танцює танець сімох серпанків).

Ірод : Ах! Чудово! Чудово! Дивіть, як вона танцює для мене, ваша дочка. Ходи до мене, Сальомее! Ходи до мене, нехай тебе нагороджу. Ах! Я добре плачу танечницям; я й тобі добре заплачу. Всьо дам тобі, чого захочеш. Чого хочеш, скажи!

Сальомея : (клякаючи) Бажаю, щоб принесли мені потім на срібнім полумиску —

Ірод (сміючись) : На срібнім полумиску? Так, певно, на срібнім полумиску. Вона ненагідна, правда? Що-ж ти хочеш, щоб тобі принесли на срібнім полумиску, моя дорога й гарна Сальомее? Ти найгарнійша зі всіх дівчат Юдеї! Що мають тобі принести на срібнім полумиску? Скажи мені. Будь воно що хоче, тобі принесуть усе. Мої скарби належать до тебе. Отже чого-ж тобі, Сальомее?

Сальомея (встаючи) : Голову Йоканаана.

Іродіяда : Ах! Се ти гарно сказала, моя доню.

Ірод : Ні, ні!

Іродіяда : Се ти гарно сказала, моя доню.

Ірод : Ні, ні, Сальомее! Ти не жадаєш того. Не слухай твоєї матери. Вона все дає тобі влі ради, ти не повинна слухати її.

Сальомея : Я не слухаю моєї матери. Для своєї власної приємности жадаю голови Йоканаана на срібнім полумиску. Ви-ж присягли, Іроде. Не забувайте, ви присягли!

Ірод : Знаю ! Я присяг на своїх богів ; знаю се добре. Та я прошу тебе, Сальомеє, жадай від мене чого иньшого, половини його царства, і я дам тобі її. Тільки не жадай від мене того, чого ти як раз тепер зажадала від мене.

Сальомея : Жадаю від вас голови Йоканаана.

Ірод : Ні, ні, не хочу.

Сальомея : Ви присягли, Іроде.

Іродіяда : Так, ви присягли. Кождий чув вас, ви-ж присягли перед усіми.

Ірод : Мовчіть ! Не до вас говорю.

Іродіяда : Моя дочка має повне право жадати голови того чоловіка. Він обкидав мене зневагами, говорив на мене гидкі речі. Видко, як дуже вона любить свою матір. Не уступай, моя доню. Він присяг, він присяг.

Ірод : Мовчіть ! Не говоріть до мене... Бач, Сальомеє, треба бути розумненькою, неправда ? Неправда, треба бути розумненькою ? Я ніколи не був суворим проти тебе : я все любив тебе... Може я за багато любив тебе. Се-ж страшно, се-ж жасно вимагати від мене такого. Властиво я не вірю, щоб се ти на правду жадала. Голова усіченого, се гидка річ, не правда ? Паничка не повинна навіть дивити ся на таку річ. Яку приємність могло-б тобі справити се ? Ніякісінької. Ні, ні ! Ти не хочеш сього... Послухай мене хвилечку. Я маю смарагд, великий, круглий смарагд, який прислав мені коханець Цезара. Коли подивиш ся крізь той смарагд, то можеш видіти все, що діється в далекім віддаленю. Сам Цезар носить такий смарагд, коли йде до цирку. Та мій смарагд більший ; я знаю, що він більший. Се найбільший смарагд у цілім сьвіті. Ти рада би мати його, правда ? Жадай його від мене, я дам його тобі.

Сальомея : Жадаю голови Йоканаана.

Ірод : Ти не слухаєш мене. Не слухаєш мене. Позволь мені вкінці промовити до тебе, Сальомеє.

Сальомея : Голови Йоканаана.

Ірод : Ні, ні, ти не хочеш її. Говориш се тільки тому, щоб мені завдати болю, за те, що я цілий вечір дивив ся на тебе. Ну, так, я дивив ся на тебе цілий вечір. Твоя краса мучила мене, твоя краса страшенно мучила мене і я дивив ся на тебе занадто багато. Та вже не буду більше робити сього. Не слід дивити ся ані на річи, ані на особи. Годить ся дивити ся на себе тільки в вер-

калі, бо зеркала показують нам тільки маски... Ах! Ах! Вина! Мене мучить спрага... Сальомеє, Сальомеє, будьмо собі добрі. Диви — що то я хотів сказати? Що то було? Ах! пригадую собі! — Сальомеє! Ні, ходи ближше до мене. Бою ся, що ти не чуєш моїх слів... Сальомеє, знаєш мої білі пави, мої гарні, білі пави, що про-хожають ся в саду між міртами та високими кипарисами. Їх даюбки золоті, а вернятка, якими вони годують ся, також золоті, а їх ноги закрашені пурпурою. Коли вони кричать, паде дощ, а коли розви-вають хвости, то на небі показуєть ся місяць. Вони похожають пара за парою між кипарисами та темними міртами, і кожда має одного невільника, що пильнує її. Деколи вилітають понад дерева, а деколи відпочивають на мураві і коло ставів. У всьому сьвітї нема другого царя, що мав би такі гарні птахи; Цезар не має та-ких гарних птахів. Ну, я дам тобі пятьдесять тих моїх пав. Вони все будуть ходити за тобою, а поміж ними ти будеш як місяць у великій білій хмарі... Я дам тобі їх усіх. Маю їх тільки сто, і в цілім сьвітї нема царя, що мав би такі пави, як мої, а про те я дам тобі їх усіх. Тільки звільни мене з мого слова і не жадай більше від мене того, чого зажадала. (Випиває чарку вина).

Сальомея: Дайте мені голову Йоканаана.

Іродіяда: Ти добре сказала, моя доню! А ви, ви сьмішні з вашими павами.

Ірод: Мовчіть! Ви все кричите; кричите як хижа птиця! Не треба так кричати. Ваш голос ріже мене. Мовчіть, кажу вам! Сальомеє, надумай ся, що ти наробила. Може той чоловік при-ходить від Бога; він сьвятий чоловік. Палець божий доторкнув ся його. Бог говорив його устами страшні речі. В палаті, чи в пустині Бог усе коло нього... Принаймні се можливе. На певно не знати, та воно можливе, що Бог для нього і біля нього. Коли він умре, то на мене спаде нещастє. Бо він сказав, що того дня, коли він умре, на когось спаде нещастє. Під тим можна розуміти тільки мене. Пригадай собі, що я поховзнув ся на кров, коли ввійшов сюди. Відтак чув я лопіт крил у повітрі, лопіт велитенських крил. Се злі знаки. А певно були ще й иньші, лише що я не замітив їх. Ну! Сальомеє, чейже не хочеш, аби на мене впало нещастє? Не хочеш сього? Послухай мене дальше.

Сальомея: Дайте мені голову Йоканаана.

Ірод: Бачиш, ти не слухаєш мене. Та будь спокійна. Видиш, я зовсім спокійний. Послухай! Я заховав тут клейноти, яких навіть

твоя мати не бачила ніколи, клейноти дуже а дуже дивовижні. Маю нашійник із чотирьох рядів перел; можна б узяти їх за місяці нанизані на срібному промію. Можна-б узяти їх за пятьдесят місяців, припятих на тоненьку золоту нитку. Одна цариця носила його на своїй шиї зі слоневої кости. Коли будеш носити його, то будеш така гарна як та цариця. Маю два роди аметистів; один чорний як вино, другий червоний як вино помішане з водою. Маю жовті топази як очі тигрів і червоні топази як очі голубів, і зелені топази, як очі котів. Маю опалі, що сьвітять ся полум'ям, а зовсім холодні, опалі, що настраюють душу сумовито, а перед нічу мінять ся. Маю онікси, подібні до зїньки мертвої жінки. Маю селеніти, що змінюють ся при зміні місяця, а бліднуть, коли сьвітить на них сонце. Маю сафіри завбільшки як яйця, а сині, як сині квіти. В них хвилює море, місяць ніколи не заколючує синяви їх хвиль. Маю хризоліти і берилі, маю хризопазі і рубіни, маю сардонікси, гіякinti і халькидоніти, все це дам тобі, так, усе, а до того ще накуплю иньших річий. Індійський царь власне прислав мені чотири вахлярі з піря папуг, а нубійський царь одіж із піря струсів. Маю кришталь, на який жінки не можуть дивити ся, а молоді хлопці тільки тоді, коли їх вибють різками. В одній скриночці в перлової матиці маю три величні туркуси. Коли їх носити на чолі, то можна видіти річи, що не існують, а коли їх носити в руці, то можна жінкам відібрати плідність. Ті скарби дуже коштовні; їм нема ціни. Та й се ще не все. В одній скриночці з гебану маю дві янтарові чарки, подібні до золотих яблук. Коли який ворог налле до тих чарок отруї, то вони стануть як срібні яблука. В одній скриночці, викладаній янтаром, маю сандали обложені склом. Маю плащі спроваджені з краю Серійців і нараменники висаджені карбункулами та карнеолями, що походять з міста Евфрату... Отже чого-ж хочеш, Сальомеє? Скажи мені, чого бажаєш, і я дам тобі се. Все тобі дам, чого забажаєш, тільки одного ні. Все тобі дам, що маю, крім сього одного житя. Дам тобі плащ первосьвященника. Дам тобі заслону Сьвятая-Сьвятих.

Жида : Ох! Ох!

Сальомея : Дай мені голову Йоканаана.

Ірод (паде на своє крісло): Хто дасть їй те, чого вона жадає? Вона справедлива дитина своєї матери. (Приближаєть ся перший жовнір. Іродіада здіймає перстїнь смерти з руки тетрарха і дає його жовнірови, який несе його зараз катови. Кат оглядає його затрі-

вожений). Хто забрав від мене перстінь? На моїй правій руці був перстінь. Хто випив моє вино? В моїй чарці було вино; вона була повна вина. Хтось випив його. Ох! Я сильно вірю, що комусь стане ся лихо. (Кат сходить до цистерни). Ах! Чого-ж я давав своє слово? Королі ніколи не повинні давати свого слова. Коли не дотримують його, страшно, а дотримують, так само страшно...

Іродіяда: Мені здається, що моя дочка зробила добре.

Ірод: Я певний, що прийде якийсь лихо.

Сальомея: (Схиляється над цистерною і надслухує). Не чути ані звука. Не чути нічого. Чому той чоловік не кричить? Ах, коли-б хто пробував убити мене, я кричала би, я боронила ся-б, я не стерпіла би того... Рубай, рубай, Наамане! Рубай, кажу тобі. Ні, нічого не чую; стоїть страшна мовчанка. Ах! Щось упало на землю. Я чула як щось упало. То був меч ката. Він лякається, той раб! Він випустив меч на землю. Не має відваги вбити його. Він страхопуд, той раб! Треба післати жовнірів. (Побачила пажу Іродіяди і говорить до нього). Ходи сюди, ти був приятелем того мерця, правда? Ну, ще не досить мерців. Скажи жовнірам, нехай зійдуть і принесуть мені те, чого я жадала, те, що прирік мені тетрарх, те, що мені належить ся. (Паж відступає ся назад; вона кличе жовнірів). Ходіть сюди, жовніри! Зійдіть до тої цистерни і принесіть мені сюди голову того чоловіка. (Жовніри подають ся в зад). Тетрарху, тетрарху, прикажіть своїм жовнірам! Тетрарху, тетрарху, прикажіть своїм жовнірам принести мені голову Йоканаана!

(З цистерни підносить ся велика, чорна рука, рука ката, держачи на срібнім полумиску голову Йоканаана. Сальомея хапає її. Ірод закриває лице плащем. Іродіяда сьміється і махає вахлярем. Назареї клякають на землю і починають молити ся).

Ах! Ти, Йоканаане, не хотів дати мені поцілувати твоїх уст! От! Я поцілую їх тепер. Я кусатиму їх тепер зубами, як кусають дозрілий овоч. Так, Йоканаане, тепер я поцілую твої уста! Я казала тобі, і хиба-ж не маю їх? Ось тепер поцілую тебе... Та чому-ж ти не дивиш ся на мене, Йоканаане? Твої очі, перед хвилию такі страшні, повні огню й погорди, вони тепер замкнені. Чому вони тепер замкнені? Відкрий свої очі! Підійми повіки, Йоканаане! Чому не дивиш ся на мене? Чи ти боїш ся мене, Йоканаане, що не хочеш подивити ся на мене?... А твій язик, що був як гадюка, що прискає отруєю, він уже не рухається, він нічого не

говорить, Йоканаане, та червона гадюка, що слинула мене своєю отруєю. Се диво, не правда? Що се таке, що червона гадюка вже не рухаєть ся?... Ти відіпхнув мене, Йоканаане; ти відкинув мене; ти говорив на мене згідні слова. Ти поводи́в ся зі мною як з нештою, як з покриткою, зі мною, Сальомеєю, дочкою Іродіяди, княжною Юдеї! Ну, Йоканаане, я ще виджу, але ти мертвий, а твоя голова в моїх руках; можу з нею зробити, що схочу. Можу кинути її псам і воздушним птахам. Що лишать пси, те з'їдять воздушні птахи... Ах! Йоканаане, Йоканаане! Ти був одинокий мужчина, якого я любила. Всі иньші мужчини збуджували в мені обридженє. Ти, ти був гарний. Твоє тіло було як колюмна зі слоневої кости на срібному цоколі. Воно було як сад, повен винограду й срібних лїлій. Воно було як срібна вежа, прикрашена щитами зі слоневої кости. Ніщо на сьвітї не було таке біле, як твоє тіло, ніщо на сьвітї таке чорне, як твоє волосє. В цілім сьвітї не було ніщо таке червоне, як твої уста. Твій голос був як кадильниця, з якої пили дивні запахи, а коли я гляділа на тебе, то чула добірну музику. Йоканаане! Ах! Чому-ж ти не глядїв на мене? Своїми руками й своєю лайкою закрив єси своє лице. Свої очі завязав ти опаскою, як чоловік, що хоче дивити ся на свого Бога. От ти й побачив його, Йоканаане, твого Бога, але мене, мене... ти не бачив ніколи. Коли-б ти був подивив ся на мене, ти був би полюбив мене. Я подивила ся на тебе, Йоканаане — і — я полюбила тебе! Я ще люблю тебе, Йоканаане; я таки люблю тебе... Прагну твоєї краси, я лакома на твоє коханє. І ні вино, ні овочі не можуть заспокоїти мого бажаня. Що я тепер зроблю, Йоканаане? Ні ріки, ні великі води не вгасять моєї пристрасти. Я була княжна, ти погорджував мною; я була дївчина, ти забрав менї дївцтво; я була чиста, ти вкинув огонь у мої жили... Ах! Ах! Чому ти не подивив ся на мене, Йоканаане? Коли-б ти був подивив ся на мене, ти був би полюбив мене. Я добре знаю, що ти був би полюбив мене, бо тайна коханя більша, як тайна смерти. Тільки на коханє можна дивити ся.

Ірод: Вона огидна. Ваша дочка зовсім огидна. Справді те, що вона зробила, се великий злочин. Я певний, що се злочин проти невідомого Бога.

Іродіяда: Я похваляю те, ще зробила моя дочка, і тепер хочу лишити ся тут.

Ірод: (устає) Ах! Се говорить кровосумішна жінка. Ходіть. Я не хочу довше лишати ся тут. Ходіть, кажу вам, я певний, що станеть ся лихо. Маннасе, Езахаре, Озіе, погасіть смолоскипи! Не хочу видіти нічого більше, не хочу, щоб хтось бачив мене. Погасіть смолоскипи. Закрийте місяць! Закрийте звізди! І ми самі, Іродіядо, сховаймо ся в своїй палаті. Мене проймає дрож тривоги.

(Невільники гасять смолоскипи. Звізди зникають. На місяць находить велика хмара і зовсім закриває його. Сцена вповні затемнює ся. Тетрарх починає йти сходами в гору).

Голос Сальомеї! Ах! Я поцілувала твої уста, Йоканаане, я поцілувала твої уста. Гіркий смак лежав на твоїх устах — не вже-ж се був смак крови?... або може се смак кохання? Кажуть, що кохане гірке... Та що се шкодить? Що се шкодить? Я поцілувала твої уста, Йоканаане, я поцілувала твої уста.

(На Сальомею падає промінь місячного світла й освічує її).

Ірод: (обернув ся і побачив Сальомею) Вбийте сю жінку!

(Жовніри кидають ся і роздавлюють щитами Сальомею, дочку Іродіяди, княжну Юдеї).

Переклав

Ів. Кривецький.

ІЗ ПОЕЗІЙ ЙОГАНА В. ГЕТЕ.

ПЕРЕКЛАД П. О. КУЛІША

VII.

Олексі́й та Дора.

Ach! unaufhaltsam strebt das Schiff mit jedem Momente... — *Goethe.*

Летить без упину, летить що мінути крилатий кораблик
По пінявій філі ревучій все дальше від берега, дальш,
І борозну ріжем довжевну ми килем; за нею дельфіни
Пливуть, скачуть, грають і здобич хапають летучу-бистру́.
Усе нам віщує верстаннє дороги морської щасливе:
Покладливий лоцман вповає на парус, що робить за всіх.
Пловецький дух бодро розправляє крила, як вімпель і флаги.
Один тільки сумно, опершись плечима об щоглу, стоїть.
Він бачить, що гори уже посиніли, розлушниці гори;
Він бачить, що в морі вони потонули, як щастє його.
Так зникло й від тебе, о Доро кохана, немов затонуло
Судно, що вхопило твого Олексі́я, твого жениха.
Даремно й ти очі слідом посилаєш за мною, кохана.
Ще бєть ся до серця серденько, та, горе! не в купі вони.
Мінуто єдина! в тобі тільки жив я на сьвітї; ти важиш
За всі дні й години: вони-ж бо без тебе байдужні менї.
В тобі, у-в останній розлушній минутї, немов із Олімпу,
Зійшла в серце тиха нежданно-негадано жизнь-благодать.
Но всеу ти, Фебе, ефир осьвітив менї сьвітом небесним:
Ненавиден став менї твій по вселенній сияючий день.
Вертаюсь навад я у себе самого, і мушу там мовчки
Тим жити, чим душу мою повсяденно сповняє вона.
Чи можна-ж се річ була — вроду дівочу байдужно вбачати?
І як про ті чари принадні твій дух зістававсь би тупим?
Про се не жалкуй, бідолахо!... Так часто громаді здаєть ся,
В границях кунштвного слова, загадкою віщий поет.
Всім любе у нього вязаннє до купи принадних картинок,

Да слова нема ще тогó, що їм розум огульний надасть.
 А скоро воно проявилось, тоді кожен дух звеселить ся,
 Побачивши в творі стиховім одрадошний розум двойній.
 Про що-ж ти, Амуре, ізняв мені надто вже пізно повязку,
 Що нею сліпующі очи підступно еси завязав?
 Давно вже моє судно гружене ждало попутнього вітру,
 Аж ось він, потужний, ізняв ся на щастє моє від землі.
 Порожнє моє ти минуше! порожнє моє ти грядуще!
 Все зникло; зісталась у мене єдина година моя.
 Зісталось мені, так! зістало ся щастє: є Дора у мене,
 І образ твій, Доро, про мене малює надія сама.
 Як часто я бачив — ідеш ти до церкви убрана й поважна,
 А матінка поруч, і горда тобою й щаслива, іде!
 Похіплива й сьвіжа, несеш ти на місто городину-овощ;
 А глек із водою колише так сьміло головка твоя!
 Тоді твоя шийка, потиличка гарна усім очи брала,
 Усіх дивувала і міра твоєї легкої ходи.
 Як часто боявсь я, що глек твій схитнеть ся, впаде, розібеть ся
 А він стояв твердо на згорненій любо хустині твоїй.
 Вродлива сусідко! привик я дивитись на тебе з далека,
 Неначе на зорю хто дивить ся тиху, на місяць ясний.
 Радіє він глядя, і в серці у нього ні думки, ні гадки,
 Щоб їх коли можна з небес нахилити до себе к' землі.
 Близенько жили ми, домок від домочка ступнів через двацять,
 А я не лицяв ся, я не доторкав ся й порога її.
 Тепер же між нами безодня морська... Обманювш небом
 Нас, море! Про мене — ніч темна, ясний твій принадний блакит,..
 Стривожилась пристань: тоді прибігає до нашого дому
 Хлопя пахоятько і покликком кличе на беріг мене:
 „Піднято вже ларус; тремтить він під вітром; усі поспішають
 І якоря гучно громадою тягнуть - виймають з піску.
 Хапайсь, Олексію, не гай ся!“ Тоді пан отець мій поважно
 Правицю на голову синові з благословеннем кладе,
 А мати в трівові готовенький узлик у руки: „Щасливо!“
 „Вертай ся, мовляли обоє, здоровий, багатий до нас!“
 Вхопив я під руку свій узлик. Біжу поцід муром, і бачу
 Тебе, тиха зоре. Стоїш у воротах садочка свого.
 Всьміхнулась до мене: „Чи се, Олексію, твоє товариство
 Так затурбувалось на пристані? Бачу, пливеш з ними й ти.
 Тепер торгувати в чужих землях будеш, і там дорогії
 Побачиш товари й усякі наряди багатих матрон.
 Купи-ж ланцзжок там легенький про мене: давно вже я хочу
 Здобути сю цяцьку. З подякою гроші тобі я верну“.
 Я став і спитав перш, купецьким звичаєм, про форму, якої,
 Якої й ваги вибирати, — купецьким звичаєм сухим.
 Пресмирна-ж у тебе схотінка дівоча! Я глянув на шийку,
 Достойну окраси, що звикла носити цариця у нас.

Гучніше віддав ся від берега гомін, і ти по сусідськи
 Сказала: „Візьми ж на дорогу в нас фруктів із саду собі.
 Струсну померанців тобі я спіленьких і фіг: бо на морі
 Не вродить нічого такого, — не вродить і всяка земля“.
 Ввійшов я; ти фрукти збирати метнулась, і золота повну
 Мені фартушину важкого і ніжного в мент принесла.
 Прохав я, благав тебе й годі! і все таки гарне що небудь,
 Прегарне просилось під ручку ніжненьку, біленьку тобі.
 Аж ось увійшли ми обоє в бесідку; знайшлась там корзинка,
 І шірта своїми квітками нагнулась над нами двома.
 Ти мовчки все стала уміло складати сортами в порядок:
 Найперш апельсини, що важко лягають немов золоті;
 А потім мякесенькі фіги, що й пальця торканне псує.
 І миртою вкривши, зукрасила пишно даруночок свій.
 Не брав я гостинця, стояв; ми цивились одно 'дному в вічч,
 Дивились, і в мене чогось потемніло неначе в очах.
 Я чув твої груди на грудях у себе; потиличку пишну,
 її обіймав я, і шийку біленьку сто раз цілував.
 Мені на плече вже й головонька впала твоя, навіть руки
 Кохані твої округ мене, щасливого, ніжно 'бвилісь.
 Я чув, що Амур нас обняв і держав у потужнім обняттію.
 Аж гримнуло тричі в веселому воздуху гасло; линув
 Тоді ув обох нас мов ливень з очий і гіркий і солодкий.
 Від горя і щастя, здавалось нам, світ провалив ся і зник.
 Від берега знов загучало, та ноги мене не хотіли
 Нести. Я промовив: „О Доро! невже-ж ти не будеш моя?“
 „На віки!“ сказала ти стиха. Тоді наші сльози обсохли,
 Мов воздух божественний їх ув обох із очий здмухонув.
 Аж тут „Олексію!“ гукне хтось. Гукав і шукав мене хлопець:
 Я бачу в бесідки в воротіх. І як він корзинку вхопив,
 Як вів мене з саду, як ручку твою ще стиснув я ідучи, —
 Нічого не знаю, не тямлю: бо був, чи здавав ся п'янім.
 Таким і вважало мене товариство, щадило слабого.
 І город уже туманів під диханням далекої мли.
 „На віки!“ ти, Доро, шепнула, і шепче воно в мене в слусі,
 Мов громом Зевеса. Вона-ж бо у трону його знай стоїть,
 Дочка його люба, богиня кохання, і грації з нею
 Стояли і чули! Божественно сильний між нами союз!
 Лети-ж, мій кораблику, крильми, щасливий вітрами-братами!
 Розрізуй, наш килю потужний, хребти буро-пінявих филь!
 Неси мене в пристань далеку, нехай золотар чужоземний
 Негайно мені той небесно блискучий скує ланцюжок!
 І справді почіпочка буде між нами ланцюг віковичний.
 Я девять раз шийку кохану кругом обівю тобі ним.
 До того-ж добавлю й окраси ще всякої. Ручка біленька
 Твоя щоб сияла браслетом в каміні яснім, дорогім.
 Нехай там смарагд із рубіном, сафір з гіяцінтом знай спорять

В красі і принаді, а золоту чисте держить бриліант.
 О, що за відрадоці думати тільки, як у тих окрасах
 За'сяє та пишна урода, небесно блискуча краса!
 Чи перли побачу — а мислю про тебе, чи перстень коштовний,
 Згадаю довгасту, ніжненьку, білесеньку ручку твою.
 Я буду мінять-купувати; ти вибереш краще з усього.
 Віддав би весь груз корабельний на втіху-забаву тобі.
 Однак не окраси й убрання самі твій коханий придбає:
 Що любить жона домовита, те все привезе він тобі.
 Тонкі вовняні одягайла, червцем облямовані пишно,
 Про ложе, що нас і мякеньку й вірненьку впокоїть обох.
 Коштовні сувійці полотен... Сидітимеш, шитимеш дома;
 Себе і мене тим зодягнеш, а може і ще в нас когось...
 Надія малює мені вже блаженство... Вгамуйте, безсмертні
 Боги той страшінний огонь, що у грудях палає моїх!
 Та ні! я бажаю назад щастє прежнє, гірке в вас узяти,
 Коли справді горе холодне й мерзене чигає мене.
 Ні факел Еринній, ні гавканнє пса в пїтьмі пекла проклятій
 Ледачого ледаря так не злякає в розпуки полях,
 Як страшить мене та мара, що малює мені мою гарну:
 Ще настїж і досї ворота у неї стоять у саду!
 І другий приходить! Про нього знов падають фрукти принадні!
 І фіги чудовні держать в собі мед покренний і йому!
 Чи кличе в бесєдку й його? І іде він за нею? О Зевсе!
 Нехай я осліпну! затри в серці труднім всіх споминок слїд!
 О, так! знаю — панна, котора так скоро одному віддалась,
 Оддасть незабаром така й кому иньшому в ласку себе.
 Не сьмїй ся на сей раз, Зевесе, зламання обїту сьвятого:
 Грими найстрашнїше! Збери блискавицї до себе! рази!
 Пошли чорні хмари бігучі, летучі в погоню за мною,
 І в пїтьмі направ на сю щоглу нещасну стрїлу огняну!
 Розкидай дошки, нехай филї ревучі жеруть сї товари!
 Віддай на поталу дельфінам голодним самого мене!
 Та годї вже! буде в вас, Музи! Шкода вам в піснях малювати,
 Як горе у серці закоханим радощі часто несе.
 Не вмїєте гоїть ви ран, що Амур завдає нам із жарту,
 А все таки, добрі, нам пільга приходить од вас.

VIII.

Квітка над квіткою.

Пісня невідьника графа.

Ich kenn' ein Blümlein Wunderschön... — *Goethe*.

Граф.

Я знаю квітку над усі квіткою,
 Мою до неї пориває душу.
 Шукать її пішов би я й в скитки,
 Та ба, невідьником сидіти мушу.
 Тяжке се горе над усі горя:
 Бо як на волі був колись і я,
 Цвила вона мені і в зимню стужу.

З сього замчища на крутій горі
 Блукаю марно навкруги очима:
 Я, мов сумний чернець в монастирі,
 Зіставив мир у себе за плечима.
 О, хто б мені ту квіточку здобув,
 Чи пан би він, чи простолюдець був,
 Його б я мав собі за побратима.

Роза.

Цьвіту я пишно й чую голос твій
 Тут у низу, під кратами твоїми.
 Ти певно думаєш про колір мій,
 Про пахощі, що любував так ними.
 О рицарю! високий в тебе дух:
 Ти певно був цариці первий друг
 Між усіма вельможними царськими.

Граф.

Твій пурпур — честь йому і похвала
 Під шатами зеленувесняними!
 Ти важиш більше золота й срібла,
 Сияєш і між перлами ясними.
 Вінок твій всяку красить красоту...
 Да ні! не ти сумну мою мечту
 Принадами принаджуєш своїми.

Лілія.

У рози пишні надто норові:
 Вона все в гору надить ся та в гору;
 Лілія-ж люба дивить ся з трави,

Під весняну краса найкраща пору.
 У кого серце чисте, не лихе,
 У кого на умі життє тихе,
 Не знатиме за мене поговору.

Г р а ф.

У мене серце й чисте і тихе,
 Переступу не знає і не чує,
 Та суджено йому життє лихе —
 В неволеньці тяжкій воно сумує.
 Ти в мене гарний образ чистоти,
 Між уродливими царюєш ти,
 Однак мій дух ще кращим чимсь люблює.

Г в о з д и к.

Се мабуть буду я, що в'язника
 Моя урода в тузі-б звеселила:
 Ато чого-б і сторожа рука
 Мене так бережно в саду пестила?
 Мої у повнім крузі листоньки
 Благоухають над усі квітки
 Над аромати всі і над кадила.

Г р а ф.

Гвоздиків запашних проміж квіток
 Ніхто не мусить ганить, зневажати:
 Вони в саду і в тінявій куток,
 І в соняшний свої ллють аромати;
 Но в'язника не роскіш і пиша,
 А вдача любомирна і тиха
 Могла-б, мов сонцем, щастєм осияти.

Ф і я л к а.

Я схована й прихилена стою,
 І не люблю багацько розмовляти,
 Та мушу вдачу мовчазну свою
 Також пристойним словом проявляти.
 Коли я те, чого тобі недостає,
 Шкода, що серце запашне моє
 Не вмю в гору до тебе послати.

Г р а ф.

Я високо фіялочку ціню:
 Вона собі вдалась така смиренька
 І пахне дуже гарно; та мою
 Печаль ховаю глибоко в серденьку.
 Одно я хочу тільки вам сказати:

На висоті такій шкода шукать
Дівчину любу й вірну, другу неньку.

Ні, ходить по долиновьці вона...
Вірнішої земля ще не видала.
Зітхає тільки почасти сумна
Про ту біду, що тут мене спіткала.
Як квіточку зриває голубу,
Ох, пам'ятай, рече, мою журбу!
Я-ж чую вдалека, що се сказала.

Так, вдалека обом її чутно,
Ту силу, що кохання щире творить.
В неволі був би мертвим я давно,
Коли-б не знав, що се вона говорить.
Як серце рветь ся надвоє трудне,
Я тільки скрикну: не забудь мене!
І жизнь із смертю знов у серці спорить.

Український видавничий рух в 1903 р.

Міста	Книжки	Часописи	Процент вид. укр. книжок в 1903 р. в порівн. зі всіма в Австрії, Росії і Америці.	Процент вид. укр. книжок в 1903 р. в порівн. зі всіма в Австрії.			
Росія	Київ	36	—	9·7%			
	Одесса	11	—				
	Петербург	9	—				
	Інші міста	33	—				
	Всіх	89	—				
Австрія		українські	москво-фільські	українські	москво-фільські		
	Львів	147	23	18+1	4	42·6%	57·4%
	Чернівці	35	—	6	—	9·8 "	13·5 "
	Коломия	27	—	3	1	7·6 "	10·5 "
	Жовква	21	—	2	—	—	—
	Перемишль	8	—	3	—	—	—
	Інші міста	18	2	3+4+1	—	—	—
Всіх	256	25	35+5+1 ¹⁾	5 ²⁾			
Угорщина	4—5?		3 ³⁾				
Америка	до 10	3	3+1	3			
Загальна сума всіх видань	355	28	38+6+1	8			
			<u>41+1⁴⁾</u>				

1) Зб, які виходили в 1903 р., 5, що почали виходити вже в 1904 р. і німецька Ruthenische Revue.

2) Такий нинішній стан москвофільської преси; до половини 1903 р. виходила ще в Чернівцях »Православная Буковина«.

3) Угорсько-руських видань зовсім не вчисляю до загальної суми. »Листокъ« тепер не виходить.

4) Така скількість українських часописей взагалі тепер; повинно бути 44+1, та в протягу 1903 р., як звісно, 3 часописі перестали виходити.

Подаючи статистичну таблицю українського видавничого руху в 1903 р., не можу не зробити хоч декілька коротких заміток, які самі насуваються, коли глянути на подані цифри.

Загальна сума всіх виданих у 1903 р. українських книжок доходить до числа **355**. З того в Австрії видано 256, в Росії 89, а в Америці до 10 кн. Отже перше місце що до продукції українських книжок займає Австрія — 74·5% всього українського видавничого руху. Від тої позиції зачну свої замітки. Найбільш українських книжок в Австрії, як видно в таблиці, продукує Галичина в Львовом попереду. Сам Львів пустив в 1903 р. 147 книжок і брошур, не вчисляючи до того періодичної преси, якої скількість стоїть пропорціонально до скількості виданих книжок.

Перше й найповажніше місце в видавничій продукції займає Наукове Тов. ім. Шевченка. З його рамени вийшли слідуєчі періодичні публікації в 1903 р.: Записки — т. L—LVI; Збірник історично-філософичної секції т. VI—VII; Збірник філологічної секції т. VI; Збірник матем.-природоп.-лікарської секції т. IX (I, II); Часопись правнича і економічна т. VI—VII; Правнича бібліотека т. III; Руська історична бібліотека т. XXIII; Жерела до історії України-Руси т. VII; Памятки українсько-руської мови і літератури т. III; Українсько-руська бібліотека т. III; Етнографічний Збірник т. XII і XIV; Матеріяли до українсько-руської етнології т. VI; Хроніка українсько-руського Наукового Тов. ім. Шевченка (окремо по руськи, окремо по німецьки) ч. XIII—XVI; Літературно-Науковий Вістник 12 випусків. Крім того появило ся споре число більших і меньших відбиток з тих праць, які друкували ся в виданнях товариства.

Друге місце що до видавничого руху займає Українсько-руська видавнича Спілка. Вона видає три серії бібліотек: I. Белетристична бібліотека — в 1903 р. вийшло 11 томів, II. Наукова бібліотека — 1 т., III. Літературно-наукова бібліотека — 24 томиків у 15 книжках. В I. серії найважніші вийшли такі річи: У. Шекспір — Міра за міру ц. 1·40 к., М. Коцюбинський — Поєдинок ц. 2·00 к., О. Стороженко — Марко проклятий ц. 1·40 к., С. Ковалів — Рыболови ц. 2·00 кр., Марко Вовчок — Народні оповідання т. I. ц. 2·00 к., II. Мирний — Серед степів ц. 3·00 к., Е. Ярошинська — Перекиньчики ц. 2·60 к., В. Винниченко — Повісти ц. 3·00 к., А. Мартович — Хитрий Панько ц. 1·50 к., В. Вересаєв — Записки лікаря ц. 3·00 к., М. Вовчок — Народні

оповідання т. II. ц. 2'00 к. В II серії вийшла тільки Інґрема — Історія політичної економії ц. 4'00 к. а в III серії згадаю найважнійші: А. Уайт — Розвій астроном. поглядів, Гомер — Іліяда III., Л. Толстой — Смерть Івана Іліча, М. Горький — На дні життя, М. Карєєв — Фільософія історії, Ф. Достоевський — Грач та І. Тургенєв — Весняні води. Тут треба завважити, що руська інтелігентна публіка зовсім не інтересуєть ся книжками наукового змісту, такі книжки не мають відбуту, тим то й Видавнича Спілка не може мимо найщирішої волі пускати більше поважнійших наукових книжок, як одну-дві на рік. Сумна характеристика для нашої „інтелігенції“! Крім того закорінив ся в нашій пресі поганий звичай, ні словечком не заохотити публіку купити нову книжку, а вдовольати ся тільки сухою бібліографічною нотаткою (і то тільки в останніх часах, під напором докорів). Та найбільше винувата тут сама наша інтелігентна публіка, яка, мимоходом кажучи, забиває свої шафи всіляким польським та німецьким дрантем à la кримінальні романи, *sensacyjny powieści* і ин. Крім вище згаданих книжок видала ще Видавнича Спілка в 1903 р. велику Антольоґію укр.-руських ліриків від Шевченка п. з. А корди під редакцією д-ра Ів. Франка. Такі виданя в Галичині і взагалі на Україні не часто появляють ся, тому чейже хоч вони не довго відпочивати-муть в книгарні. Взагалі Видавнича Спілка, то велике добродійство для Русинів в Австрії, коли пригадати недавні ще часи, де крім появи одної-двох книжок на рік з бібліотеки „Діла“ і двох-трьох виданих з приватної ініціативи, не виходила більше ніяка поважнійша книжка. А нині такі недавні часи як змінили ся! Тільки не змінила ся байдужність руської інтелігенції до своєї книжки — вона під тим зглядом консервативна!

Третє місце займе Руське педагогічне Товариство. Воно крім своїх двох двотижневих органів „Учителя“ і „Дзвінка“ видає ще окрему бібліотеку для молодіжи. В 1903 р. видало в тій бібліотеці 7 книжок, з них вайважнійше повне виданє Робінзона Крузо. Педагогічне Товариство богато би причинило ся до популяризації наук між нашим народом, коли-б підняло ся видавати хоч дві-три книжки на рік для народних учителів, де подавано-б відомости в ріжних галузях наук. Тільки треба віри й енергії. Впрочім і так треба прямо подивляти рухливість того товариства.

Для популяризації наук і літератури між ширшими народними верствами служить товариство „Просьвіта“ Воно, як що року,

і в 1903 р. видало цікавий календар на 1904 р. і до 10 популярних брошур. Тут зроблю одну замітку. Ще попереднього року перед загальними зборами Товариства піднесли ся були в „Ділі“ деякі голоси, що місячні книжки товариства рішучо за об'ємисті, селянин ніяк не може з ними упорати ся, ну і користь із них задля того досить обнижує ся. Пропоновано, аби „Просьвіта“ зменшила об'єм своїх книжочок на 25—30 сторінок друку на один місяць, а то ще ліпше, коли-б пускала брошурки по 15 сторін, (як книжочки петербурського „Благотворительного Общества для издания общепользных и дешевых книг“) але за те 2 рази на місяць. І в 1903 р. „Просьвіта“ старала ся тримати ся тої вказівки, аж під самий кінець попала в противний екстрем. От послідня книжочка за падолист і грудень має разом 24 сторінок. Ту вже переборщено в противнім напрямі, бо за два місяці вона таки за мала. Крім того, як зачуваємо, хоче „Просьвіта“ брати ся до видання творів старших українських письменників так, як видала повну збірку поезій Шевченка. Тому замірови тільки хиба приплеснути.

Крім тих важнійших товариств, що видають періодично українські книжки, пускають їх у світ ще й поодинокі приватні особи, з яких не можна не згадати д. А. Хойнацького, що раз у раз видає передруком фейлетони „Руслана“, а в останній хвилі забрав ся до видання 12 томів писань Ів. Франка, з яких 4 вже появили ся. Щоб тільки загаль підпер ті заходи.

Тепер перейду до другої категорії українських видань у самім Львові, до української преси. Тут, як я вже сказав, скількість часописий стоїть пропорціонально до скількості книжкових видань. Та найперше скажу дещо про нашу пресу взагалі. Всіх українських часописий в Австрії нині є **38+1**,¹⁾ а в 1903 р. було **35+1**. І так в 1903 р. були: 3 днівники: Діло,²⁾ Руслан, Народна Часопись (всі три у Львові), 1 дво-днівник: Буковина (в Чернівцях), 6 тижневників: Свобода, Гайдамаки, Поступ, Руский Селянин, Руска Рада, Приятель; 7 двотижневників: Воля, Хлопска Правда,

¹⁾ Як наша публіка знає про свою пресу, показує стаття д. Ст. Барана в ч. 12 „Діла“, де при огляді преси подано число українських часописий в Австрії нині на **26**, а про Записки Наук. Тов. ім. Шевченка сказано, що виходять що 3 місяці!

²⁾ „Діло“ дає періодично літературні аркушеві додатки, але в останніх роках дуже мало; в 1903 р. друкувало ся там І. Вазова „Під ярмом“ і А. Чайковського „Своїми силами“. Обі ще не покінчені.

Селянин, Учитель, Дзвінок, Комар, Посланник; 17 місячників: Літ.-Наук. Вістник, Молода Україна, Господар, Зоря, Іскра, Місіонар, Малий Місіонарчик, Провідник кружків рільничих, Архиепарх. Відомости, Епархіяльні Відомости (Перемиські і Станиславівські), Богословський Вістник, Добра Новина, Вістник касових товариств (Чернівці), Гасло, Дяківський Глас, Вістник законів державних (Відень); 1 двомісячник: Записки і 1 двотижневник на німецькій мові (Відень) *Ruthenische Revue*. З тих нині вже не виходять Руский Селянин (орган політичних деморалізаторів), Приятель, Богословський Вістник, але за те вже в 1904 р. прибули нові: 2 місячники: Економіст і Молодіж, 2 двотижневники: Промінь (Буковина) і Нова Січ і 1 тижневник: Подільський Голос. Отже нині воно представляєть ся так: 3 днівники, 1 дво-днівник, 5 тижневників, 9 двотижневників, 18 місячників, 1 двомісячник і 1 двотижневник на німецькій мові. Всіх українських часописей нині в Австрії 37+1. Крім того є ще українська преса в Америці. Там в 1903 р. були 2 великі тижневники „Свобода“ і „Канадський Фармер“ і 1 двотижневник „Оса“ — всіх 3, а вже в 1904 р. прибув ще один двотижневник „Бразилійська Русь“. Нині в Америці українських часописей 4; а всіх українських часописей взагалі 41+1. Тут треба замітити, що українські часописи наша публіка більше підпирає і интересуєть ся ними, як книжками.

Другим центром українського видавничого руху в Австрії в 1903 р. були Чернівці. Там виходило 6 а нині 5+1 (Вашківці) українських часописей (Буковина, Руска Рада, Вістник, Гасло, Селянин і Промінь), там пущено в світ 35 книжок. Та треба заважити, що всі черновецькі видання, се дрібні брошурки з виїмкою хіба Горкого „Міщан“ та Гаврищука „Педагогічний метод“. Одначе се тільки природна еволюція кожного видавничого руху, що треба народ найперше привичаювати читати, а відтак уже й дати йому щось читати. Так було в 80—90 роках зі Львовом, так тепер з Чернівцями. Та се вже передвістуні поважного видавничого руху. З'організовані товариства в Чернівцях, що займалися видаванем книжок, були: Руска Бесіда, Руска Школа і Бібліотека для суспільних наук. Крім того видавали ся відбитки з „Буковини“. Як видко, Чернівці в відношеню до всього українського видавничого руху дають 9·8% а в відношеню до укр. вид. руху в Австрії 13·5%.

Третім центром нашого видавничого руху в 1903 р. тут в Австрії була Коломия. Всіх українських книжок вийшло там 27, що становить 10·5% в порівнянню до видавничого українського руху в Австрії а 7·6% в порівнянню з загальним числом видань. Те саме, що в Чернівцях, хоч в далеко меншій мірі, — видаване дрібних брошур — видко і в Коломії. Більше замітна є поважна книжка Підеша „Восток і Запад“ і „Народний Декляматор“. Згадаю ще розвідку д-ра Франка „Що таке поступ?“ та періодичне тримісячне виданє проф. Насальського „Бібліотека для рускої молодіжи“. Ся остання друкуєть ся ще старою, етимольогічною правописю, хоч призначена для української молодіжи, яка вже зі-всім не чула в школі про етимольогію. Крім того випущено в Коломії два поважні формою Календарі на 1904 р. „Козак“ і „Запорожець“. З признанєм треба згадати тут видавничу фірму коломиїського книгаря Я. Оренштайна, що як на наші теперішні обставини в Галичині є одиноким чужим чоловіком, який дає наклад на українські книжки. В його книгарні містить ся більший склад українських видань, так що навіть Чернівці користають із нього. Крім декількох книжок видала його фірма ще декілька серій українських переписних карток, деяких навіть досить артистичної стійности. Взагалі не шкодила-б у нас крім „Видавничої Спілки“ ще хоч одна яка видавнича фірма, бо де більший вибір, там більший покуп. В 1903 р. виходили в Коломії 1 тижневник „Поступ“, 1 двотижневник „Хлопська Правда“¹⁾ і 1 місячник „Зоря“. Здаєть ся, Коломия пережене незабаром в видавничім руху Чернівці і стане другим видавничим центром в Австрії.

За Коломиєю йде Жовква. Та тут видають ся майже виключно книжки релігійного змісту, деякі навіть поважні, як „Практичні проповіді“ т. I., Савойки „Науки на неділі“ та Білинського „Проповіди на сьвята і неділі“. В Жовкві видаєть ся 2 релігійні місячники „Місіонар“ і „Малий Місіонарчик“. Може би хто з тамошніх інтелігентів підняв ся видавати в тих сторонах пр. в Сокалі український популярний тижневник à la „Подільський Голос“ або „Свобода“, бо ціла північна часть Східної Галичини дуже запущена. Всіх книжок у Жовкві вийшло в 1903 р. 21.

Що до Перемишля, то одно тільки є до нього, а то вди-воване і жаль. Редакція „Літ.-наукового Вістника“ жалуєть ся

¹⁾ Від 1904 р. перенесено »Хлопську Правду« до Львова.

(див. Показчик змісту), що як так піде даліше з передплатниками того журналу в Перемищині (що року меншає), то за яких кілька років не знайдець ся в ній ні одного передплатника „Вістника“ ; тов. „Просьвіта“ жалуеть ся, що в Перемищині всьо спить, і філія того товариства і читальні, а нових в 1903 р. майже не прибуло. На полі видавничого руху треба сконстантувати повний застій; після найточнішого обчислення не доходить скількість виданих книжок навіть до цифри 10, а й ті, сказати отверто, ще більше дрібницї, як в Коломиї або Чернівцях. Одну хіба можна замітити поважнійшу, а то Гр. Цеглинського: „Кара совісти“. Те саме в пресою; політичної української часописи нема там ні одной(!), „Епархіальних Відомостей“ не береть ся під увагу, а „Посланик“ хоч не москвофільський, то все не чисто народній. Зістаєть ся хіба один „Господарь“; та тільки се економічний місячник, а в політичним осьвідомлюванем народніх мас не має нічого спільного. Думаю, що коли вже Станіславів спроміг ся хоч в 1904 р. на свій орган „Нова Січ“, то брак такого для Перемищини — прямий скандал! А української інтелігенції в Перемишлі не брак, тільки охоти й витревалости. Взагалі Перемишль нині став загадкою, яку годі відгадати. Те місто, що має українську гімназію, де є ще сильний український міський елемент, повинно йти на випередки в кождім напрямі зі самою столицею, а тут навіть Жовква вже перегнала колишню княжу столицю. Здивованє і жаль.

Про иньші більші провінціяльні міста (Тернопіль, Станіславів) не згадую; вони в 1903 р. не проявили майже ніякого видавничого руху (крім хіба Станіславава, де досить енергічно видаєть ся музична бібліотека, якої в 1903 р. вийшло 12 випусків). Та є надія, що в 1904 р. воно змінить ся на лїпше. Як раз оба згадані міста не мали до тепер своїх органів, і як раз від січня 1904 р. стали виходити в Тернополі дві українські часописи нараз, тижневник „Подільський Голос“ і місячник „Молодіж“, а в Станіславові двотижневник „Нова Січ“. Се важне тому, що майже до послїдних років не було української провінціяльної преси і аж у двох остатніх роках тому зараджено. Нині по провінціяльних містах в Галичині є вже 10 українських часописей, а се для народа анальфаетів має не аби яке значіне.

Закінчуючи огляд українського видавничого руху в Галичині і Буковині не можу не зробити перегляду москвофільських видань і преси за минувший рік. Щоб успішно можна поборювати

те нещасте австрійської України-Руси, треба точно знати, який у них рух і які сили! При своїй темі я обмежу ся тільки на подане інформацій що до москвофільського видавничого руху за 1903 р. Ділити тут на центри нема що, бо всіх москвофільських книжок вийшло 25, а з того у самім Львові 23. Тут вчислені вже місячні видання Общества Михайла Качковського і періодична „Русская Библиотека“ Пелеха, якої кілька чисел складаєть ся на одну книжку. Крім того вийшли в аркушевих додатках до „Галичанина“ дві поважні книжки Гончарова „Обломовъ“ і Тургенева „Отцы и дѣты“. От і вся москвофільська видавнича діяльність. Впрочім їхні книжки не мають впливу між ширшими верствами, та за те не можна того сказати про їх пресу. Вправді й тут число зівсім мізерне, та вся річ у тім, що деякі часописі посилають ся зівсім безплатно. Всіх москвофільських часописей в Галичині є 5, з того 4 у Львові (1 дневник „Галичанинъ“, 1 тижневник „Русское Слово“, 1 двотижневник „Страхопудъ“ і 1 місячник „Живая Мысль“) і 1 двотижневник „Русская Рада“ в Коломиї. Проби ставити конкуренцію „Літ.-наук. Вістникови“ москвофілам ніяк не удавали ся і здаєть ся, вони вже з таких проб зрезигнували; згадаю хоч би місячник „Живое Слово“ а відтак „Литер.-научн. Сборникъ“ гал.-руської Матиці, які по двох-трьох числах покінчили своє житє. Так стоїть справа з москвофільськими виданнями в Галичині. Що до Буковини, то тут перший раз константуємо відрадний факт, що нині на цілій Буковині нема ні одної москвофільської часописи, в 1903 р. не вийшла ні одна москвофільська книжка чи брошура. Ще до половини 1903 р. коротала свій вік у Чернівцях „Православная Буковина“ (тому два-три роки були ще крім того „Буковинскіи Вѣдомости“), та перед шістьома місяцями й вона вже сконала. Ми можемо тільки погратулювати братам Буковинцям і бажати, щоб так скоро й у нас те лихо щезло з лица землі. Ще хіба кілька приватних одиниць-москвофілів доживає там свого віку.

Загально відчуваєть ся брак руської книгарні в середині Львова, бо Ставропігійська набита ріжними перестарілими російськими книжками, які певно по російських книгарнях в самій Росії забирали тільки дармо місце. От й опинили ся вони аж у Львові! Впрочім се не лежить в нашім інтересі, підпомагати фінансово москвофільську інституцію, яка за українські гроші розкидує відтак по краю карикатурні „Временники“. Як зачувати, має незабаром

книгарня Наук. Тов. ім. Шевченка перенести ся до центру міста, чого бажати-б як найскорше. Також друга ненормальність — се брак ще одної руської друкарні у Львові, тому всі політичні українські часописи друкують ся нині по польських друкарнях, знов проти нашого інтересу. Та й та недостача, здаєть ся, незабаром вирівняєть ся. Що до провінціальних міст, то тут справа не така ще пекуча. В Коломиї, де нині найбільший відбут українських книжок зі всіх провінціальних міст у Галичині, зараджує тому книгарня Я. Оренштайна, де досить багато заступлені українські видання. Що до иньших міст, то вони поки що скорше звертають ся по книжки безпосередно до Львова. Але недостача руської книгарні на Буковині таки прикро відчуваєть ся. В тій справі як раз тепер відізвав ся голос у черновецькій „Буковині“ ч. 8 і, як здаєть ся, також незабаром та недостача буде усунена.

Що дієть ся на Угорській Русі, майже нічого не знати. Се справді край, забитий від нас дошками. Три тамошні угро-руські часописи¹⁾ не подають ніяких інформаційних статей про тамошню літературну і видавничу діяльність. Та ба, я й забув, що там майже ніяких сьвітських книжок не друкують ся! От може в цілім 1903 р. появило ся їх. 4—5, та й то майже всі до одної церковщина. От в яким стані Закарпатська Русь! І нема там двох-трьох людей, що подібно нашим вечерничникам зі 60-их років зважились би пропагувати живе українське слово.²⁾

Тепер черга на Американську Русь. Про її пресу я вже згадував, а з таблички видко число виданих там українських книжок. Вправді воно дуже мале, одначе американська Русь щойно в двох-трьох остатніх роках стала організувати ся і майже всю енергію з'уживає на організацію. Є повна надія, що коли з'організує ся, тоді в більшим успіхом забереть ся й до видавання книжок. Вправді піднесена була минушого року в тамошній „Свободі“ гадка з'організувати в Америці видавниче товариство на уділах, щось так, як Видавнича Спілка у Львові, та вона поки що не приняла ся. Ще дещо згадаю про американських москвофілів. Про їх книж-

¹⁾ Урядова »Недѣля« в Буда-Пешті видаєть ся досить близькою мовою до народньої, унґварська »Наука« з додатком і »Листокъ« від яких аж чути єгипетськими муміями! В 1904 р. »Листокъ« перестав виходити.

²⁾ Маємо звістки, що такі »вечерничники« вже знайшли ся і кружок Угрорусів-народовців уже існує. *Ред.*

ковий рух, коли він у них там взагалі є, майже нічого не знати. Правдоподібно обмежує ся він на виданю двох москвофільських календарів і звісного памфлету „Полюкы-радыкалы“. За те є в них з свої часописи: ньюйорський двотижневник „Правда“, „Свѣтъ“ та ще „Американско-русскій Вѣстникъ“. Треба признати, що в Америці мають москвофіли більше ґрунту під ногами, бо там багато переселенців з Угорської Руси, одначе й там уже тепер їх позиція zagrożена. Православний „Свѣтъ“ видаєть ся щораз більше народньою мовою, а на його переді красуєть ся комунікат „Издавать „Свѣтъ“ на малорусскомъ нарѣчїи разрѣшено святѣйшимъ Синодомъ“... і т. д. — значить, де хочеть ся ратувати православє, там Святїйший Синод дозволяє й „малорусское нарѣчїє“. Але в себе дома, в Росїї він чує себе певним перед українською громадою, ну, і навіть Сьвяте письмо на українській мові „запрещено“!

Про російсььку Україну аж страшно згадувати. Сумної памяти укази з 1863 і 1876 р. замкнули уста $\frac{9}{10}$ всього українського народу. Цїлих 27 мільонів не має нинї ні одної часописї. Мають Грузини, мають Татари, а не вільно мати одному українському народови! Неймовірне та на жаль правдиве! Всемогучим паном на Україні цензура. Коли хто хоче дещо лїпшого пустити в свѣт, то мусить посилати рукопис до Петербурга, де цензура де-що культурнїйша (vide „Вик“ т. I, II, III, ценз. в Петербурзі, а видане в Київі) а відтак дозволене друкувати на Україні. Та й на те вже в останнїх часах цензура не дозволяє. Усильні заходи Українців в 1903 р. видавати українські часописї в Київі, Чернигові, Холмі, Херсонї і ин. паралїзувала коротка міністерська формулка „не подлежать удовлетворенїю“! Навіть за весільні білети, тому, що вони смїли бути українські, російський уряд тягне в Камінци Подільському чоловіка перед суд! Радуй ся, сьвята Інквізиціє!

Та не вважаючи на ті драконські укази українська книжка таки виходить і в Росїї. Бо звісім заборонити — експерїмент не дуже безпечний. Але скількість виданих українських книжок у Росїї така мінімальна в порівнаню до української території й народу, що хйба тільки осьмішує нас перед культурним свѣтом. Одначе поки нема на Україні свободи, поти кожда видана нинї в Росїї українська книжка має для нас більше значїне, ніж видана в Галичинї. Тому треба дещо ближе придивити ся до тамошнього книжкового руху.

Центром українського видавничого руху в Росії є, розуміється, столиця України Київ. Тут побіч дрібних книжок і брошур виходять і поважні томи оповідань. Наукові українські книжки видавати в Росії заборонено, от тому всі видані книжки белетристичного змісту. Цікавою ілюстрацією до того є факт, що стався в 1903 р. в Петербурзі. Там від 1898 р. існує товариство для видавання дешевих українських книжок для ширших народніх мас (Благотворительное Общество издания общепольныхъ и дешевыхъ книгъ). Управа товариства оголосила конкурс на написане брошури сільсько-господарського і медичного змісту. Між іншими прийшла на той конкурс праця Задьори „Якъ годувати малыхъ дітей“. Запрошена ad hoc комісія з фахових людей признала першу нагороду згаданому авторови. Післано рукопис до цензури, ну, і цензура „не разрѣшила къ печати“ тільки тому, що брошура написана науковим стилем. Про наші галицькі видання чи наукові, чи белетристичні їй не говорити. Всі вони абсолютно заборонені. Навіть математичні і лікарські збірники чомусь небезпечні для російської імперії. Та вертаю до Києва. Тут в 1903 р. вийшло разом коло 36 українських книжок, що проти загального числа українських книжок 355 становить 9·7%. Найважніші ось які: Б. Гринченко, Писання т. I, ст. VI+500; П. Мырный, Оповідання т. I, ст. 445; М. Коцюбинський, Оповідання т. I, ст. 434; Литературный Збірникъ (на споминъ Ол. Кониського) ст. 401; Дубове листе — Альманахъ на згадку про П. О. Кулиша (впорядкували М. Чернявський, Т. Коцюбинський, Б. Гринченко) с. 278; М. Чернявський, Зори, ч. 9, та критичне видане Котляревського „Наталки Полтавки“ під ред. Ів. Стешенка.

Крім того приступили в Києві до видання творів В. Самійленка. Як видно, розпочала київська громада повні видання трьох сучасних українських письменників Б. Гринченка, П. Мирного і М. Коцюбинського. Такі повні видання виходять ще в Одесі (Кониського), а недавно покінчилися в Харкові (Квітки). Ми тільки раді з того і можемо подякувати закордонним братам, що їм дали спробогу перечитати всі твори деяких наших письменників, яких перші видання навіть на Україні не всім були приступні (vide „Кіевская Старина“ 1903. IX. Б. Гринченко, Неосторожность въ важномъ дѣлѣ), а не то щоб у нас, у Галичині. Закидують молодим незнане української мови — каже д. Б. Гринченко — але ж видайте старші взірці, а то на тих молодих учать ся ще молодші!

Крім тих повних видань вийшло в Києві ще більше як три рази стільки дрібних книжок і брошур. Вичисляти їх тут годі, скажемо тільки, що всі вони видані для народу. Ще видаєть ся в Києві окрема українська бібліотека в такім обемі, як I. серія Видавничої Спілки у Львові, та тільки вона виходить рідко, а до тепер вийшло 9 чисел (остання Чернявського „Зори“). Для неї то заборонила цензура назву „Українська Бібліотека“. Не мале значінє для цілої України, а спеціально для російської має на пів український місячник „Кіевская Старина“ під ред. проф. Науменка. До 1895 р. видавала ся „Кіевская Старина“ виключно по російськи, аж від того року видаєть ся наукова, історична часть по російськи, а белетристична по українськи. Крім наукових розвідок, що тикають виключно України, містить ся там багато критичних заміток на видані українські книжки в Росії й Галичині і досить точні інформації про український рух в Австрії й Америці. Тут піднесу один недостаток наших щоденних часописий і Літ.-Наук. Вістника, а то брак місячних бібліографічних заміток про той журнал. За те докладний зміст його подають що року Записки Наук. тов. ім. Шевченка, в оглядах часописий.

Другим центром українського видавничого руху в Росії в 1903 р. була Одеса. Всіх українських книжок вийшло в Одесі в 1903 р. над 10. Замітнійші ось ті: О. Я. Кониський-Перебендя, Твори т. IV. ст. 284; Ив. Тобилевичъ (Карпенко-Карый), Драми и комедии т. III; Ив. Тобилевичъ (Карпенко-Карый), Драми и комедии т. IV; Эъ надъ хмаръ и долынъ — Альманах збірник творів сьогочасних авторів; А. Конощенко, Украински песни зъ нотамы (Друга сотня) ст. III+141, і хоч по російськи, та дуже великої ваги М. Комарова, Т. Гр. Шевченко зъ литературъ и искусствъ (бібліографічний показчик для студий над житєм і творами Шевченка). Одеська громада взяла ся видавати повні збірники О. Я. Кониського і Ив. Тобилевича і довела їх уже до поважного числа. Крім того вийшло ще декілька меньших брошур.

Третьє місце займає С.-Петербург. Досить рухливе там згадане висше товариство для видаваня українських книжок, що числить нині 755 членів, між ними 6 князів і княгинь. Та всі його виданя, се дрібні брошурки по 1—10 коп., а більших обемом книжок не вийшло в Петербурзі ні одної.

По декілька брошур вийшло в Харкові, Полтаві (цікава книжка — Новий Альбомъ, малюнки художника Д. П. Мартиновича до Енеиды Котляревського, видання Полтавської городської думи 30 серпня 1903 р.) та інших містах. Тут бє в очи занепад укр. видавничого руху в 1903 р. в таких містах, як Харків і Полтава. Всіх українських книжок в Росії вийшло в 1903 р. — після досить точних обчислень — 89. Як на цілу Україну та ще в Петербургом, то воно мимо цензурного гнету таки за мало. Причиною того, здаєть ся, було мале заінтересованє українською видавничою роботою (не виданими книжками!), і туди треба звернути закордонним Українцям свою увагу.

Характеристичною в 1903 р. була поява на Україні Альманахів, що хоч не періодичні, то все таки заступають собою в Росії наче періодичну пресу. Тут згадаю альманах „Зъ надъ хмаръ и зъ долинь“ (Одеса), „Дубове лысте“ та „Литературный Збирникъ“ (оба в Києві).

А тепер на кінець декілька заміток. Правда, цензура забороняє переважну часть поданих до неї українських рукописів, та на те поки що одна рада: знайомити з одного боку західну Европу з тими монструально-варварськими указами з 1863 і 1876 р. як се зробив був уже в 1878 р. на літературному конгресі підчас всесвітної вистави в Парижі М. Драгоманів (в 1903 р. про той указ писав д. В. Гнатюк в міс. Slovanský Přehled ч. 4 п. з. Російська цензура і українська), а з другого знов подавати заборонені цензурою рукописи до Галичини чи Буковини, де вони видруковані принесли-б бодай тут користь. Що до перекладів із закордонної України, то вони могли-б троха в більшім числі приходити до Галичини от так, як робить д. Маруся Полтавка, яка в однім 1903 р. видрукувала в Галичині чи Буковині окремими книжками переклади Горького „Міщани“, Вересаєва „Записки лікаря“, Тургенєва „Весняні води“ і декілька в Літ.-Наук. Вістнику. Чейже перекладати цензура не зборонить. Крім того було-б дуже пожадане, щоб хто з закордонних Українців підняв ся інформувати Галичину і Буковину про всі українські справи в Росії чи в часописях чи окремими брошурами, а з відти дістались би ті звістки via Ruthenische Revue й до західної Европи.

Ів. Кривецький.

До історії соціалістичного руху.

Соціалістичний рух, що в обсягу політичних та економічних теорій перейшов у перше на поле свідомої організації пролетаріїв у невдалій пробі Бабефа та його товаришів в часі великої французької революції 1794 р., зробився від тоді характеристичною появою, що тягнеться через усе XIX століття, раз у раз дужшаючи та вбиваючись у силу, тай теоретично раз у раз поглиблюючи та обхапуючи ширші поля людських інтересів. Проклямований зразу як філантропія, як постулат християнської любови і справедливости супроти бідних та покривджених, він у XIX віці робиться філософією найлівійшого крила Гегеліянців, світоглядом цілих поколінь учених, релігією мільйонних мас, робиться могутнім двигачем політичного та соціального розвою, окликом боротьби, для одних найвищим ідеалом, метою поступу, в якій осягненем кінчить ся властиво історія, а для інших грізною небезпечкою, синонімом перевороту та побіди варварства й нового деспотизму, найбільшим ворогом індивідуальної свободи та загального поступу.

Чи новий, двацятий вік буде, як думають прихильники сього руху, віком побіди соціалізму, чи може висуне на зміну йому інші оклики й інші ідеали, про се завчасно ще пророкувати. Одно видається певним: в оцінюваню соціалістичного руху починаємо добачувати навіть у його ворогів той спокій і ту об'єктивність, які дає перспектива значного часу і перебутого багатого розвою. І в самих соціалістичних таборах, що доси звичаєм усіх нових сект і релігій (а соціалізм сьогодні, особливо для мас менше освічених його прихильників має далеко більше характер релігії опер-

тої на непорушних догмах та на культурі осіб, аніж характер науки) виявляли найбільшу нетолеранцію не лише супроти „невірних“, тобто несоціялістів, але також супроти єретиків та гетеродоксів, — і тут починаємо завважувати цікавий зворот. Під окликом „фабіянства“ в Англії, посібільізму та солідарізму у Франції та ревізіонізму в Німеччині йде серед найчільнійших соціялістичних інтелігентів невпинна критична праця, що навіязуючи з разу до тактики соціялістичних партій звільна йшла чим раз глибоше, де самих цілій організації, до основних догм та тез самої доктрини. Статистичні дослідди над будовою й розвитком сучасної суспільности і історичні дослідди над її минувшиною, нові методи соціологічних пошукувань над початком та розвитком людських інституцій, нові здобутки на полі розвитку етичних та релігійних концепцій людськості, нова вмлість слідження мандрівки та перемін певних ідей протягом століть та на обширі великих країн, — усе те збогачене нашого знання що до скількості й якості не могло лишити ся без впливу також на величню ідейну будову соціялізму, здвигнену в другій половині XIX віку головню завдяки працям двох німецьких Жидів, Карла Маркса і Фрідріха Енгельса, і покладену в основу великого масового руху в Німеччині головню заходами третього німецького Жида Фердінанда Ляссала. Працям тих трьох визначних людей надає велике історичне значінє головню та обставина, що вони стали ся угольним каменем великої політичної організації, звісної під назвою німецької соціяльдемократичної партії. Ся партія стоїть сьогодні, можна сказати, як центральна соціялістична організація в соціялістичнім руху всього світа, і своїм австрійським крилом, до якого належать також соціялістичні організації австрійських провінцій, захопує по троха й нашу країну, коли тимчасом друге її крило, російське, грає тепер визначну ролю в революційнім руху також на російській Україні. От тим то зрозуміла річ, що соціялізм і соціялістичні організації заслугоють на пильну увагу кожного освіченого Українця, який цікавить ся громадськими справами і не хотів би блудити на помацки в суетолоці нових фактів та суперечних змагань і теорій.

Розпочинаючи в ЛНВ ряд розвідок та рефератів про поодинокі питання в обсягу суспільного життя та соціяльної політики ми зазначаємо від разу, що не думаємо давати ніякого систематичного курсу тих питань і не бажаємо робити пропаганди — чи то для соціялізму, чи против нього. Ми бажали-б лише зацікавити наших

читачів тими переважними справами, заохотити освіченіших до читання основних праць на дотичні теми, а освічуючи принагідно то се то те питанє виробляти в умах ту об'єктивність та неупереджену але нетрівожну цікавість до досліджування правди, що повинна ціхувати освіченого чоловіка, а в справах соціальних, громадських ще більше ніж деінде.

1. Комуністичний маніфест 1848 року.

Коли вірити Енгельсови і всім иньшим історикам соціалізму в соціалдемократичного табору, то лютий 1848 року був моментом мало що не так само важним у історії людськості, як уродженє Христа або як виступленє Лютра в Німеччині. В тім місяці був написаний у Лондоні спільно Марксом і Енгельсом „Комуністичний маніфест“ і разом з ним народив ся на сьвіт новочасний „науковий“ або „історичний“ соціалізм. Те, що було доси, до кінця 1847 р., то були соціалістичні фантавії, соціалістичний сантименталізм, соціалістичні утопії або радше утопійний соціалізм. „Комуністичний маніфест“ Маркса й Енгельса від разу поставив справу соціалізму на твердий науковий ґрунт, показав соціалістичний лад не як якийсь неосяжний ідеал, а як неминучу дієву конечність, як неохибний вплив непоборного історичного розвою. Сей маніфест від разу відкрив перед людством непохибні історичні закони, що з елементарною силою пруть до здійсненя соціалізму. Сї закони в головному такі:

1. Вся дотеперішня історія людства, се боротьба кляс, боротьба неволених, кривджених, стіснених против тиранів, кривдників та гнобителів.

2. Вся дотеперішня культура, се властиво розвій продукції матеріяльних дібр; від сеї продукції залежать форми правління й поділ суспільности на верстви, залежать наука й штука, ідеали й релігії.

3. Таким робом не люди творять історію по своїй волі, але елементарна сила кожодчасової продукції уроблює їх по своїй уподобі і пре їх туди, куди їй хочеть ся.

4. Розвій теперішньої суспільности йде від капіталізму до соціалізму; се видно з того, що великі капітали ростуть, пожирають менші і скупляють ся в руках чим раз меньшого числа капіталістів; натомісь чим раз більші маси народа опиняють ся в стані пролетаріїв позбавлених усякої власности окрім своєї робучої сили,

яку вони мусять продавати капіталістам. Працюючи для них вони силою незломного економічного закону заробляють пересічно все лише стільки, щоб могли вижити, не більше; надвишка вартости того, що вони зроблять, іде до кишені капіталістів і збільшує їх капітал. Алеж капіталістичний устрій, зводячи маси народа до стану пролетаріїв, фабричних робітників, рівночасно здружує, гуртує, організує їх. З хвилиною, коли робітники пізнають, що в їх величезнім числі сила і простягнуть руку до захоплення в свої руки політичної влади, вибе остатня година капіталістичного ладу. Суспільність, себ-то пролетаріят перейде в нову фазу історії, в соціалізм, при якому люди в-перше почнуть справді робити історію, при якому дотеперішні закони історичного розвитку стратять свою силу. І далі автори маніфесту подають цілий ряд постанов, які по їх думці в разі побіди пролетаріяту можна буде ступнево вводити в житє з разу в краях економічно найбільше развитих, а де далі, то й у иньших.

При яких обставинах був виданий сей маніфест і яким способом стало ся те, що новий „історичний“ соціалізм виступив відразу готовий, в такій заокругленій, категоричній, побідній формі, вискочив мов Мінерва в повній зброї з Зевесової голови? На цїрїхськїм конгресї соціальної демократії 1893 р. Енгельс говорячи про першопочини соціалістичного руху заявив, що „в тих часах (1843—45) соціалізму держали ся лише невеличкі секти“. Та сам „Комуністичний маніфест“ представляє річ зовсім не так скромно, бо зараз на початку в ньому каже ся: „Вже тепер (1848 р. перед революцією!) всі європейські держави признають комунізм як велику силу“. Послухаймо, що каже про се иньший соціалдемократ, др. Вільгельм Коншtedт: „Маркс уложив сей маніфест іменем „звязку комуністів“. Маніфест заповідав близьку революцію. І справді, заким перші примірники були надруковані і розіслані, вибухла в Парижі буря, внав Люї Філиц, оголошено республіку. Для тайного звязку комуністів настала пора явно виступити перед народ і перемінити слова маніфесту на діла. Нова центральна власть у Парижі стояла під проводом і під пануючим впливом Маркса“.¹⁾ Як бачимо, слова маніфесту про признає комунізму

¹⁾ Dr. Wilhelm Cohnstädt, Die Agrarfrage in der deutschen Socialdemokratie von Karl Marx bis zum Breslauer Parteitage. München 1903, стор. 75.

всіми європейськими державами яко рівнорядної сили були або про-роцтвом вітхненого візіонера, або словами політика, який стояв у центрі конспірації і дуже добре знав, що й для кого говорить. Певна річ, се знанє оказало ся ілюзією, революція впала, а Марксові теорії не знайшли в Німеччині ніякого відгону ані зрозу-шіня. Але се не значило нічого, хіба те, що для них не настав іще був час; треба було ще 20 літ економічного та політичного розвою і велитенської агітаційної сили Ляссая, щоб підготувити для них ґрунт.

Та, як сказано, Маркс пишучи з Енгельсом свій маніфест заявляв, хоч і не дуже виразно, що його постуляти і проєкти мож-ливі до здійсненя аж по побіді пролетаріату (такої побіди надіяв ся він у Франції) і то „nach und nach“, ступнево, і то лише в краях більше розвитих, отже очевидно в Англії та Франції, а тільки потім у краях більше запізненних, до яких тоді належала Німеччина (W. Cohnstädt, op. cit. 73). Цікаво отже, відки Маркс, молодий тоді емігрант, не економіст з фаху, не живши довго ані в Франції, ані в Англії, міг виробити собі таке глибоке знанє про економічний стан тих країв і такий широкий погляд на хід їх економічного розвою? На се питанє німецькі соціалдемо-крати звичайно не дають відповіди. Для них Комуністичний мані-фест — перший і блискучий доказ Марксової геніяльності, безпо-хибне євангеліє обявлене вибраним пророком, хоча прим. і сам Ен-гельс признавав, що позитивні постуляти того маніфесту тепер уже перестаріли. Що правда, в остатніх часах, під впливом ново по-віднаходжених документів деякі німецькі соціалні демократи при-знають несміло, що Маркс міг також запозичувати свої ідеї у инь-ших, але, мовляв, і сам він не робив із того секрету. „Чи письменник украв свої думки в когє иньшого — пише цитований уже нами Кошштедт — і в когє він украв їх, се для історика може бути зовсім байдуже. Вплив тих думок, се головно цікавить його. Марксови закидувано иподі, що він присвоював собі чужі думки. Я вважаю такі докори зовсім фальшивими та несправедливими; але опрокидати їх я не думаю. Налевно Маркс узав до свого-го систему не одно від своїх попередників. Але-ж здобутки науки не на те нагромаджені, щоб їх знаходити, а на те, щоб їх прикладати в діло. Розумієть ся само собою, що Маркс усеї своєї си-стеми не виссав собі з пальця. Він стояв на ґрунті науки свого часу і на тім ґрунті будував далі“ (op. cit. 10). За вашим ла-

скавим дозволом, пане д-ре Конштедт! Історики при оцінюваню заслуг і значіння якогось діяча зовсім не байдуже, чи сей діяч дійшов до певних ідей своєю власною інтуїцією та розумовою працею, чи взяв їх відки инде. На те він і історик, щоб слідити звязки суспільні й ідейні, які вяжуть кожде людське діло з його попередниками, сучасниками й наступниками. Певна річ, се не приносить нікому нечести, коли він переймає наукові здобутки своїх попередників і далі розвиває їх, але буває-ж певна границя між таким науковим перейманем і плягіятом. Коли прим. Маркс переймає Рікардову теорію ґрунтової ренти, вказуючи при тім на Рікарда як на її творця, і перетворює сю теорію відповідно до цілості своєї системи, дає їй по часті иньше мотивованє, а по часті иньший обсяг, то се зовсім у порядку і ніхто не може йому за те робити найменшого докору. Та коли Енгельс в увазі до Марксової брошури „Das Elend der Philosophie“ (вид. 1885, стор. 26—27) пише про закон робітницької плати: „Сей закон „нормальної“ плати, яка все вагаєть ся довкола minimum потрібного для піддержаня житя робітника та для продовженя його роду, у ставлений й був мною вже 1844 р. в моїх „Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie, Paris 1844“, значить, Маркс уже тоді знав той закон“, — то се вже не будованє на ґрунті сучасної науки, а просте присвоюванє собі відкритя, яке ще 1819 р. зробив Рікардо, тай то розвиваючи і докладнійше формулюючи давнійші погляди Тірго.

Коли для історика байдуже, відки який автор узяв свої ідеї, то він повинен би й не признавати його власністю ідеї взяті ним звідки инде. А ось др. Конштедт каже виразно, що хоча „Маніфест 1848 р. написаний був спільно Марксом і Енгельсом, то все таки в приближеню можна сказати на певно, що його політична програма в головному була духовою власністю Маркса“. Він тут повторяє з маленькими обмеженнями слова Енгельса, який у своїй брошурі „Die Entwicklung des wissenschaftlichen Socialismus“ признає Марксови два епохальні відкритя, що зробили ся основою нового історичного, наукового соціалізму. Сі відкритя, се матеріалістичне розумінє історії і виясненє тайни капіталістичної продукції через уставленє понятя надвишки вартости (Mehrwert), тоб-то тої вартости, яку продукує робітник і яка лишаєть ся в руках капіталіста. „Дякуючи тим відкритям соціалізм зробив

ся тепер наукою, яку треба лише опрацювати у всіх її деталях і в обопільнім звязку її окремих частин.¹⁾

На скільки критичні і програмові думки Комуністичного маніфесту можна вважати духовою власністю самого Маркса, чи то Маркса з Енгельсом до спілки, про се знаходимо інтересну статтю В. Черкезова в париській часописи „Les temps nouveau“, що виходить намісь давнійшої „La Révolte“, у числах 51—52 (з 20 і 27 цвітня) і 1, 2, 4, 5 з мая 1900 року лз. Un plagiat très scientifique. Тим, що читали Жите і Слово 1896 року, певно буде ще в тямці праця того самого Черкезова, якої зміст я передав там у статі „Соціалізм і соціалдемократизм“. Ся стаття разом з паралельними працями бельгійського соціаліста Домелі Ньюенгуйса була попередницею писань Бернштайна і німецьких ревізіоністів. Тепер д. Черкезов вертає до тої самої теми — критики соціалдемократизму — з иньшого боку і береть ся доказувати, що найбільша часть думок Комуністичного маніфесту Маркса й Енгельса запозичена без подання жерела, а по думці д. Черкезова навіть перепсована та баламутно передана з иньшого маніфесту, написаного 1843 ученим фурієристом Віктором Консідераном лз. „Principes de socialisme. Manifeste de la démocratie au dix-neuvième siècle“. Сей маніфест був надрукований у-перве 1843 в журналі фурієристів La Démocratie pacifique; за нього автор і редакція були поставлені перед суд і увільнені судом, і ось 1847 р. маніфест вийшов другим виданєм, до якого додано справовданє з того процесу.²⁾

¹⁾ Кінцевий уступ другого розділу, див. російський переклад, вид. 3 в Женеві 1902, стор. 25.

²⁾ Ось декілька дат із життя сього незвичайного чоловіка. Віктор Консідеран (Considérant) уродив ся 1808 р., кінчив політехнічну школу, вступив до артилерії і дослужив ся ранги капітана. Перенявши ся ідеями Фурієра він вступив із війська і заняв ся пропагандою, виголошував виклади в Парижі, а потім отворив у Мецу перший публичний курс соціалістичної теорії. Рівночасно він був співробітником Фурієрових журналів „Nouveau Monde“ та „La Réforme“, причинив ся до заснованя нового журналу „La Phalanstère“, а по його упадку заснував журнал „La Phalange“. По смерті Фурієра він зробив ся головою його школи, закладав фурієрівські колонії в ріжних сторонах Франції та в иньних краях Европи, видавав журнал La Démocratie pacifique і читав знов лекції в Парижі. Вибраний до генеральної ради департаменту Секвани він 1848 р. по вибуху революції вийшов у склад конститудційного сойму. Він був

„Представте собі, читачі — так починає д. Черкезов критичну часть своєї праці — стан вірного мусульманця, що привик повторяти: „Аллах великий, а Магомет його пророк!“ І ось нараз одного гарного дня він знаходить на своїм дивані на місці свого сьвятого Корана книжку якогось невірного джавра, де все те, що було найсьвятійше в його Магометовій книзі, виложено далеко яснійше, докладнійше, з ширшим поглядом, з глубшими ідеями, а головно з неурівнано висшим літературним талантом. І він знає, той вірний, остовпілий, обурений, упокорений, що твір невірного джавра появил ся перед Кораном, і що Магомет, той великий пророк фаталізму, знав сей твір.

„Подібно як сей вірний, так і я почув себе остовпілим, обуреним і навіть упокореним, коли мені довело ся прочитати книжечку Віктора Консідерана „Principes du Socialisme. Manifeste de la démocratie au dix-neuvième siècle“, написану 1843, а видану 1847 року. Тай було чого чудувати ся. В брошурі на 143 сторінках Віктор Консідеран викладає ясно по своєму звичаю всі підстави марксизму, того „наукового соціалізму“, який парламентаристи хочуть накинути цілому сьвітови. Властиво теоретична часть, де Консідеран говорить про принципи, містить ся на перших 50 сторінках; решта присьвячена голосному процесови, який уряд Люї-Філіпа виточив був журналови фурієристів „La Démocratie racifique“ і який скінчив ся увільненем оскаржених через суд присяглих. Але на тих 50 сторінках славний фурієрист справді по майстерськи подає нам стілько загальних поглядів, ясних і блискучих, що лиш малесенька часть його ідей містить у собі в повні всі закони й теорії марксистів не виключаючи й ославленої концентрації капіталу та цілого „маніфесту партії комуністів.“ Сей славний маніфест, ся Біблія легально-революційної демократії, се тільки дуже неглибока (médiocre) парафраза численних уступів маніфесту В. Консідерана. Маркс і Енгельс черпали не лише зміст свого ма-

противником президентури Людвіка Наполеона, а вибраний 1849 р. до парламенту належав до крайньої опозиції, видав проклямацію, якою кликав народ до бунту, і мусів у червні того-ж року тікати до Бельгії. Засуджений позаочно він утік до Америки, відки вернув до Франції аж 1869 р., щоб тут у повному забуттю дожити свого віку. З його писань найважнійші „Destinée sociale“ (Paris 1834—44, 3 томи), згадані висше „Principes du socialisme“ та „Le Socialisme devant le vieux monde“ (1848).

ніфесту з маніфесту В. Консідерана, але навіть форму, титули розділів.“

Не маючи під рукою брошури В. Консідерана ми не можемо контролювати всіх отих тверджень і дійти, на скільки оправданий острій суд Черкезова про маніфест Маркса й Енгельса. Що в своєму маніфесті німецькі соціалісти заховали такий розклад матерії і подекуди подібні титули (не такі самі, загалом у Маркса й Енгельса термінологія иньша, ніж у Консідерана), се ще не була би така біда і се ще не значило би, що їх маніфест був плягіатом із твору французького фурієриста. Тим то ми лишимо на боці сей уступець Черкезова і перейдемо до иньших, де він порівнює тексти обох маніфестів. Паралелів, що мають доказувати плягіат Маркса й Енгельса, і то плягіат plena forma, бо оба німецькі соціалісти видають ідеї зачерпнені з чужої книжки не за здобутки сучасної науки, але за свої власні відкриття, таких паралелів наводить Черкезов щось 33, та ми обмежимо ся лише на найважніших, таких, що дотикають фундаментальних теорій Марксової системи.

Ось паралельні устуні про історію верстов суспільности від найдавніших часів (розд. I. Ком. маніфесту — цитую немудрий український переклад,¹⁾ доконаний не з німецького оригінала, а з російського Плеханівського перекладу — значучи для короткості К. М. = Комуністичний маніфест і В. К. = Віктор Консідеран).

К. М. ст. 4—5.

В давніших історичних добах скрізь майже знаходимо цілковитий поділ суспільности на різні стани, знаходимо всілякі відміни суспільних становин. В стариннім Римі маємо патриціів, ліпарів, плебеів, невольників; у середніх віках фєвдальних панів, вазалів, цехових майстрів, челядників, підданих крепаків і крім того ще майже в кожній з тих кляс знов окремі відміни.

Новочасна буржуазийна суспільність, що повстала по упадку фєвдальної, не знесла різниць клясових; вона поставила тільки нові кляси, нові услівя гноблення, нові способи боротьби на місце давніх.

В. К. ст. 1—6.

Старинні суспільности вважали принципом і правом — силу, політикою — війну, метою — здобуване, а політичною системою — неволю, с. є, визискуване чоловіка чоловіком у найповнійшій, найбільше нелюдській і варварській формі. Неволья була підставовим фактом ...була духом кастовости. Такий був характер суспільного ладу в старину.

Фєвдальний порядок був впливом завойованя. Його основою була також війна, а особливо традиційне і непохитне усьвячене первісних привілеїв завойованя. Так само його економічною системою було вже о один ступінь меньше і не таке

¹⁾ Видавництво Української соціалістичної партії. К. Маркс і Ф. Енгельс, Маніфест комуністичної партії. Львів 1902.

...Ціла суспільність розділює ся чим раз більше на два великі ворожі табори, на дві великі противні собі класи: буржуазію і пролетаріят.

Не вважаючи на метафізичний лібералізм, не вважаючи на конституційну рівність горожан перед правом... ..теперішній суспільний лад не менш аристократичний хоч не в принципі, а фактично... Верстви тривають далі через те, що одні р'одять ся в стані зглядної низькоти, а другі — висшости. Та тепер уже не закон, не право, не політичні принципи кладуть ті перегороди між великими верствами французького народа, а сама організація економічна та соціальна...

Дуже важна поява виринас тепер у цілій повні, се наглий і швидкий розвій нового феодалізму, феодалізму промислового та грошевого, який звичайно займає місце аристократії давнього правління, при чім рівночасно щезають або бідніють середні класи. З цього не може вийти ніщо иньше, як загальне поневоленє, збірна інфеодація має позбавлених капіталу, знарядів праці, вихованя. Абсолютна свобода без організації, се-ж не що иньше, як абсолютне відданє безоружних та обграбованих має на ласку й неласку куп уоружених і заосмотрених. Цивілізація, що почала ся шляхетським феодалізмом, і якої розвій увільнив промисловців від особистої або безпосередної панщини, доходить сьогодні до феодалізму промислового, який заводить колективну або посередну панщину робітників.

На великим полі щоденної суспільної війни стоять одні вчені, заосмотрені, узброєні від ніг до голови... а другі обдерті, голі, несвідущі, голодні... мусять самі просити у своїх противників якої будь роботи та нужденної плати... Промислова війна, так само як оружна, має переможців і побіджених. Промисловий феодалізм так само як і военний держить ся на фатальних тріумфах і непастанній перевазі сильних над слабими. Пролетаріят, се сучасне кріпацтво.

Хоча хід думок у сих устунях без сумніву однаковий, а найважнійші характеристики згідні майже до слова (у К. М. вони зрештою визначають ся більшою прецизією), то все таки на основі сеї першої паралелі ще не можна би говорити про плягіят, бо ж мова тут про річи загально звісні, про які Маркс і Енгельс не потребували довідувати ся аж із Консідеранової брошури. Та йдімо далі.

К. М. ст. 6—7.

Дотеперішній феодальний або цеховий спосіб провадження промислу не вистарчав... мануфактура наступила на його місце... цехові майстри мусли уступити перед середнім станом промисловим...

Тоді пара і машини виперли (в оригіналі *revolutionierten*) промислову продукцію; на місце мануфактури наступив новочасний великий промисл, на місце

брутальне визискування чоловіка чоловіком — кріпацтво.

Новий лад розвинув ся з феодального через розвій промислу, наук, праці...

В. К. ст. 6—12.

Револуція опрокинула давні домінії, майстерства, корпорації... По великим вибуху 1789 р., по зруйнованю старого політичного ладу, по звівеченю феодальної власности, промислової системи майстерств і цехів... вона всю промислову і суспільну робітню ихнула в анархію, віддала під панованє сильнішого; нужда, продажність, підступи, злочини та

промислового середнього стану промисловці мільонери...

Всюди, де буржуазія дійшла до влади, там знищила всі феодальні, патріархальні, іділлічні відносини... Вона перемінила особисту гідність на вартість замінну, а на місце численних патентованих і чесно досягнутих (в оригіналі: дорого окуплених) свобод поклала одну безсовісну, бездушну (в оригіналі: одинокую і невмолимую) свободу торгівлі. Одним словом, замість визиску ослобоненого релігійними і політичними ілюзіями вона виставляє визиск явний, безпосередній і безсоромний... Ті феодальні пута треба було розломати. Їх розломано. На їх місці підняла ся вільна конкуренція разом зі суспільною і політичною конституцією відповідною для політичного панування міщанської верстви.

феодалного устрою і... оголосила свободу промислу та торгівлі... На промисловому полі опинили ся тільки одиниці одні против одних, віддані з цілою свободою одні одним на поталу. Ганебний механізм вільної конкуренції без безпеки ломас всі закони справедливості і людськості. Вільна конкуренція мас сю нелюдську та прокляту владу, що все і всюди зменшує зарібну плату.

Як бачимо, хід думок у обох паралелях однаковий, а у Консідерана знаходимо навіть такі речення, які доси вважали ся спеціально марксівськими, прим. анархія капіталістичної продукції, заступлене людей машинами, пожиране майстрів їх власними машинами і т. и. Розуміть ся, що виклад у Консідерана ширший, детальніший; ілюстрованю деяких тем, порушених у К. М. кількома реченнями, він присвячує цілі розділи, прим. § 10 „Поділ суспільности на дві верстви: мале число таких, що посідають усе, і велике число таких, що позбавлені всього.“ Консідеран загалом не менший від Маркса майстер оперувати контрастами, тай загалом се майстерство було витвором більше французького ніж німецького духа.

Одна з найефектовніших і найбільше пророчистих частин Комуністичного маніфесту, се без сумніву характеристика буржуазії, її заслуг а особливо її лихого, згубного впливу (укр. вид. стор. 7—11). Погляньмо, як виглядають сі блискучі сторінки в прирівняню до викладу Консідерана.

зошеуть нищать її і змагають ся раз у раз.

В якій хочете галузі, фактично великі капітали, великі підприємства диктують закони меншим. Пара, машини, великі мануфактури здобували собі легко грунт усюди, де тільки появляли ся, з ущербом для малих і менших робітень. За їх наближенем старі ремесники та майстри щезали, полишаючи лише фабрики та пролстарійв.

Що більше, ми бачимо майже кожної хвили, як повстають нові неждані відкриття, що відновлюючи нагло цілу якусь галузь продукції вносять замішане в фабрикацію. Поломавши руки ремесникам, викинувши на брук маси людей, яких нараз заступлено машинами, ті відкриття руйнують в дальшій черзі й самих майстрів... Буржуазія розвалила остатні рештки

К. М.

Буржуазія.. головна підстава великих монархій в загалі, від часу як постав великий промисл і світовий ринок, виборола собі вкінці виключне політичне панування в новочасній репрезентаційній державі. Новочасний ряд, се тільки інституція, що стереже інтересів буржуазної верстви.

могутість великих капіталів росте ненастанно; вони тягнуть і вєсають у себе з усіх боків дрібні капітали і середні мастки. Суспільність швидким ходом іде до витвореня аристократії грубої та нешляхотної. Сей соціальний феномен характеризує новочасну цивілізацію. Крок у крок він іде за системою торговельною, мануфактурною, за розповсюдженням машин.

К. М. 10—11.

Буржуазія постійно уєуває окремішність (в оригіналі: роздрібнене) средств продукції, власности і населеня. Вона злучила разом населенє, сцентралізувала средства продукції, сконцентрувала власність у руках малого числа властителів (в оригіналі: немногих осібників). Доконечним наслідком того була політична централізація.

за слідами Англії шляхом того фальшивого індустриалізму, се також гнізда, де найшвидше організує ся той новий феодалізм. Нова аристократія, якої герби, се банкові білети та акції, тяжить чим раз більшою вагою на самій буржуазії і опанувала вже правительство.

К. М. ст. 9.

Потреба що раз ширшого відбуту для витворених продуктів гонить буржуазію по цілій земній кулі. Вона мусить скрізь дістати ся, скрізь поселити ся, скрізь лучити ся в союзи... Дешеві ціни її товарів, то важка артилерія, котрою вона розбиває всі хинські мури і змушує до капітуляції ту незвичайно завзятую і уперту ненависть некультурних людей до всього, що не своє, що чуже. у руках гоняєть ся по цілій землі, всюди шукаючи консументів.

Хоча д. Черкезов поставивши обік себе ті виписки бачить у К. М. „тісноту думок“ та побіжність, то все таки мені здаєть ся, що переверот не лише в самій економічній будові нової суспільности, але також у всіх її змаганях та вподобанях, доконаний буржуазією („вона творить собі новий світ відповідний до її поглядів і думок“), висловлено в К. М. з далеко більшою прецізією

В. К.

Хто захищає всі становища, всі стратегічні лінії, всі операційні підстави торговлі й промислу? Хто заливає все, опановує все, як не велика спекуляція, великі банки, великі капітали у всіх галузях?... Пануючі тепер не король, не міністри, не нації, але промислові та фінансові феодали. Гроші заливають усе;

Наша промисловість ненастанно висисає національні богатства, щоб концентрувати їх у великих схованках нової аристократії, і витворює голодні легіони бідарів та пролетаріїв. Велика Британія виявляє в найбільшій мірі сей феномен централізації капіталів у руках нечисленної аристократії і зник середніх клас. Франція і Бельгія, два краї, що йдуть найближше

В. К. ст. 22.

Промислові нації шукають з великими зусиллями заграничних ринків відбуту для своїх фабрикатів.

В. К. ст. 22, 23.

Англія мучена сею дихавицею, від якої ледво дихає, робить надлюдські зусилля, щоб вилити надмір своїх фабрикатів на всі береги. Вона при помочи гармат відчинила брами старого китайського цісарства. Вона ненастанно з оружем

та консеквенцією, з далеко яснійшим поглядом на консеквенції того перевороту, ніж се бачимо у Консідерана. Се й не диво. Адже Маркс і Енгельс стояли, так сказати, на його плечах, тому й могли бачити далше й яснійше, і внесли до економічної аналізи спеціально німецьку і спеціально Гегелівську діалектику та філософію історії. Та з другого боку не можна заперечити, що в зароді, в загальних контурах думки К. М. містять ся вже в маніфесті Консідерана і історик соціалістичного руху 40-вих років XIX віку ні в яким разі не буде міг минати фурієризму та його чільних представників так легко, з етикеткою „утопізму“ наданою їм Енгельсом, як се чинено доси. Навпаки, він буде мусів завсїгди мати на увазі, що крім утопійних плянів, фаянстерів і т. и. мислителі тої школи дуже бистро і глибоко додивляли ся до хиб сучасної їм суспільности і що їх критикою в дуже значній мірі покористували ся автори К. М., хоча й дали тій критиці подекуди різкійшу форму та ширший обсяг.

Не менше виразно, хоч також не так різко, як у К. М., зазначено у Консідерана також основну теорію Марксового соціалізму, теорію боротьби клас і економічних криз у теперішній суспільности.

К. М. ст. 12—13.

Історія промислу й торгівлі, се від 30 літ (так було в першій виданю) лишень історія боротьби новочасних продукційних сил з тими відносинами власности, що творять услівя естования буржуазії та її сили. Досить буде згадати про торговельні кризи, що повторяють ся періодично і загрожують чим раз більше існуванню цілої буржуазійної суспільности... Зараза, яка в усікій пнвшій порі видавалася би дивовижною, півечить суспільність, се — зараза гіперпродукції. Оружжє, яким буржуазія нищила феодалізм, звертаєть ся тепер против неї.

Франції перед 1789 р., коли шляхта не хотіла бачити того, що їй грозило, танцювала й сьміяла ся, і станом перед 1847 р., коли долю Франції держить у руках буржуазія, яка ще гірше погорджує простим людом і ще менше цікавить ся його долею, ніж передреволюційне панство, він кінчить:] Положенєв таке самісньє: та сама погорда до найгорячіших питань, те саме незнанє руху низших верстов і його сили, те саме застїпленє.

-В. К. ст. 17—19.

Наша суспільність уже 50 літ томлена революцією... переходить стап кризи. Питанє доби — поперед усього соціальне. Конкуренція заражує всю промислову та торговельну систему невиплатностями, банкруцтвами, упадками цїн і крїзами; вона ненастанно вкриває землю обломками й руїнами. Найцівілізованійші народи гнуть ся під смертельною вагою надмірно богатої продукції; а в самім її лоні робітнички сохнуть з голоду не можучи через скупу плату брати участи в консумції тих над міру напродукованих дїбр. [А перевівши порівнанє між станом

Що правда, Консідеран не посуває ся так далеко, як Маркс і Енгельс, не проклямує загальної аксіоми, що вся дотеперішня історія людства, то історія класової боротьби; можливо, що таке узагальнене він разом з многими теперішніми істориками узнав би був невірним, але класовий антагонізм як основне явище свого го часу він бачить дуже ясно і характеризує проречистими словами. Так само й що до значіння економічних криз ми не бачимо у нього глибокого розуміння крім простого скопстатованя факту; навіть періодичність тих криз він не вбачає досить ясно; вони для нього „ендемична“, се-то ненастанна хвороба. Але-ж бо й Маркс і Енгельс висловляють тут про кризи погляд далеко не непомильний і далекі ще від того розуміння, яке пізнійше було висловлене в Марксовім „Капіталі“ і по якому кризи, се не періодичні атаки, що грозять ся знищити буржуазію, але періодичні потрясеня, що прискорюють власне розвій капіталістичної системи, нівечачи решти цехових порядків та дрібної продукції і концентруючи чим раз більше продукційні засоби в руках нечисленних маґнатів капіталізму.

Далі (стор. 13—21) знаходимо в К. М. характеристику пролетаріяту як економічної класи й політичної сили. І тут автори К. М. мали в Консідерановім маніфесті готові думки, готові контрасти, які слід було, як казав один старий журналіст, „скоротити й украсити“. Поперед усього зазначено тут, мабуть за голосом Рікарда, той сам „зелізний закон“ про maximum робітницької плати, що рівняєть ся пересічному minimum житєвих потреб робітника, той сам закон, який пізнійше Енгельс присвоював собі і який у простій логічній консеквенції містить у собі й саме епохальне відкритє Маркса, його теорію „Mehrwert“-а.

К. М. ст. 13.

Пролетаріат, се класа новочасних робітників, що живуть доти, доки мають працю, і що лише доти знаходять працю, доки їх праця побільшує капітал. Робітники, що мусять поодинокю гродавати себе, стали ся товаром так як і всякий иньший предмет торгівлі, і для того підлягають також так само всім змінам конкуренції, всім флюктуациям ринку... Для того конти робітника обмежають ся майже виключно на средства житєві, потрібні йому для прожиття й удержуваня його раси.

В. К. ст. 8.

Конечність існуваня змушує пролетаріїв шукати майже що ранку праці й приймати її хоч би під найтяжшими умовами. Коли робітників за много, а се буває звичайно, то свободна конкуренція між ними нещасними змушує їх продавати свої руки за можливо найнижшу ціну. Оттак ненависний механізм свободної конкуренції без ушину ломає всі закони справедливости й людськости. Доведіть жорстоку і безглузду систему до крайніх консеквенцій, до яких пре вона, і плата

зменшуючи ся чим раз далі доведе до ідеалу (буржуазних) економістів — продукції найдешевшої, безплатної.

Як бачимо, вмів і Консідеран доводити річи до крайніх консеквенцій, хоча ся крайня консеквенція висловлена у нього не досить ясним економічним язиком. Перекладена на економічний язик вона значить, що доведена до крайности дешева продукція дійде до того, що робітник діставатиме за свою працю менше, ніж йому треба для житя; в такім разі він очевидно швидше чи пізнійше згине, а бодай не лишить потомства; а в такім разі загальне число робітників уменшить ся, а наслідком сього силою тої самої конкуренції, тепер уже між капіталістами, що потребують робучих рук, побільшить ся робітницька плата — і ми матимемо той „зелізнак закон“ періодичного паданя і зростаня плати, який 20 літ пізнійше в такою прецизією сформулував Ляссаль.

Далі в К. М. говорять ся про ненастанний зріст пролетаріату і про жерела того зросту; послухаймо й тут обох сторін:

К. М. ст. 15.

Дрібна буржуазія, дрібні промисловці, купці та рентовники, ремесники й рільники-власителі спадають у ряди пролетаріату. Навіть серед самої буржуазії чим раз більша конкуренція між собою та торговельні кризи, що вишлювають із неї, роблять зиски чим раз непевнійшими. Чим раз більше вдосконалюванє машин робить становище робітника чим раз нужденійшим. А далі, як ми бачили, цілі відлони пануючої класи попадають у пролетаріат, або бодай опиняють ся в непевних услівях що до свого прожитку. І вони вносять у пролетаріат численні елементи поступу.

Всюди, де панусь свобідна конкуренція... доля робітницьких верстов робить ся з konieczности чим раз нужденійшою та прикрійшою. Сі верстви мусять бороти ся не лише самі з собою, але також з машинами, які за сплу одного чоловіка не коштують більше як кілька сотиків. Несподіванє відкрите... робить замішанє в фабриках.

Видержуючи консеквентно свою матеріялістичну лінію К. М. не допускає у членів буржуазії ніякого такого діланя, що не було би подіктованє матеріяльним інтересом. Відси йде остатнє реченє в повисшім цитаті, що силкуєть ся вияснити факт, чому деякі члени буржуазії, от хоч би самі автори К. М., стають по стороні робіт-

В. К. ст. 9.

Другий наслідок, так само згубний, як і попередній, се прогресівне руйнованє дрібної і середньої власности, дрібного і середнього промислу, дрібної і середньої торговлі. Дрібна і середня земельна власність, обтяжена надсильними гіпотеками, пожирана лихвою, стоїне під гнетом капіталу. [Далі В. К. в спеціальних розділах говорить: §. 7 зменшенє середніх клас і небезпеки, що грозять їм і §. 8 поділ суспільности на дві класи. З сих розділів лиш деякі виривки]: Конкуренція фабрикантів між собою змушує зрештою кожного з них не давати робітникам більше по над найменшу плату.

ників. Та чуючи, що таке пояснене чисто ідеального змагання економічним інтересом, чи радше непевністю економічного становища деяких частин буржуазії таки не зовсім вірне, автори К. М. додають: „Так як колись часть аристократії перейшла до буржуазії, так тепер переходить часть буржуазії до пролетаріату, а власне часть буржуазійних ідеологів, що змогли дійти до теоретичного зроуміння цілого історичного руху“ (стор. 18). Розуміть ся, вказівка на аристократів, що перейшли були в XVIII в. в табір буржуазії, нічого не додає до пояснення того факту, чому в XIX в. деякі члени буржуазії ставали в рядах (а властиво на чолі) робітників; замість одного факту маємо два факти, що їх не легко втиснути в рамки широкого матеріалізму. У ідеаліста Консідерана се явище зовсім натурально впливає в його сьзітог д. Ми читаємо на стор. 20 його маніфесту: „Інтелігентні сили (серед буржуазії) прокидають ся; відчуване матеріальної й моральної нужди робітницької класи і неминучої потреби зарадити їй прориваєть ся на сьвіт... Самі буржуазні верстви зрештою починають бачити, що вони не менше від пролетаріїв мають інтерес у тім, щоб завести в промисловій системі певні гарантії та відпорність против наскоків фінансової аристократії.“ І далі на стор. 32 читаємо: „Поле соціальних ідей засіваєть ся, покриваєть ся ростками, робить ся ґрунтом, на якому з кожним днем громаднійше та живійше зустрічають ся сильні розуми, горячі серця, нові покоління, одним словом, усі ті, у кого в грудях живо бють ся серця любовю до людськості, і яких непохибне почуте призначення народів веде на славні шляхи будущини.“ Як бачимо, тут вихідні точки авторів К. М. і В. Консідерана ріжнять ся діаметрально, а про те в обох маніфестах зазначено той сам факт дуже схожими словами. Для виразнійшого зазначення контрасту слід додати, що Консідеран не був ані революціонером, ані комуністом, хоча в його маніфесті любісінько вживаєть ся подекуди термінологія великої французької революції, говорить ся про „права чоловіка“ та „призначене народів“, терміни містичні, яких консеквентно вистерігають ся „революціонери на холодно“, автори Комуністичного маніфесту. І хоча треба признати, що ідейний матеріал, зложений В. Консідераном у його трактаті, Маркс і Енгельс обробили звязкійше та льогічнійше, поставили на чисто розумову підвалину, то з другого боку історик соціального розвою другої половини XIX в. буде мусів признати, що ентузіяст-фурієрист Консідеран, маючи вихідною точ-

кою своїх розумовань чуте чи, як він каже, „вірний інстинкт“, такі ліпше вгадав будущину, ніж холодний доктрiнер Маркс. По Марксовому розумiню розвiй економiчних i соцiяльних вiдносин з фатальною коначнiстю мусить iти до заострення суперечностей, до збiльшення визиску з одного i централiзацiї капiталiв з другого боку, до чим раз бiльшої пужди (*Verelendung*) мас i до остаточної катастрофи. По думцi Консiдерана сама буржуазiя матиме iнтерес у тiм, щоб лагодити контрасти, обмежувати анархiстичну боротьбу всiх против усiх, прозвану свобiдною конкуренцiєю, i запобiгати руйнуючим кризам та катастрофам. Сьогодні, коли вiд написаня К. М. минуло звиш пiв столiтя величезного розвою, можна сказати смiло, що правда бiльше по сторонi Консiдерана, ніж Маркса, що почуте не лише власного iнтересу, але й ширшої справедливостi та гуманостi грало в тiм розвою далеко бiльшу роль, ніж би се хотiли признати соцiялдемократичнi доктрiнери.

Ми сказали, що Консiдеран не був анi комунiстом, анi революцiонером. В остатнiх параграфх свого манiфесту вiн розвиває свою програму дiяльностi. Здавалось би, що тут уже дороги Консiдерана й Маркса, комунiста й фурiєриста, розходять ся рiшучо. Тимчасом власне в тiй остатнiй частинi знаходимо уступи, якi, коли хочете, ще бiльше рiшучо переконують нас про те, що автори Комунiстичного манiфесту повними пригорщами черпали з манiфесту Консiдерана. Фурiєристи, як вiдомо, покладали цiлу свою надiю на добровiльнi органiзацiї капiталiстiв i робiтнiвiв i вiдкидали iдею насильного перевороту та державної органiзацiї нового суспiльного ладу указами з гори. В своїм манiфестi В. Консiдеран пише (стор. 45): „Не ходить нам о те, щоб знiвечити власнiсть. Ходить о те, щоб винайти i надати власностi досконалiйшi, певнiйшi, свобiднiйшi та рухливiйшi форми, а рiвночасно бiльше товариські (*sociales*), доводячи у всiх сферах до гармонiї iнтерес iндивiдуальний з iнтересом загальним“. Автор уважає коначним замiсть теперiшньої системи власностi покласти як найвишу цiль „спокоевої демократiї“ принципi спiлковий. „Треба виробляти власнiсть колективну, не звалюючи все в купу, не через спiльнiсть основану на рiвностi (*communauté égalitaire*), але при помочи ерархiчних спiлок (*association hiérarchique*), добровiльних i мудро скомбiнованих з рiзнородних iндивiдуальних власностей“ (стор. 45). Можна собi разом з соцiяльними демократами уважати такий спосiб розв'язки соцiяльного питання утопiєю (практичнi проби фурiєристiв,

роблені в тім дусі, справді всі не вдавали ся), але сего одного не можна заперечити, що автор сих слів ясно відчував небезпеки комуністичної „promiscuité“ і ясно розумів, що розвій людства обік видосконалення громадської продукції доводить рівночасно до чим раз більшого вироблення людської індивідуальности, що ся друга сторона розвою для кожного людського осібника на певнім ступні осьвідомлення робить ся дорожшою навіть від громадського розвою продукції і що всякий плян суспільної реформи, що не хотів би числити ся з тим глибоким нахилом людського роду до автономії особистости, був би так само нерозумний і нетривкий, як той абстрактний марксівський капіталізм, що спрягає в одно ярмо громадську, колективну продукцію з системою строго проведеної приватної власности. (Фактичний капіталізм ніколи так строго сеї приватної власности не проводив, а тепер чинить се далеко менше, ніж 1848 р.). Та взявши на розвагу пізнійші соціалдемократичні програми вироблені на підставі Марксових доктрці, ми можемо сказати сьміло, що соціалдемократам і доси не вдало ся обплити сеї підводний камінь, зазначений уже 1843 р. Консідераном. Навпаки, оброблена ними програма державного соціалізму аж надто часто пахне державним деспотизмом та уніформізмом, що проведений справді в житє міг би стати ся великою гальмою розвою або жерелом нових революцій.

Та про се ми матимемо ще нагоду поговорити, а тепер вернемо до порівняня обох маніфестів. Отже бачимо, що Консідеран, боронячи ся против закиду що до знівеченя власности й комунізму, поступає зовсім консеквентно в дусі своїх принципів. Та сього зовсім не можна сказати, коли ту саму оборону надиблемо — в Маніфесті комуністичнім. А про те в тім маніфесті (стор. 23 укр. перекладу) читаємо: „Нам комуністам закидали, що ми хочемо знести особисту власність“. І далі стор. 25: „Ми хочемо тільки змінити нуждений характер того присвоюваня, що через нього робітник живе лиш на те, щоб побільшати капітал“. І нарешті на стор. 34 другий розділ комуністичного маніфесту кінчить ся заявою: „На місце старої буржуазійної суспільности в її класовими ріжницями настане спілка, в котрій свобідний розвій кожної одинці буде услівем свобідного розвою всіх“. Сей уступ на мою думку вайсильнійше доказує залежність Комуністичного маніфесту від маніфесту Консідерана. Бож мета комунізму справді знести приватну власність средств продукційних, а по друге, творене таких

„вільних спілок“, про які глухо згадує К. М. в остатнім уступі, зовсім не входило в програму комуністів ані Маркса і опинило ся в маніфесті якось немов через недогляд. Бож кілька рядків перед тим К. М., вірний своєму революційному характерови заявляє, що „пролетаріят через революцію стане пануючою клясою і яко пануюча кляса насильно внесе старі відносини продукції“ (стор. 33). А ще вище на тій самій стороні між постулятами комуністів як 8-ма точка стоїть як найкатегоричнійше заперечене всяких вільних спілок — „однакова примусова праця для всіх, заведене промислових армій, особливо для рільництва“. Хто потрафить віднайти в так організованій суспільности якийсь „свобідний розвій одиниці“, сей докаже певно дуже великої штуки. Тай загалом всевладність комуністичної держави, зазначена в усіх 10 точках К. М. (стор. 33), в практичнім переведеню означала би триумф нової бюрократії над суспільністю, над усім її матеріяльним і духовим житєм.

Все те, що тут сказано, не має на цілі вменшити наукові заслуги та історичне значінє Маркса й Енгельса. Але для сучасних і дальших поколінь буде добре, коли буде розбита легенда про їх месіянство й непомильність, про те, що вони майже з нічого сотворили „науковий соціалізм“ і дали в своїх писаннях нову обяву, нове євангеліє робучому народови всього сьвіта. Добре буде, коли всі віруючі й невіруючі в нову релігію почнуть на її творців глядіти як на людей даного часу й окруженя, що черпали свої ідеї з того окруженя і переробляли їх відповідно до складу свого ума, для людей свого часу. Таке глядінє вменшить у вірних і в невірних партійну заїлість і фанатизм, улекшить порозумінє а через се й працю для осягненя великого ідеалу — соціяльної справедливости на ґрунті гуманного чутя.

Іван Франко.

Момзен і Славяни.

Голосна справа Момзенової статі, написаної з нагоди газетної полеміки про переслідуване польського елемента в Пруссії, і висловлений у тій статі загальний погляд великого вченого про „низшість славянської раси“ викликали свого часу огнисті протести з боку Поляків, які й по смерті не могли забути Момзенови його ворожого становища супроти них, і як звичайно в таких випадках, за для похибки чоловіка не хотіли бачити в ньому великого вченого і невтомного до самої смерті борця за найвище добро людського духа, за пізнанє правди. Ся польська ворожнеча знайшла подекуди й у нас відгомін, хоч не дуже різкий; слід його можна завважити прим. у статі д-ра В. Коцовського „Нові погляди на Кирила й Методія“ (Л. Н. В., 1904, книжка за січень стор. 26). Розумієть ся, що такі протести, подіктовані почутєм простої справедливости, мусять усе стрічати нашу симпатію, а претензії на якусь предестіновану гегемонію одної раси, одної нації над иньшими мусять викликати й наш протест як неоправдані ані гуманним почутєм, ані ніякими науковими аргументами. Та все таки коли подібні думки висловляють ся чоловіком глибокої науки і такого сильного та сьвіжого ума, який до кінця життя заховав Момзен, а надто 80-літнім старцем, що стоїть над могилою і не збуджує в нас ніякого підозріння, щоб своєю енуціяцією хотів приподобати ся комусь та запобігти чиеїсь ласки, — являєть ся неминуче питанє: відки дійшов сей чоловік до такого погляду, чи сей погляд був у нього впливом його загального сьвітогляду, вязав ся органічно з иньшими його поглядами та симпатіями, чи може се було лише хвилеве збоченє або виплід якогось непорозуміння. Хоч і як остро ми критикували бв сам погляд, то все таки від вяс-

нея тих його глибших жерел буде залежати наш осуд про самого чоловіка: чи можемо вважати його чесним, хоч у данім разі хибно поінформованим, чи маємо відвернути ся від нього душею, як від свідомого отруйника душ та спекулянта на нечисті людські інстинкти.

Отсе заставляє нас подати в Л. Н. В. голос славного славянського вченого, віденського професора д-ра В. Ягіча, який на запитанє редакції франкфуртської „Deutsche Revue“ про його відносини до Момзена відповів коротеньким листом, надрукованим у січневій книжці того місячника. Подаємо сей лист Ягіча в дословнім перекладі.

Відень д. 8 грудня 1903.

Високоповажаний Пане!

Цілих шість літ був я товаришем Момзена на берлинськїм університеті тай горджусь кажучи, що я завсїгди тішив ся його довірем, з чого сама собою випливала не одна дружня прислуга. А що се кидає свїтло на відносини Момзена до Славян, тому хочу сказати Вам кілька слів про се.

Було се у-перве на початку моєї університетської діяльности в Берлині, в році 1875. Коли я на ново-заснованій славянській катедрі хотїв для успішнійшої наукової діяльности здобути міцну основу через видаванє часописи, то не хто иньший, як власне Момзен наклонив свого шурина, Ганса Раймера, властителя Вайдманової книгарні, щоб сей обняв наклад мойого „Archiv für slavische Philologie“. Незабаром по тім той сам Момзен (він був тоді послом до пруського сойму) зумїв усунути непорозумінє, буцїм то я на перекір бажаню польської фракції пруського сойму обняв славянську катедру в Берлині. Момзен познайомив мене іменно в своїм гостиннім домі з тодішнім послом польської партії Кантаком, через що мав я нагоду дати доказ польському слови, що ще перед офіційальним покликанєм я вивідав ся докладно про характер проєктованої професури. Ще й третій раз, коли я вже був виїхав із Берлина (до Петербурга), має заснована мною часопись завдячувати Момзену, що їй не довелось упасти. По наглій смерті Ганса Раймера задумав власне опікун його дітий вилучити з накладу всьо, що не приносило йому виску. І „Archiv für slavische Philologie“ попав на проскріпційну лісту і тільки завдяки інтервенції Момзена часопись, що була тоді на пятім році свого

істнованя, могла виходити даліше. В великодну неділю сего року мав я приємність повідомити Момзена, що часопись закінчила щасливо свій двадцять пятий том. На жаль, тоді я бачив його тай говорив з ним у останнє. Він був цілковито зайнятий своїми студіями над історією права і прерік мені незабаром прислати до Відня малу працю, друковану як манускрипт, з просьбою о посередництво в одержаню звісток про славянські краї. Розуміть ся, що я був би з дорогої душі рад допомогти девчому своєму високошановному старшому товаришеви, одначе заповіджена статя не надійшла.

Я міг би оповісти ще не один епізод із наших зносин, який виявив би не лише його особисту зичливість, але також його імпонуючу універсальність. Та про те не могу в імя правди здержати ся від одної уваги: Момзен усе робив на мене таке вражінє, що за мало знав Славян, щоби чути до них прихильність. *Ignoti nulla cupido*. Цілий величезний круг його дослідів обертав ся в межах колишньої римської держави, а стичні точки зі славянськими краями були невеличкі. Тому він мав мало спосібности, щоб виробити собі самостійний осуд про духовий поступ Славян, про їх боротьбу за місце на соняшному боці житя. Він часто при мені висловлював увагу: до чого то дійде, коли німецький учений крім мов англійської, французької тай італійської буде приневолений учити ся ще так многих славянських язиків. Я старав ся успокоїти його побоюваня тим, що по перше, ніхто не буде від нього на його старі літа вимагати сего, а даліше, що прийде час, коли один із славянських язиків (розуміть ся, я мав на думці російський) осягне загальне міжнародне значінє, через що задача німецького вченого буде значно упрощена.

Скорше, як я міг би був тоді припускати (в сімдесятих роках) здійснили ся в Німеччині мої здогади: російської мови вчать ся у Вас уже дуже пильно і успішно; отсе перед кількома неділями потвердив мені се в Берліні тайний радник v. Сахау, а перед двома роками також професор Крумбахер зробив у Монахові дуже сьвітлу пробу. Думаю, що не зайве тут додати, що се вийде не на шкоду Німеччині.

Не знаю одначе, чи Момзен у сих двох остатніх десятилітях свого житя мав на стілько вільного часу, щоб хоч трохи познайомити ся з найкращими творами російської літератури, тепер загально доступними в прегарних німецьких перекладах. Та я скла-

няю ся радше заперечити, ніж потвердити се питанє. Але я йду ще дальше і вірю, що навіть певну нехить Момзена до Славян можна психологічно вяснити дуже добре. Як вільнодумний чоловік почував він мабуть, так як і много иньших, деяку тривогу перед Славянством як перед силою, що служить реакції. Ще в часї нашої останньої розмови жалував ся він на малярський шовінізм, але додав: „Щож, ми мусимо держати з ними задля небезпеки, яка грозить нам від Славян.“ Я приймив сей комплімент з тихим усьміхом і не хотїв відбирати йому сего заспокоєня. Та се й правда, що ріжні моменти політичного життя Славян у давнійших і теперішніх часах дають багато підстав для такого підозріння, хоча в такій загальній формі воно певне не може остояти ся. Та в чоловіка, якого незабутні молодечі вражіння і свободолюбні ідеали тісно звязані зі споминами 1848 року, можна оправдати деяку односторонність. Одно хіба певне: Момзен був найщирійше пересвідчений, що Німеччина мусить з konieczности жити з Росією в політичній згоді. Доходило до того, що раз він жалував ся передо мною, що німецькі університети иноді входять у примусове положенє вступати ся за німецькими ученими, які приходять із Росії, хоча через се нераз можуть мати клопоти. З другого боку міг би я подати имена російських учених, учеників Момзена, про яких наукові здібности великий учений висловляв дуже прихильний осуд.

Хто знає всі ті обставини так як я, сей буде, навіть зі славянської точки погляду, инакше задивляти ся на Момзена, ніж се доси часто лучало ся в випадках хвилевого роздратованя.

Прийміть, Високоповажаний Пане, тих кілька рядків, які посилаю в відповіді на Вашу картку, як вираз мойого щирого поважаня, моєї вірної прихильности до памяти великого ученого.

Ваш

Яґич.

Що справді Момзен мало знав Славян і що прим. весь український національний рух був для нього новістю, про яку він довідав ся аж із „Ruthenische Revue“, доказує його лист, писаний кілька неділь перед смертю до редактора тої часописи, і на жаль доси не опублікований в цілости. I. Ф.

Вспомини про П. Я. Грабовського.

І. Олекси Коваленка.

В протязі останніх трьох років мені довелося листувати з поетом. Не можна сказати, щоб листування між нами було дуже часте, але треба заважати, що небіжчик завжди писав довгі, докладні листи, майже що раз на кількох аркушиках звичайного листового паперу. Хоч я з ним не був знайомий особисто, але листи робили вражіння, що автор їх людина щира, палка, з доброю душею та отвертим серцем. Його велика чуткість та вразливість брехала в кожній стрічці. Коли він висловлював яку думку або погляд, висловлював завжди палко, отверто, без жадних „хистких вивертів“, не звертаючи уваги на те, чи згідні з його поглядом, чи ні. А се свідчить, що небіжчик завжди робив, писав, говорив те, що вказував йому власний розум та підказувало серце...

З листів видно було, що життя поетово у заслання (в Тобольську) було не вельми красне: убожество, кволе здоров'я, а до того й цілковита самотність між чужинцями дуже його гнітили, хоч треба сказати, що він завжди бадьорився й не схилявся під тим важким тягарем, який йому довелося нести.

В 1900 році поет писав, що він одружився, а на моє питання, з ким (звичайно, коли се не буде образою), він відповів: „На жаль не з Українкою“. Увесь 1901 рік небіжчик дуже хорував, особливо важка була хвороба в осени. Він писав, що завдяки хворобі не міг ходити на посаду (з якої діставав усього 20 карб. на місяць!), навіть не міг нічого писати дома і знаходив єдину розвагу в тому, що бавився з маленькою дитиною...

Зараз я хочу торкнутись тих поглядів, які небіжчик висловлював в часи нашого листування.

Перш за все П. А. надавав велику вагу рідному письменству, як красному так і звичайному, роблячи свій висновок на тому, „що немає літератури, немає й інтелігенції (свідомої та переконаної в громадських національних справах сили), а без неї, при сучасних обставинах, не може існувати й ніяка нація“. Щоб збільшити цінність до рідної літератури та розповсюдити її поміж загалом, поет покладав велику надію на переклади класиків та інших творів з чужих мов. І треба висловити йому щире подяку — він міцно тримався свого погляду і дав нам багато гарних перекладів із поезій славянських поетів, а також італійських, німецьких, французьких, англійських та естонських. Се величезна послуга для нашої літератури. Запевно можна сказати, що така послуга була б значною і для всякої літератури... Далі, як не прикро висловлювати, але треба казати правду, поет не дуже ласкаво відносився до минулого України, особливо до козаків та гайдамак. Як тих так і других він лічив за розбишак, навіть за злодіяк, які були здатні тільки на те, „щоб пити, гуляти, та чесний люд грабувати“. Він не хотів бачити в їх національних лицарів, заступників, які кидали теплі привітні кутки з батьком, ненею, жінкою й дітьми і віддавали усе своє жите на оборону рідного люду від набігів татарських, турецьких та панування лядського й московського і носителів у собі відгомону того героїзму, який нанував в часи козацтва по всій західній Європі. В козаках він бачив навіть ворогів України, через котрих їй довелося перенести таку велику купу лиха... В старшині, інтелігенції та пошівстві того часу він бачив не борців за волю та самостійність українського люду, але глитаїв, які бажали й домагались лише для власних осіб панування та богатства. Через те вони й кидались на всі боки, шукаючи заповоги у чужинців, щоб досягти панства, навіть ціною волі та самостійної незалежності рідного люду.

З сього приводу йому дуже не подобались навіть ті сучасні люди, які закохують ся козаччиною та ідеалізують козаків та їх події. На його погляд там нема нічого ідеального та навіть і не могло бути. Через те йому дуже не подобались усі ті історичні твори й пєси, в котрих дієві люди виставляють ся свідомими ідеальними борцями за волю України...

Наприклад йому дуже не подобались пєси М. П. Старицького: „Богдан Хмельницький“, „Оборона Буші“ і інші, в котрих панує ніби особиста думка самого автора, а не дієвих осіб, які там ма-

люють ся. На його думку треба малювати голу правду так, як вона була й є...

Пісні Карпенка-Карого (Тобилевича) йому здавались теж неправдивими, бо в їх ідеалізують ся та вихваляють ся сучасні сільські герої, тоді як справді (на його думку) таких нема. Наприклад Мирон в „По-над Дніпром“ йому здавав ся підпертий великими милицями. Так як в сій піснї очевидна ідеалізація спілок, які засновує Микола Левицький, то небіжчик не проминув висловити свою думку і про їх. Він не надавав спілкам ніякої ваги і не чекав від них ніякої користі через те, що ніби-то вони дуже хибно складають ся.

Врешті можна сказати, що небіжчик П. А. був ворог усякого сентименталізму в письменстві та ідеалізованя і великий прихильник реалізму та щирої правди, які тільки й зможуть вивести людей на певний шлях існування!...

Київ, 10 (23) вересня 1903 р.

II. Пані А. Віташевської (бувшої Добролюбової).

Моє знайомство з Павлом Арсеновичем Грабовським, „Паньком“, як його звали товариші на заслання, належить до того періоду, коли він жив у Якутську, повернувшись в Вілюйського округу. Це було в 1896 році. Павло Арсенович мав тоді вигляд бадьорий, здоровий, навіть веселий. В його чудових сірих очах ясніла енергія і часто в бесіді тепло й сердечно виливалась його горяча віра в краще майбутнє. Аж ось він несподівано ослаб на плеврит і одразу повна життя фігура його стала сухорлява, згорблена; груди запали, обличчя змарніло й приняло мученицький вираз. Павло Арсенович невилічив ся цілком, якісь болі в легких, про котрі він ніколи не казав, так і востались з ним. Одначе бадьорість і тут не кидала його. Він марив про втеку в Галичину через проміжний етап Західну Сибір, куди він хотів часово перебраться.

На настрій Павла Арсеновича опріч фізичних мук багато мала впливу його цілковита самотність. Сам собою відлюдком у власних поетичних „думах“, що були звязані з світом інтересів, далеких тим товаришам, що його окружали, він глибоко переймався ними, ними страждав і болів самотно. Але будши такою вразливою співчулою людиною, він не міг не віддавати ся також і вра-

жінням життя засланців. Заслання, се добрий, міцний цемент, здатний з'єднати найрізномірніші елементи в одно товариство.

На той час два напрямки, старий народовольчеський і новий соціалдемократичний, вперше кинули відкрито одно одному рукавицю. Партії, що прибували з Росії на чолі з своїми проводирями, приносили на заслання нові течії. Старі засланці свідомі й політичної економії, що разом з тим багато пережили й попрацювали критично, з висока дивилися на сих нових революціонерів, що як прозеліти старалися просвітити, доказати правдивість своїх поглядів. Посипались гарячі дебати, молодь тримала себе некорректно і наслідком того розлом на засланні. Старі поховалися в свої закутки і там тихо непомітно жили з своїм минулим. Народилось нове покоління засланців, що по своєму духовому обличчю було якесь інше.

Павло Арсенович мав вигляд сумний. Заслання очевидно тяжило йому. Він рідко куди виходив, майже не брав участі в сперечках, що часто виникали. Аж ось якось я чую, що „Панько“ женить ся. Як се сталось, не знаю, але він зазнайомився з однією дочкою осадчого, кримінального засланця. Дівчина з дуже вбогої сім'ї, що вчилася у місцевій парафіяльній школі, стала його нареченою. Павло Арсенович якось ожив, знову став веселим, дивлячись на його можна було думати, що фізичні болі його зсезли. Але й тут доля жорстоко посьміялась із нього. Дівчина ся прийшла до думки, що було-б більше рації піти заміж за його товариша, що мав більший заробіток.

Остатню зиму в Якутську, приблизно в 1899—1900 роках, Павло Арсенович мав вигляд знеможеного і раз-у-раз був у підупалому настрою. Памятаю один із зимових якутських вечерів, коли морок починає спускати ся від другої години дня, а в 5—6 годині комінки, набиті дровами потріскують по хатах та юртах якутських мешканців. Стомлені присмерком короткого дня та холодом на 60⁰ морозу люди спочивають при ясно палаючому полум'ї, ogrіваючись і тілом і душею. Все те, що наболіло в минулому і від чого важко в сучасному житті, ніби затихає на серці, воно ніби стає вільним від звичайного гнєту. Такими вечерами люди стають близькі один одному, мимоволі їх тягне одного до другого і іноді між похмуро та суворо настроєними людьми, що не мають жадного нахилу до вітвертости, повстає жвава бесіда. Отак завернув якось до мене Павло Арсенович. Коли відчинилися хатні двері і в клубах

морозного повітря появилася його сухорлява фігура в довгому барнаульському хутрі, я здивувалась. Скинувши хутро, він незабаром помітив, що в хаті у мене зимно: сирі дрова, невміло складені погано розгорялись. Він миттю наколов цілу куку трісочок і незабаром ясне полум'я запалало, а ми пили чай з якутськими ягодами. По звичаю поділялись новинами: чи не одержав хто листів з Росії, коли хто збираєть ся від'їздити, чи не сподівають ся партії, то-що. Павло Арсенович був у веселому настрою. Але якось випадково в розмові торкнулись того товариша, що відіграв негарну роль відносно до нього. Відразу настроїй його змінив ся, обличчя прийняло звичайний болізнний вираз, усе що пережив, лишило на йому свій глибокий слід. Він замовк, довго сидів мовчки, і я дуже шкодувала, що з ним стала ся така зміна. „Іду!“ — рішучо зненацька промовив він нарешті — „спочатку в Тобольск... усе тут набридло мені... більше не можу... Може вже першим парохом... Там до газетки пристроюсь. На мої потреби не багатько треба...“

Після того я рідко його стрічала; на весні 1899, а може й наступного року він зайшов попрощатись зо мною. Їхав він у Тобольск, як і казав. „Ну, прощайте. Не згадуйте лихом... на засланиї все буває. Може сказав коли що не до ладу“ — були його слова на прощанні. Він знову був бадьорий, фізично видавав ся трохи дужшим. А там я загубила звязки з ним і довідалась про його смерть тут, у Росії, в „Одесскихъ Новостей“.

III. Спомини невідомої.

Про життя Павла Арсеновича Грабовського у Вілюйським окрузі я не знаю; моє знайомство з ним випало на час його перебування в Якутську. Тут він жив бідно, містив ся в улусній квартирі з ким-будь у-двох або просто задовольняв ся ліжком та столиком. Улусна квартира улаштовувалась звичайно засланцями для товаришів, що наїздили в місто з улусів, щоб вони мали таким чином готовий нічліг та їжу. Знаю, що була одна родина Гаврилова, засланого товариша, що недавно вмер, з якою дуже симпатизували засланці; у них якийсь час жив Павло Арсенович і тут часто бував. Єдиним певним жерелом його існування були ті 12 карбованців, які що місяця одержував кожний засланець, і які зрештою останніми часами відібрано одній частині засланців за наказом із Петербурга через якісь тоді ще не вияснені мотиви. Не знаю, чи

давали йому що будь його літературні твори; коли давали, то се було плюсом до його звичайного щомісячного забезпечення. В характері його життя, як і самої особи була дивна скромність. Він, здасть ся, нічого не вимагав від життя, не силував ся заімпонувати чимбудь. Про свої літературні твори він ніколи не говорив. Раз я випадково помітила у нього на столику томик його творів рядком з другим томиком поета Якубовича. Між иньшим з Якубовичем він листував ся; знайомі вони були з давна. Павло Арсенович дуже цікавив ся поезією й пильно прислухав ся до кожної новинки в сій сфері, захоплюючись тим чи иньшим віршом, що вийшов з друку.

Ся скромність, як одна з основних рис його характеру, відбивалась і на відносинах його до товаришів; ніхто ніколи не міг докоряти йому за грубий, різкий тон, за який будь образливий вибрик. Се була м'яка, жіночна натура, в якій було багато чисто природної делікатности. Все мовчазний, скуплений сам у собі, він глибоко таїв у собі самім наболілі думи й почуття. В моменти, коли приходила „партия“ в Росії, коли у всіх горіли голови, кожен спішив розвідати, що робить ся на сьвітї й самому розвернути ся й виказати себе цілком у звичайних суперечках, дебатах, — великі, глибокі, сірі очі Павла Арсеновича сьвітили ся з далекого кутка кімнати звичайним сумом. Здавало ся, він міцно захищав від стороннього зору свої сьвятощі, свої переконання, цілий сьвіт своєї душі; здавало ся, він цілком чужий для всіх присутніх. Памятаю, що в одну з таких хвилин мене зацікавило, яких поглядів держить ся він. Мені сказали, що складом своїх переконань Павло Арсенович більше підходить до типу соціяль-демократа-Українця, та більше подробиць мені не сказали. Самітний, він стояв осторонь від усіх, а коли й ходив до кого з товаришів, то лиш у хвилини, коли відчував сього потребу. Слабість і якесь внутрішнє страждання, яке жило в нїм, яким він инколи нагадував Всеволода Гаршина, кидались у вічі.

Звичаями своїми він різко відрізняв ся від багатьох засланиців: він, наприклад, не пив горілки, не курив; його слабовита постать виглядала аскетично. Був один товариш, якого вже повернено в Росію, се Поляков, що живе в Мелітополі, з яким доля, здасть ся, частіше ніж з иньшими зводила Павла Арсеновича, і з яким він був в близьких стосунках. Але взагалі крім згаданої родини не можу вказати кого-небудь ближчого до нього.

Стражданне Павла Арсеновича, повинна я сказати, не було пасівне, наболіла душа його бажала активного виходу. Він часто здіймав розмову про своє палке бажанне працювати; всі мрії його звязані були з Галичиною, куди збирався тікати в Сибіру. Можливість, близькість або віддаленість здійснення сього його пляну відбивалися на його настрою: то він виглядав пригніченим і мовчазним, то наче проясненим, добрим, енергічним.

Саме в той час і трохи пізніше починаються організовані втеки засланих; кипуча революційна діяльність у Росії тягла до себе всіх: се було в 1898—1899 роках. До сього часу належить утека Нахамнеса, Іванова з Вілюйського; багато було невдатних утек. Та плян Павла Арсеновича, який він хотів здійснити після переходу в західну Сибір, ледве чи міг бути виповнений: у кволій, слабовитій постаті його за багато було надломлености та й весь його зверхній вигляд взагалі міг би відограти зрадницьку ролю.

Тепер, коли згадую заслання, мученицький образ Павла Арсеновича стоїть переді мною в ряді тих жертв, які безкарно знищено заслання, за які пімста належить будучині. Хай сі жертви, як і зглядно недавнє самовбійство Яновича, другої глибоко вимученої душі, падуть на совість російського уряду.

А дорогих тїний покійників не забути молодому поколінню.

Релігія і держава.

З початком сего року вийшла в Єні многоважна книжечка віденського юриста проф. Антона Менгера пв. „Neue Staatslehre“. Автор, професор віденського університету, подає, так сказати-б, витяг із дотеперішніх соціалістичних систем, але лише в границях тих практичних пропозицій, які можуть бути зараз нині або бодай згодом фактично переведені в жите. Книжка, хоч на око невеличка, але коштувала автора цілі десятилітя твердої праці, бо узглядняє надзвичайно совісно цілу дотеперішню соціалістичну літературу, а до того відзначає ся глибоким передуманєм дотичних — зовсім нелегких — проблемів і дивною короткістю та прозорістю викладу. „В отсій книжці — пише автор — хочу показати пануючим і освіченим верствам Німеччини та иньших країв соціалістичний круг думок. В такій повноті, як тут, він іще не був доси показаний. А се конче було потрібне. Бо дотеперішній соціалізм майже виключно лиш критикував, а се мусіло викликати протести в широких кругах населеня, бо мало житєвих правд признаєть ся так загально, як стара пословиця, що легко критикувати, але тяжко самому ліпше зробити. Очевидно, вартість соціалістичного ідеалу покаже ся докладно аж по переведеню його в жите в котрійсь із сучасних великих культурних держав. Та в своїй книжці я стараю ся ту саму ціль до певної міри осягнути теоретичною дорогою, а то в той спосіб, що по перше узглядняю лише ті мотиви людського діланя, які вже чинні нині; по друге навязую всюди до нинішніх поглядів на державу і право, а вкінці поручаю лише ті способи політичного і соціального перетвору, які вже проявили ся в дотеперішній практиці всесвітної історії“ (стр. IV). — Мені видить ся, що еволюція політичного і суспільного житя піде і му-

силь вийти — бодай у значній частині — дорогами вказаними проф. Менгером. І в тім виджу величезну вагу й актуальність його книжки.¹⁾

Др. Іван Копач.

Аж до початку „часу просвіти“, отже майже до XVIII-го віку опирав ся соціальний стан європейських народів на майже невільницькім підчиненю народніх мас під королівство, шляхту і духовенство, але впрочім мав одностайний і гармонійний характер. Охорона держави і правного порядку була припоручена рицарству, а потім постійним арміям; одні й другі стояли в тривкій і свідомій суперечности до підвладних народніх мас. Ті-ж маси жили в глибокім нещасті; публичних закладів для їх обученя не було зовсім. Що правда, від Копервіка почала наука витворювати облік релігійного світогляду також досвідний, але учені писали свої твори латинською мовою і як найстараннійше берегли ся витягати зі своїх наук практичні консеквенції. А в звязку з тим стояло загальне розширенє глибоких і сильних релігійних перековань, які обіцували бідним і слабиим справедливу відплату за муки їх многотрадального земного життя в надзмісловім загробнім світі. Оттак внутрішнє і внішнє життя народів було в повній гармонії. Се був стан не радісний, але тривкий, стан без внутрішніх суперечностей.

Із сего штучного механізму, що запевнював від тисяч літ покірність низших верств народа, виривано в 18 і 19 віці одно колісце по другім. У Франції в часі великої революції в одній хвилі геройського розбудженя заведено загальну військову службу, яку пізнійше наслідували иньші держави з зовсім иньшими намірами й урядженнями; сим віддано зброю для оборони правного порядку тим, які були ним найбільше покривджені. Загальний примус шкільний розширив ся з Німеччини майже по всіх культурних краях і дав низшим верствам народа не лише значне знанє, але що більше, спромогу власного, дальшого образования. Наука скинула чужу шату і тим стала ся доступною широким кругам; через чим рав ширшу популярно-наукову літературу і періодичну пресу розширив ся досвідний світогляд також між масами народа. А що може найважнійше і про що тут головно буде мова: релігійне не-

¹⁾ Для проби подаємо тут переклад одної з найцікавійших глав сей книжки, що має титул „Die Religion“, стор. 204—211. *Ред.*

вірство, яке ще Вольтер і інші поборники освіти вважали привілеєм богатих і високородних, вдерло ся в елементарною силою з гори в найширші круги народа і відвернуло їх увагу від потіх загробного життя, а звернуло її на муки і турботи земного життя.

Те ослаблене релігійного чуття породило ту часто відчувану двоязичність і неправдивість держави, що зрештою більше лежить в річах, як у особах. Величезний зріст населення і його потреб вимагає також безнастанного розвою досвідної науки і техніки; нарід, що лишає ся по заду в тих многоважних змаганнях, музить також політично та економічно попадати в залежність. З другого боку не може держава не визнавати, що прикрі та невмотивовані суперечности нашої суспільности ніколи не могли-б цілковито бути оправдані світськими причинами, як би релігія не вказувала в них Богом даних порядків і не прирікала покривдженням у будучім житю справедливої заплати. Таким робом релігія і досвідна наука для теперішньої культурної держави однаково потрібні, хоча обі вони в своїм консеквентнім розвою по просту виключають одна одну.

Держава стараєть ся зарадити сему роздвоєню тим, що підпирає так само релігію, як і досвідну науку і ставляє заступниками обох сих царин лише таких людей, що лякають ся витягати крайні консеквенції своїх світоглядів. Ся обставина доходить майже до смішного виразу в тім, що в дуже многих державах найвисше завідуванє культу і науки спочиває в тих самих руках, так, що в певнім значіню та сама особа рівночасно буває міністром віри і невірства. Такий дволичний стан справедливо здавна вже збуджував рішуче незадоволенє так само в людях глибокої віри, як і в людях сильних наукових переконань.

І справді, не хибло також плянів зміни відносин між державою й церквою, в яких тут хочу навести лиш ті, що мають рішучо людський характер. Найдальше в тім напрямі йде анархізм, який через своїх найвиднійших представників пропонує цілковите усуненє релігії і культу.¹⁾ Коли двоголовому орлови (держави

¹⁾ Proudhon, *Idée générale de la révolution au XIX siècle* (1851) ст. 287; Bakunin, *Fédéralisme, socialisme, antithéologisme* в *Oeuvres* 2. вид. (1895) ст. 64, 68; подібне у Godwin, *Enquiry concerning political justice* (1793) в 3 вид. том II (1798) ст. 238, 239, який одначе звертаєть ся лише проти державного підпираня церкви.

і церква), що символічно представляє наш вищий суспільний порядок, має бути втята одна голова (держава), то природно, що й друга не може остати ся дальше. Але також між соціалістами стрічаємо поодиноких письменників, що жадають примусового усунення релігії.¹⁾ Так само й противний погляд, що по заведеню нового суспільного ладу релігія без примусу й насля щезне сама собою, знайшов неодного заступника в соціалістичній літературі.²⁾ Та коли навіть візьмемо під увагу самі новочасні приклади, то вже історія північно-американських комуністичних громад вказує нам, що релігію можна сполучити з найконсеквентнішим соціалізмом, ба що навіть малі комуністичні громади, слабо захоплені духовими течіями, можуть дійти до тривкого розцвіту на релігійних підвалинах.

Друга група політиків і соціалістів, а на їх чолі Руссо, хоче вправді задержати релігійне жите, але заступити обявлену віру кількома правилами чисто розумової релігії. До таких догм зачисляє Руссо³⁾ істноване всемогучого, мудрого, добродійного, всевидючого і всім завідуючого Божества, будуче жите, нагороду для справедливих і кару на злих, святість суспільного контракту та законів. Хто не хоче признати тих правил, має бути прогнаний із краю; хто признає їх прилюдно, але ділами доказує своє невірство, сей має бути караний смертю. Подібні погляди, що правда, без загрози надмірно суворих кар, визнавали також Мореллі, Робеспієр, Бабеф і його егалітаріянци, Сен-Сімон і Сен-Сімоністи, Оуєн, Кабетай многі иньші соціалісти.⁴⁾ Лише Фуріє через свій чудернацький

¹⁾ Порівн. пр. Meslier, Le testament, т. III. (1864) ст. 360, 381 і passim; Weitling, Garantien der Harmonie und Freiheit (1842), 3 вид. (1849) ст. 122.

²⁾ Engels, Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (1877) ст. 266; Bebel, Die Frau (1883) 25 вид. (1895) ст. 398 і д.

³⁾ Rousseau, Du contract social (1762) IV. 8, ст. 319 оригін. вид.

⁴⁾ Morelly, Code de la nature (1755) ст. 184—188; Робеспієр у своїй промові в конвенті 7 мая 1894, див. Oeuvres complètes, том III (1840) ст. 607—642 і декрет конвенту з тогож дня про істноване Бога і безсмертність душі в Moniteur universel з 8 мая 1794; Buonarotti, La conspiration pour l'égalité том I (1828) ст. 254, 255; St. Simon, Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains (1803) в Oeuvres том I (1868) ст. 48—57; Le nouveau Christianisme (1825) в Oeuvres, т. VII (1869) ст. 113, 117, 163, 164, 173, 177; Про Сен-Сімонізм див. Exposition de la doctrine Saint-Simonienne (1828—1830)

напрям думок дійшов до релігійних поглядів, що можуть видержати конкуренцію з найкрутішими догмами объявленої релігії.¹⁾

Ті й подібні пляни ледви можуть уважати ся можливими до переведеня. Бо викорінене старої віри і заведене розумової релігії майже немислиме без великого і загального насиля; надто-ж нова релігія, крім свого скупого засобу догм, від хвилі її заведеня мусила-б так само як объявлена віра бороти ся з досьвідним сьвітоглядом. А з другого боку не доставало-б їй цілковито сеї потішаючої сили, яку без сумніву мають объявлені релігії на своїх вірних у турботах житя. Ся сила опирає ся всюди на припущеню, основанім на сутіку історичних випадків, що основателі релігій і їх товариші були безпосередно Божеством покликані та уповажені. А релігія ухвалена парламентарною більшістю, а потім заведена при помочи тюрми та поліції, не може ніколи бути осяяна тим німбом надприродного вдостовіреня.

З сего опису легко зрозуміти, чому Сен-Сімоністи не могли наділити сьвіт новою релігією, хоч багато завдавали собі труду, аби зробити свою секту трохи викривленою відбиткою католицької церкви. До такого житя, як Сен-Сімонове, що протекло зрештою в краю і в віці острої критики і найширшої явности, не можна було причепити якийсь успішний релігійний новотвір. І догма Сен-Сімонізму, що зводила ся на якийсь замотаний теїзм, де помішано духа й матерію, не могла певно в своїй мізерности й сухости причинити ся до одушевленя та спасеня побожних душ.

Певно, релігія грала би в народній робітницькій державі загалом меншу ролю, ніж в нашім винішнім суспільнім порядку. Правда, що хороби, смерть, моральне вопеутє, одним словом фізичне і моральне зло треватимуть завсїгди і будуть будити в набожних душах релігійні потреби. Але соціяльні нерівности, для яких злаго-

в Oeuvres т. 42 (1877) ст. 293, 294; Owen, The revolution in the mind and practice of the human race (1849) ст. 90—100 і в численних письмах та промовах, що трактують про систему національної релігії; Cabot, Voyage en Icarie (1840) в 5 вид. (1848) ст. 171; Pecquet, La république de Dieu (1844) ст. 1—159.

¹⁾ Fourier, Traité de l'association domestique agricole т. I (1822) ст. 231, в Oeuvres т. III (1841) ст. 404; Le nouveau monde (1829) ст. 537, в Oeuvres т. VI (1848) ст. 454; Renaud, Solidarité (1842), 6 вид. (1877) ст. 165.

дження уживає нинішня держава передовсім релігії, в новій державній формі будуть обмежені на зносну. Коли різниця життєвого стану між найвищими і найнижчими стане пропорціонально менша і всі могли-муть надіяти ся на осягненя висших становищ при помочи таланту й праці, тоді може також держава обійти ся без сього обемистого, а часто їй самій так небезпечного апарату, який витворила особливо християнська релігія різних конфесій.

Се вільнїше становище супроти релігійного питання дає змогу народній робітницькій державі всі свої житеві обяви основувати на досьвідному сьвітогляді. Доси мусіла держава й суспільність стояти на тїм становищі, що методи наукових дослідів і їх результати в цілім їх обемі придатні лише для висших верстов, а для „хлопства“ або „простолюдя“ мусить зберегати ся віра. Фактично має лише висша школа науковий, а народня переважно релігійний характер. Натомість школи народньої робітницької держави будуть на низших і на висших ступнях подавати тільки наукове знанє, а релігійне образованє буде полишене релігійним товариством.

Сим усунеть ся те нерівне трактованє богатих і бідних на полі духового житя, яке справедливо ще більше дразнить народні маси, ніж економічна суперечність і яке при зростаючій освіті найширших кругів народа певно не зможе удержати ся. Бож маси знають дуже добре, що деяких матеріяльних вигод не можна цілком рівномірно розділити між усіх горожан; але вони справедливо вірять, що правда й наука можуть бути для всіх спільною спадщиною, так як соняшне сьвітло.

Переходячи до наукового сьвітогляду народня робітницька держава мусить навіть при повнім посіданю власти берегти ся, щоб проти вірних обявленої релігії не вживати посередно або безпосередно насиля. Правда, християнство, здобувши побіду в римській державі під Константином I (311 по Хр.), уживало для свого удержаня й розширеня найнасильнїйших способів і се лишило ся в цілих середніх віках звичайною практикою церкви, аж доки держава близько від 18. віку не відібрала їй звільна хоч найогиднїйших примусових средств із рук.

Але народня робітницька держава, яка своїм горожанам не хоче наквдати жадної нової догматики, не повинна наслідувати сей примір. Її заступникам не слід ніколи забувати, що системи догм обявленої релігії мало що варті для сторонників досьвідного сьві-

тогляду, але що для їх побожних вірних на тих доктринах висить ціла вічність. І так обявлені релігії, коли їм дійсно буде віднята дотеперішня, одностороння державна охорона, звільна відійдуть на дальший плян перед досвідним світоглядом. Буде се тоді щось подібне, як бачимо в фізиці з плинами, яких жадна сила не може стиснути, та які зараз розприскують ся, скоро не стане посудини, що держить їх при купі.

Але се становище держави ніяким робом не рівнозначне з так часто повторюваною в соціалістичних письмах та програмах формулкою, що при соціалістичнім суспільнім ладі релігія має бути приватним ділом горожан.¹⁾ Аджеж у робітницькій державі приватна власність матиме дуже малий обсяг, значить, вона вже через саме відмовлене матеріяльних засобів може зробити неможливою роботу релігійних товариств. Але такого насиля в річах совісти не слід уживати нсвому порядкови; що більше, в заспокоєнню релігійних потреб, неминучих для вірних приклонників обявлених релігій, треба признавати частину їх права до життя. Народня робітницька держава мусіла-б отже призначити товариствам релігійним потрібні для їх культу річеві добра й послуги, але за те мала би право організувати їх та впливати на них.

Натомісь нема чого бояти ся того, що народня робітницька держава приготовляти-ме тріюмф досвідного світогляду при помочи богатих духових засобів, які мати-ме в своїх руках. Наша нинішня держава дає широким народнім масам в їх молодости переважно релігійне вихованє, а потім лишає їх цілковито під впливом церкви та пригадує собі їх у дальшій житю майже лише при жаданю податку майна та крови. Навпаки, народня робітницька держава, відповідно до всеї своєї організації буде супроводити кожного своїми науковими, естетичними та моральними педагогічними правилами протягом усього його життя. Вже в часі окремого господарованя, а ще більше в настанем спільного життя, народня робітницька держава буде через наукові виклади, через правдиво артистичні вистави та моральні дебати на досвідній основі заспо-

¹⁾ Пор. прим. Ерфуртську програму партійного з'їзду німецької соціально-демократичної партії з д. 14—20 жовтня 18⁹¹ р., уст. 6. Але заява, що релігія має бути ділом приватним, належить до тих програмових точок, яких треба добивати ся в найближшій часі, знач. ще під панованем теперішнього суспільного ладу. Подібні погляди висловляв уже Годвін.

коювати духові потреби мас, що тепер задля пасивности держави дуже часто ховають ся під брехливою покришкою релігійних змагань.

Коли народній робітницькій державі вдасть ся без ужиття насилля утвердити в державі й житю досвідний світогляд, то сим була-б порішена одна з найбільших, а може й просто найбільша задача історії. В греко-римській світі була суперечність між церквою й державою, між вірою і горожанським життям зглядно ще мало замітна. Але від часу повстання християнства в свідомість християнських народів вдерло ся глибоке роздвоєне, яке в середніх віках було осередком історичного розвою і ще й нині досить важко тяжить на судьбах народів. Як багато культурних змагань мусить навіть новочасна держава лишати незаспокоєними, і як часто мусить вона з простої дороги культурного розвитку сходити на манівці, щоб не роздразнювати обуреня могучих релігійних інституцій! Аж через побіду досвідного світогляду Янусове лице нинішньої людської свідомости набере знов природних рисів суцільного людського лица. А що чисто науковий, досвідний спосіб думаня не ставить ніякої нової догматичної системи, а тільки висловляє природний напрям людського спостеріганя та думаня, то можна сей поступ уважати окончним.

З німецького переклав *І. Яремко*.

Перші кроки.

(З приводу зборів українського жіноцтва дня 12. лютого
1904 р. у Львові.)

Так! Се було дійсно жіноче віче, жіноче *par excellence* по галицьки — до того степеня, що з початку був навіть намір не пускати на нього ані одного із „поганої половини“ людського роду. А хоч сього наміру опісля й не переведено, то все таки мужеська братія була лиш нішими учасниками віча, обмеженими що найбільше до „Zwischenruf-ів“, бо право готосу в дискуснях мали лише жінки. Постанова досить... оригінальна. Коли-б се була яка законодавча інституція, що має стояти на сторожі права жінок у суспільности, то від біди можна би бояти ся, що мушчини схотять наложити якісь нові кайдани на жіноцтво, — але тут, на вічу, серед свободної дискусії свободних людеїв, дискусії, що має на меті не видавати закони, не приказувати, а вчити, роз'яснювати, розвивати?!... Невже-ж мушчина єсть конечним товаришем для жінки лиш на балю і на дорозі до шлюбу, а не з'ушів відчути її недолі, її соціального пониження, — відчути і порадити ся спільно, як зарадити лиху, що важким каменем налягає на всіх людеїв?! Чи мушчина призначений лиш на те, аби бавити і говорити компліменти?! Або, на конець, чи жіночий рух, стремління до світла, до правди і волі, мав би конче зачинати ся від привінення до мушчин правила ап. Павла „mulier taceat in ecclesia“?!...

Скаже дехто, що жіноцтво, меньше вправне в публичних дискуснях, а по части може і з меньшим апаратом знання, бояло ся критики зі сторони мушчин. Критика, правда, се річ часами не зовсім приємна, особливо для тих, хто з давніх давен привик до компліментів і куртоазії; але хто хоче бути „люди між людьми“, мушчить рішити ся на те, аби до нього відносили ся як до чоловіка, а не як до дами.

Може отся замітка видасть ся декому занадто *pro domo sua*, але годі здержати ся від неї тому, хто переконаний, що повинно

бути инакше, а при тім чи-раз бачив, що те „инакше“ і можливе, і більше гідне людий, і позиточнійше, і простійше, і гарнійше...

Зрештою ціле віче, — котре, мимоходом сказавши, із зборів українського жіноцтва перемінило ся на збори українських дівчат, по части фактичних і номінальних членів львівського „Кружка українських дівчат“, а по части приїжджих на баль, що відбув ся день перед тим, — не сповнило надій, які можна було на нього покладати, судячи по його програмі. „Про розвиток жіночого руху“, „Жінка а суспільність“, „Публичні університетські виклади“, „Курси анальфabetів“, „Організація жіноцтва“, — се теми, які дають безмежне поле до теоретичних дискусій і практичних постанов, одначе на вічу вийшли вони доволі вузко, часами наївно, а часами прямо без житя.

Відчит про розвиток жіночого руху мусів відпасти задля неприсутности прелсентки п-ні¹⁾ Малицької; за те порішено опублікувати його окремою брошурою.

Коли українське жіноцтво по думці ухваленої резолюції візьметь ся до закладаня і веденя курсів для анальфabetів (сю справу реферувала п-ні Наталія Будвиновська), то се буде дійсно корисне діло. Корисно було-б також, коли-б наше „Педагогічне Товариство“ мало засоби на заложенє приватної української жіночої гімназії (хоч для мене, а думаю, що й для многих, усе таки пекучою суспільною потребою буде спільне вихованє обох полів!), а „Наук. Товариство ім. Шевченка“ (або й окрема інституція ad hoc) могло

¹⁾ Тут мимоходом зверну увагу на одну аномалію, яка панує в цілім світі, — на титулятуру »панна« для незамужної, а »пані« для замужної жінки. Ся титулятура має свою історію. В старій, дореволюційній Франції мала право до титулу пані, madame, лише жінка, що її муж належав до лицарського стану і носив титул monseigneur; кожду иньшу титулували mademoiselle — панна. З часом ті відносини вирівнялись о стілько, що тепер »панею« титулуют кожду замужну жінку, а титул »панна« остав ся для незамужних. Поділ сей не тільки сьмішний і безглуздий, але й обидний, обидний тим, що пр. кільканацятилітня гуска лише для того, що має мужа, має право до ношани, належної пані, до якої не має права жінка незамужна — панна, хоч-би й кількадесятилітня, хоч би й найбільш інтелігентна, осьвічена, заслужена, бо не вважаючи на все те першенство в товариськім житю має замужна, пані, на котру спадає честь і значінє імени і... становища мужа!... А з якою то іронією говорить ся про »старих паннів«?! Коли-ж би титулятура »панна« мала значити стілько, що фізична чистота жінки, то се ще більш обидно! І тому титул »панна« пора вже лишити жінкам того віку, в якім мушчин титулуєть ся »паничами«, а закинути класіфікацію досролих жінок на »панни« і »пані«!... М. Л.

з'організувати публичні університетські виклади для широких верств суспільности; але ці справи (реферувала їх п-ні Тишинська) є багато трудніші до переведення, як курси для анальфabetів, і поки що лишать ся мабуть лише „побожними бажаннями“ нашої суспільности. Все таки треба піднести, що для викорінення анальфabetизму наше осьвічене жіноцтво як по селах так і по містах може зробити дуже багато, а агітуючи за потребою висшої осьвіти для жінок може лише прискорити хід тої важної справи.

Характеристичний для теперішнього настрою умів українського інтелігентного загалу в Галичині був реферат п-ні Данилович про організацію жіноцтва *cum quibusdam aliis...* Від гримких фраз та кличів, якими переладовані шпальти „Гайдамаків“, „Діла“ та інших органів нашої преси, а також *eo ipso* мізки її читачів, так і лунало. Боротьба за національні права, боротьба за національні права і ще раз боротьба за національні права... А далі: про благодатний вплив матери на діти, про вплив, якому — до речі сказавши — в теперішній суспільности бідній матери перешкаджає робота, а багатій тоалета і „товариські обовязки“; про балі, на які „жінки повинні купувати строї в українських склепах“, а про які треба би передовсім що иншого сказати, а іменно, аби вони перестали бути виставою уфракованих паяців-мушци і подружним ринком за останній батьківський гріш багато вистроєних ляльок-дівчат¹⁾, а стали веселою, свобідною, ніякими формами застарілої етикети незкованою забавою молодих людей, нехай тріюмфом нервів, місцем роскоші, упоєня і шалу, але ніколи подружним ринком; вкінці — про національний половий добір в подружю...

Що-до самої організації жіноцтва, то ухвалено закладати по містах та місточках „Кружки українських дівчат“, по селах дівочі читальні в бібліотеках, а у Львові видавати жіночу бібліотеку, котрої першим випуском має бути згаданий відчит п-ні Малицької.

¹⁾ Капітальну річ в справі балів придумав сегорічний балевий комітет «Академічної Громади», оголошуючи, що для мушци фрак конечний »з огляду на свободу рухів«. Поминувши, що се мало той наслідок, що жінки не хотіли постидати ся перед мушчинами і строїлись як звичайно, — варта тут головно те зазначити, яким дивом люди, що звичайно ходять в маринарковій одежи, а в фрак, натяганим ледви кілька разів на рік, виглядають як віл у кариті, не могли додумати ся, що для свободи рухів найлучший стрій щоденний. Варта-б тим людям приглянути ся баям російських студентських кольовій у Західній Європі, а тоді може-б і зрозуміли, як можна свобідно і весело бавити ся... *М. Л.*

Тут зараз так і кидається в очі, що в організаційній роботі робить ся... перші кроки.

Сепаратизм на цілій лінії, сепаратизм від мущин і сепаратизм від старших жінок... Що тут треба солідарної праці всього жіноцтва, яке лиш одушевляє та сама ідея, а не поділу на дівчат і старших, се ясно кожному. Інша річ, що му сить бути поділ по переконанням, по ідеям, що той поділ може навіть покривати ся з упрянованим, але все таки сам плян поділу на дівчат і старших годі одобрити. Що-до сепаратизму від мущин у суспільній роботі, то сю справу годі так раз-два рішати, тут отвирається широке поле до дискусії. Я думаю, що коли мущини і жінки можуть разом танцювати, то тим більше можуть разом працювати... В кождім разі чи не ліпше було-б не вносити того сепаратизму бодай до села і замість закладати читальні в бібліотеками для жінок, кликати жінок уже до існуючих читалень, а де читалень зовсім нема, там закладати їх не виключно для жінок, а для всіх селян.

Зрештою про організацію жіноцтва на вічу можна було лиш... говорити. Не маючи евіденції своїх сил, не знаючи, як і якими силами заступлені на вічу поодинокі околиці, не подумавши про робітниць сільських і міських, не вияснивши собі хоч з загальнім начерку суспільної програми, — годі брати ся до організації.

Сю справу старала ся роз'яснити в своїм рефераті про „жінку а суспільність“ п-ні Лозенко. Зміст і напрям реферата видний як найлучше з ухваленої резолюції, яку я задля сього й наведу в цілості :

„Признаючи, що єдиною задачею жіночої організації є освідомлене українського жіноцтва для боротьби за увільнене української жінки від утиску і пригноблення; признаючи, що здійснене сього увільнення при теперішнім ладі суспільности, який допускає пригноблене одної кляси другою, одної людини другою, є неможливим і не бачучи інших союзників у боротьбі крім пригнобленої маси робітників-пролетаріїв, так сільських як і міських, — збори ухвалюють і постановляють бороти ся в імя нового суспільного ладу за увільнене не тільки жінки, а всіх пригноблених верств суспільности.“

Реферат п-ні Лозенко, в яким містив ся також короткий виклад соціалізму, се одинокий реферат, який так своїм змістом як і обробленем давав нагоду до широкої і погідної дискусії, а який замість того (крім кількох незначних уваг) викликав характеристичну

змітку зі сторони одної з передових учасниць зборів: „Се не для нас!“ Про те резолюцію ухвалено і се знов доволі характеристично...

Соціалізм із червоної хустки для різних видиків і биків у людській тілі зачинає бути модою... Чи тих коло 200 учасниць, з котрих значна часть може перший раз довідала ся про соціалізм з уст референтки, зможуть остати ся і дійсно остануть вірними ухваленій резолюції? В тій модности криється велика небезпека як для ідей соціалізму, так і для їх модних поклонників, небезпека, яка вже тепер фатально мстить ся...

А де-ж така безліч иньших прямо пекучих справ жіночих, справ, що доторкають усїї людськості? Незавидна доля „старої панни“, матеріяльне, юридичне і етичне положенє замужної жінки, кривава драма дівчини-матери, що дає всїї людськості море терпінь, а при тім... письменникам теми до їх творів, і много-много иньших великих і болючих справ, звязаних тісно з попередніми, — чи-ж усе те не займає української жінки? Здається, що розумом у ту сферу входять ще лиш одиниці, а загал хоч може й відчуває се інстинктом, то прямо боїть ся переступити поріг тої сьвятинї найсьвятїйших людських почувань і найбільшого людського горя. Адже в нас є, Богу дякувати, традиція і релігія, є вихованє і моральність і те найсильїше над слабими „випадає“ і „не випадає“, а за стілько замками можна чейже бути безпечним!...

А бажалось би, щоб як найбільше жінок мало відвагу розломити ті замки і заглянути житю в очи, заглянути з усею сьвідомістю, бо тоді на неодно отворились би очи і неодно зрозумів би ум і відчуло би серце.

Тоді зрозуміли би між иньшим, що гнет жінки існував і може існувати мимо найширшої національної свободи і всїх можливих національних прав, так само, як гнет робучих рук, та що визволенє жінки, як і визволенє усїї людськості, можливе лише на руїнах теперішнього царства капіталу, темноти, визиску і законного насильства.

Бажалось би, щоб до того пізнаня завели українське жіноцтво теперішні перші кроки...

М. Лозинський.

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Україна в російській пресі.

В місячнику „Вѣстникъ Воспитанія“ за січень знаходимо в критико-бібліографічному відділі замітку Д. Д.: „Малорусскія народныя изданія въ Кіевѣ за 1903—1904 гг.“ Автор подає назвиська 33-ох народних видань, що вийшли в Кієві, і на шістьох сторінках наводить зміст деяких книжок, додаючи кожній прихильне слівце. На жаль автор згадавши, що серед сього видавництва „книжок утилітарного змісту зовсім мало“, на тім і обмежив ся, не зазначивши, через що саме їх так мало. Подавати при кожній нагоді до відома суспільства про варварські умовини, що ставить уряд українському письменнику - популяризаторови, нам здасть ся невадило б...

В ч. 640 газети „Вѣстникъ Юга“ Гр. Сьогобочній надрукував замітку „Новости украинской поэзии“. Єсть се чимала рецензія на книжку Б. Грінченка „Пысан-

ня Томъ I“. Рецензент наводить чимало віршів в оригіналі і книжку д. Грінченка хвалить.

В ч. 647 (від 1. січня) тієї-ж газети надруковано переклад мініятюри Дніпрової Чайки „Шпаки“ (Изъ новѣйшей украинской литературы „Скворцы“. Мініятюра Днипровой Чайки). Перекладач д. Гр. Сьогобочній старав ся додержати в сїм творі, як і в оригіналі, ритми, але се не скрізь йому пощастило... В примітці перекладач наводить деякі відомости що до літературного обличчя української письменниці і вказує, що твір сей друковано в оригіналі в „Л. Н. Вѣстнику“.

В ч. 650 тієї-ж газети в відділі „Літературні новини“ подано звістку на підставі „Кіевской Старини“ про „Ruthenische Revue“ (Малорусскій журналъ по нѣмецки). Наведено листи до Р. Р. німецького історика Чемберлена та Бернстерна Бернсона.

В ч. 671 тієї-ж газети Г. С. умістив замітку під заголовком „Извозчикъ Геншель — Чужа жін-

ка“ (Друга жінка?), в якій розказує на підставі одеських газет про пререрібку Гауптманової німецької пьєси на українську і звертає увагу на ті умовини існування в Росії української літератури, коли талановиті автори мусять перероблювати, а не перекладати (бо переклади заборонено!) такі артистичні твори, як „Геншель“.

В ч. 13 „Русскія Вѣдомости“ помістили статю з приводу 250-ти літ прилучення України до Росії. Статя написана з деякою російською централістичною тенденцією, характерною навіть для ліберальних „Русскихъ Вѣдомостей“. Московське царство, каже часопись, прилученням України „закінчило(?) національне завдання перших московських князів-збирачів розсіпаних частин руської землі“. Український народ, по думці газети, від давна тяжив до Москви, „рідної йому по вірі, мові й традиціям“. Хоч далі газета сама собі перечить, непоми́чаючи того. Вона каже, що „Хмельницький став шукати захисту у сусідських держав. з початку в Турції (а куди-ж подів він вагу єдності віри, мови та кріпацьких традицій московського народу?), а вже потім, в році 1654 звернув ся до царя Олексія“. В сій статі пригадано й звисну інструкцію цариці Катерини: „Малая Россія, Лифляндія и Финляндія суть провінції, которыя правятся конфирмованными ихъ привилегіями, и нарушить оныя отрѣшеніемъ всѣхъ вдругъ весьма непристойно-бъ было; однако же и называть ихъ чужестранными и обходиться съ

ними на таковомъ же основаніи есть больше, нежели ошибка, а можно назвать съ достовѣрностію глупость. Сіи провінції, также Смоленскую, надлежитъ легчайшими способами привести къ тому, чтобъ онѣ обрусѣли и перестали бы глядѣть, какъ волки въ лѣсу. Къ тому приступъ весьма легкій, если разумные люди избраны будутъ въ тѣхъ провінціяхъ; когда же въ Малороссіи гетмана не будетъ, то должно стараться, чтобы и имя гетмана исчезло, не токмо бѣ персона какаыа была произведена“.

„С. Петербургскія Вѣдомости“ від початку січня до лютого надрукували ось які звістки про галицькі справи: в ч. 5 „Культурна діяльність галицьких Українців“. Мова тут іде про будову українського театру у Львові; газета каже, що на заповогу в сій справі покладались ніби то на Терещенка (?), „але смерть його дуже відмінила становище сїєї справи“, а далі про те, що незабаром розпочнетъ ся будова „Академічного дому“. „Цікаво, каже газета, що майже всі жертви на сю справу прийшли з Росії“. Газета покликаєть ся на те, що д. Чикаленко прислав ніби то 15.000 руб. В ч. 7-ому стрічаємо статю з якимсь двозначним заголовком „Новыя рѣчи галицкихъ украинофиловъ“, хоча зміст вступної статі скоріш прихильний ніж ворожий. Часопись наводить уступ із „Діла“ що до „положенія дѣль въ русской Малороссіи-Украинѣ“. Тон статі цілком спокійний і навіть прихильний нам. Але при чому-ж тут „новыя рѣчи“?... В ч. 14 „Українські читальні в

Галичині". На підставі „Діла“ газета подає відомости про скількість читалень та нотує, що громадська самодіяльність в справі народньої освіти в українській часті Галичини дуже мало стрічає заповоги від союзу. В ч. 15 газета знов вертаєть ся до народньої просвіти в Галичині, подаючи цифри про неграмотність Українців в порівнанні з иньшими народами Австрії, про скількість читалень, заснованих в році 1903 то-що. В ч. 24 газета подає відомости на підставі „Діла“ про скількість молодіжи, що вчить ся в вищих школах двох „малоруських“ партій „москвофільської“ та „українофільської“, а також про скількість періодичних видань. Часопись ставить знак запитання там, де „Діло“ каже, що „Славянській Вѣкѣ“ видаєть ся московською мовою; крім того газета каже, що сей орган нічого не має спільного з галицьким партійним життям. „С. П. В.“ шкодують, що „Діло“ не подає статистичних відомостей про розповсюдження видань обох партій, наприклад „Галичанина“ та „Діла“. „Здаєть ся, каже газета, що при більшому числі періодичних видань в Галичині (себ-то українських) передплатників на них мало“. Далі газета покликаєть ся на те, що „Л. Н. Вістник“ має тільки 144 передплатників, хоч тим часом у Галичині одних сьвященників 3000 чоловіка. В ч. 27 знаходимо замітку „Церковное дѣло у малороссовъ во Львовѣ“. Газета покликаєть ся на галицькі українські (?) газети, що ніби то констатують належність львівських Українців до уніятів тільки по

книгам, а справді усі вони єсть щирі католики. А не будійці?! Дивно, що ще й досі може бути мова про те, до якої віри належить той чи другий чоловік!

Гр. Ков. Кол.

Успіх укр. новелі. „Сердечна опіка“ д. Пені, надрукована в Вістнику за минулий рік, зробила незвичайну сензацію серед жидівської молодіжі в одному губерніяльному над-Дніпрянському місті. Читав ся сей твір з „Вістника“ кілька разів по жидівських гуртках і викликав серед молоді страшений запал. Молодіж постановила видати сю річ окремими брошюрами, переклавши на російську та жидівську мову.

Гр. Сьогобочній.

Подано до цензури в Петербурзі: 1) Твори В. Самійленка; 2) Твори П. Мирного, т. 3-ій; 3) М. Левіцького „Сьпіви та сьпівомовки“; 4) Ів. Левіцького „Приятелі“; 5) Д. Дорошенка „Хтє такий був П. Куліш“; 6) Його-ж „За море“ (про Колюмба); 7) О. Кониського „І ми за Ним“; 8) Д. Марковича „На Вовчому хуторі“; 9) Його-ж „Шматок“; 10) П. Мирного „Лихо давнє й сьогочасне“; 11) „Назар Стодоля“; 12) „Давня старовина“ (Перші часи християнства); 13) П. Куліша „Григорій Квітка“; 14) Шевченка „Думи та пісні Кобзаря“; 15) А. Крижського „Повістки та ескізи“, 3-тє виданне.

Дозволено цензурою: 1) М. Грушевського „Оповідання“ (за винятком „Історії одної ночі“); 2) В. Стефаніка „Оповідання“; 3) Ф. Немоловського „Бжільництво“; 4) Літературний збірник „На вічну пам'ять Котляревському“

вскинуто П. Мирного „За водою“ опов., статі пр. Смаль-Стоцького, пр. Колесси, Грінченка, опов. Дніпрової Чайки і ще де-що); 5) Шевченка „Наймишка“; 6) О. Р. „Пригода на хуторі“ (З метеорології); 7) Ганька „Як дбаєш, так і маєш“; 8) Левіцького Ів. „Кайдашева сім'я“.

Заборонено цензурою Збірник байок для дітей. Д. Д—ко.

Російська цензура заборонила збірку новель В. Стефаніка, що вийшла недавно у Львові в польським перекладі М. Мочульського н. з. „Klonowe liście“.

„Slavische Romanbibliothek“. Під таким заголовком почала видавати лрарька фірма І. Отто в німецьким перекладі твори славянських письменників. В першій томі видавництво подає повість Ю. Заєра н. з. „Amis und Amil“.

Україніца в чужих виданнях. Віденський місячник „Deutsche Worte“, видававший послом Е. Пернерсторфером, надрукував в 11 кн. за падолист 1903 статю д. М. Лозинського н. н. „Die ruthenische Universitätsfrage“.

Професор віденського університета др. Моріц Бенедікт надрукував у „Wiener Medizinische Presse“ (ч. 3, з 18 січня) ширшу статю н. н. „Die nationalen Universitäten in Oesterreich“, в якій між иньшим доказує також потребу заснованя українського університета у Львові.

В Парижі вийшла недавно брошура барона де Бая н. н. „Le Baron de Baye. En Petite Russie. Souvenirs d'une Mission. Paris, 1903. Libraire Nilsson“. Барон де Бай їздив на археологічний в'їзд у Харкові, звідки опісля звидів також Полтаву, Катеринослав, Чер-

нигів і т. д. В сій брошурці подає він свої вражіння в сеї подорожі.

Праський „Slovanský Přehled“ друкує вже в кількох числах статю д. Р. Брожа (Чеха) н. н. „Probuzení maloruského národa“. Статя дуже інструктивна і написана зі знанем річи, що рідко трапляється в чужинців, які пишуть про українські справи.

Праці Русинів у чужих мовах. Хорватська правнича часопись „Mjesečnik Pravníckoga Društva u Zagrebu“ надрукувала в ч. 10—12 за 1903 р. статю д-ра Мих. Зобкова, доцента загребського університета н. н. „Odgovornost nasljednika za uzdravanje vanbracne djece ostavite-lja“ (Відповідальність спадкоємців за удержанє нешлюбних дітей помершого).

„Archiv für slavische Philologie“ надрукував у першій випуску XXVI т. працю д-ра Ос. Маковея н. н. „Beiträge zu den Quellen des Gundulič'schen Osman“ (ст. 71—100).

„Sitzungsberichte“ математично-природонисної секції віденської Академії Наук подають до відомости, що надворний аптикар в Каїрі, Осип Білинський, прислав секції опечатане письмо (для охорони першешства) н. н. „Eine einfache und genaue Zuckerbestimmungsmethode im Harn“.

Московське „Этнографическое Обзорііе“ надрукувало в ч. 2 за р. 1903 статю д. Г. Хоткевича н. з. „Нѣскольکو словъ объ украинскихъ бандуристахъ и лирникахъ“ (ст. 87—106), яка була надрукована перед тим у нашім журналі.

Львівський тижневник „Мопі-

tor“ надрукував в 49 ч. за 1903 р в перекладі оповідань А. Крушельницького „Slubna žona“ В.

Музей І. Котляревського.

Харківське „Историко-филологическое Общество“ постановило з нагоди недавнього свята нашого поета васнувати при своєму етнографічному музею окремий відділ присвячений його пам'яті. До того відділу, що може з часом переміститися на самостійний музей, має ввійти все, що як небудь в'яжесться з іменем Котляревського, отже: 1) Рукописи Котляревського і предмети, що були його власністю. 2) Його портрети. 3) Видання його творів. 4) Ріжні рисунки, що дотикають його біографії. 5) Ілюстрації до його творів. 6) Матеріали до його біографії та статі і студії про його життя і діяльність. 7) Рисунки, видання і інші предмети, що відносять ся до його свята і ин. Товариство просить усіх, кому дорога пам'ять поета, щоби прийшли йому з поміччю в тім напрямі. В.

Нове видане німецьких народних пісень. З ініціативи німецького цісаря уконституувалися дві комісії для нового обширного видання німецьких народних пісень. Одна з тих комісій має лише дорадний голос, друга має перевести цілу роботу. На чолі обох комісій стоїть нестор німецьких студій над народною піснею, др. Рох Лілієнкрон (Rochus Freiherr v. Liliencron) у Шлезвігу, а до комісії для переведення діла належать між иншими проф. др. Макс Фрідлендер і проф. др. Йоганнес Больте (редактор чвертьрічника „Zeitschrift des Vereins für Volkskunde“). В.

Фляманська література. В

новій фляманській газеті „Vlaanderen“ подають ся досить цікаві подробиці про стан бельгійських письменників, які пишуть твори свої французькою мовою і тих, що вживають фляманської мови — дуже анальоґічні з станом української справи. Виходить, що французькі письменники, не вважаючи на двацятилітні зусилля, й досі не здобули собі порядного кола читачів у Бельгії і не знаходять видавців для своїх творів. Газета „La Société Nouvelle“, наприклад, досі не має більше як 300 передплатників. „La jeune Belgique“ також що року дає дефіцит, хоч усі співробітники сєї газети працюють дурно. Більшість бельгійських письменників, які пишуть французькою мовою, рахують лише на підмогу з боку держави, а ніяк не на читачів. Один із сучасних бельгійських письменників, Жорж Екі, в своїй статі у французькім журналі „Mercure de France“ малює досить ясно стан французької мови в Бельгії і каже, що коли-б він міг почати знову свою літературну кар'єру, то певно не писав би инакше, як по фляманськи. Редактори газети „Jeune Belgique“ усі бувші Фляманці, але виховані в французькому напрямі і почали видавати свою газету французькою мовою. До того й фляманський нарід не був ще тоді о стільки розвинутий, щоб читати таку газету; нині-ж, дякуючи зусиллям націоналістів, число читачів Фляманців значно побільшало. На підставі сього Екі ралить усім бельгійським письменникам, що вагають ся, яку мову обібрати їм для вислову своїх думок, спинити ся на своєму рідному на-

річчю: Август Вермелен, пошудярний фляманський письменник, каже, що лише десять літ тому народився на провінції один фляманський орган, який зразу здобув собі відоме становище і був признаний усею фляманською публікою. Тепер се один із найбільше впливових органів, що відбивають у собі духове життя фляманського народу і виховують думки цілого покоління молодих Фляманців. Чимало фляманських літературних талантів почали свою кар'єру в сій газеті. „Фляманське самопізнання прокинуло ся, — каже Екі, — і почало скоро розвивати ся. Тепер уже ходить не о те, щоб затвердити права національної мови і вплинути на політичні умови краю, але фляманський рух має більш усього на увазі соціальне становище і має намір утворити фляманську науку і взагалі досягти впливу на все розумове життя нації. Ще не дуже давно майже неможливо було віднайти в південних Нідерляндах видавця творів фляманської літератури, і кращі твори фляманських письменників повинні були переходити через руки голяндських видавців. Впрочім Голяндці завжди зі співчуттям хилили ся до фляманської літератури. Одначе в фляманській Бельгії голянські газети майже не мали жадного збуту і тому в сій місцевості сильно відчувала ся потреба фляманського органа. Північні Нідерлянди мають за собою 300-літню культуру, і Південні Нідерлянди лише можуть задрити сьому, бо вони мусять вести боротьбу з чужою мовою. Все духове життя сеї країни просякло французьким духом, але Фляман-

ці силкують ся нині утворити власну культуру, яка з'єднала-б усіх. Будучність фляманської літератури тісно сполучена з будучністю фляманського народу, але фляманська Бельгія потребує інтелектуальної Голяндії для утворення власної культури.“

Екі цілком певен, що фляманська література проникає в душу народа, і настане час, коли кращі фляманські письменники здобудуть таку-ж відомість, як і французькі автори. Цікаво, що більшість видатніших фляманських письменників і поетів належить до духовного стану, — очевидно, монастирське окруження сприяло розвиткови у них фантазії і літературного таланту. Але трапляють ся й реалістичні письменники, серед яких перше місце займає Стин Страйвельс (псевдонім Франка Лятіра). Письменник сеї дуже відомий, остання його книжка „Dagen“ мала великий успіх. По професії він — булочник з Авельгема, який не лишає свого ремесла й на далі не вважаючи на свою літературну славу. Сеї булочник пише: „Мені противний діалект, і я тої думки, що навіть у звичайній розмові мова не повинна спускати ся до уличного діалекту. Мова, слова — се такий самий матеріал у руках письменника, як фарби в руках маляра; вони служать средством для вислову чуття і передачі сього чуття иньшим, і тому як фарби, так і мова служить письменникови матеріалом і вона повинна бути гнучка і багата для того, щоб можна було передати нею всі відтінки чуття...“ „Мені не стає слів!“ скаржить ся в другому місці сеї письменник і от щоб

заповнити сю недостачу, він вигадує власні слова, власні вирази, власну чудову літературну мову, яку тепера наслідують иньші фляндські письменники. *В. Д—ий.*

II. Нові книжки.

Козаки в 1470-х рр. Написав Михайло Грушевський. (Відбитка з „Записок“, т. LVI). У Львові, 1903. З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка. Ст. 6, 8°. Ціна 10 сот

Угорські Русини в світлі мадярської урядової статистики. Написав Стефан Томашівський (Відбитка з „Записок“, т. LVI). У Львові, 1903. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 46, 8°. Ціна 50 сот.

Епізод з життя Петра Скарґи. Написав Олександр Сушко. (Відбитка з „Записок“ т. LVI). У Львові 1903. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 24+3 факс. 8°. Ціна 40 сот.

П. Куліш. Українські оповідання. (Літературно-наукова Бібліотека. Ч. 73—74). У Львові, 1904. Накладом укр. руської Видавничої Спільноти. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 144+12, 16°. Ціна 90 сот. Зміст: 1) Гордовита пара. Ст. 1—15. — 2) Дівоче серце. Ст. 16—48. — 3) Мартин Гак. Ст. 49—67. — 4) Січові гості. Ст. 68—92. — 5) Циган. Ст. 93—98. — 6) Півпівника. Ст. 99—107. — 7) Товкач. Ст. 108—144.

Яр. Юлев. Семинарські спомини. Новелі. (Відбитка з фейлетонів „Буковини“). Чернівці, 1903. З друкарні тов. „Руска Рада“. Ст. 68, 8°. Ціна 60 сот.

Павло Бертъ. Дещо про зв'

р'ята, рослины, кам'яна и скалы. Зъ англійского переклавъ Стефанъ Макарь. Часть I. Зв'р'ята. (Видавництво часописи „Свобода“. Ч. 21). Scranton, Pa. 1903. Зъ друкарнѣ „Свободы“. Ст. 92+IV, 8°. Ціна 30 центів.

Журавль. (Видавництво часописи „Свобода“. Ч. 22). Scranton, Pa. 1904. Зъ друкарнѣ „Свободы“. Ст. 48, 8°. Ціна 15 центів. Зміст: 1) Журавлі, д-ра І. Франка. 2) Закутник, Б. Лепкого. 3) Новітні гайдамаки, д-ра І. Франка. 4) Піснь про Канаду, С. Паламарюка. 5) Пісня канадійска, А. Рибчиньского. 6) Пайлот Бют, М. Стецишина.

Календарь для американьскихъ Русинѣвъ на рѣкъ 1904. Накладомъ Руского Народного Союза. Scranton, Pa. 1904. Зъ друкарнѣ „Свободы“. Ст. XVI+66+анонси, 8°. Ціна 50 центів.

Товариш. Ілюстрований календар товариства „Просвѣта“ на рік переступний 1904. Річник III. Коштом і заходом Товариства „Просвѣта“. (Видавництво Товариства „Просвѣта“. Ч. 284—285). У Львові, 1904. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ст. 224+анонси, 8°. Ціна 1 кор.

Гумористичний ілюстрований календар „Комара“ на рік переступний 1904. Річник IV. У Львові, 1904. Коштом і заходом редакції „Комара“. З друкарні Уділової. Ст. 130+анонси, 8°. Ціна 60 сот.

Блудний син, образ гріху і правдивого покаяня. Сім великопостних проповідий, написав по чесн о. Франц Герцоґ, на руску мову переклав о. Плятон Карпинький. Жовква, 1904. Печатня

00. Василян. Ст. 124, 8⁰. Ціна 2 кор.

Шематисмъ всего клира греко-католического епархій соединенныхъ перемыской, самбѳрской и сяноцкой на рѳкъ вѳдъ рожд. Хр. 1904. Вѳ Перемышли, 1903. Зѳ печатиѳ Йосифа Стыѳього Ст. LXII+530, 8⁰.

Робинзонъ. Для угро-русского народа переробилъ А. Ив. Волошинъ. (Поучительное чтение. Ч. 2.). Унгарь, 1904. Изданіе Акційнаго общества „Уніи“. Ст. 32, 16⁰. Ціна 20 сот. — Унгарська „Наука“ почала виходити від нового року що тижня, крім того редакція її почала видавати як додаток „Поучительное чтение“ що місяця окремими книжочками. Як перша книжочка за сей рік вишли „Праздники“ (толкованіе), як друга „Робинзон“. Певна річ, що замір редакції видавати бодай раз на місяць по одній маленькій книжочці для народа дуже похвальний. Хто знає угро-руські відносини, хто знає, який там брак людий, що хотіли б хоч трохи працювати для народа, з якого живуть, хто знає, що така періодична бібліотечка, то перша проба подібного видання на Угорській Русі, той певно віднесеться по блажливо до видання і не кине на його видавців каменем, добачивши в новому виданю хиб. А не зробіть того тим більше, що може бути певний, що скорше чи пізнійше читавці мусять звернути ся за матеріалом для своїх видань до нас, до Галичини, де вже можна зробити відповідний вибір для видаваня популярної бібліотеки, і тоді певно видання унгарські ста-

нуть висше що до своєї стійности. Одного одначе не можна простити видавцям: мови. Вона така „позвнчена“, що аж не знати, що з нею робити. Навіть пок. Фецик уживав далеко чистійшої і більше народньої мови у своїх додатках до „Листка“, як редакція „Поучительного чтения“. А вона-ж певно хоче, щоб народ читав її видання і навчив ся щось із них. Якже він дійде до того, не розуміючи прочитаного? Ми звертаємо ся проте з бажанем до редакції, щоб вона конечно завела народню мову в своїх виданнях. Най та мова буде одним із угро-руських діалектів, але най буде народньою, най не буде воляпиком, яким ніхто не говорить. Вже найвисший час, щоб угорські Русини додумали ся раз до того, що вже давно зробили галицькі й буковинські! В.

Др. Іван Копач. Родивне жите. (Гадки проф. д-ра Фрідріха Шаульзена). Під розвагу руским „соколикам і паннам“. Львів. Накладом д-ра Івана Копача. З печати В. А. Шийковского. 1903. Стор. 1—96 8⁰.

Бібліотека для руской молодежи під редакцію Юліяна Насальского. Рѳкъ X, выпускъ XI, томъ LXIX. Драма на селѳ, оповѳдане Франца Мешка. зѳ словиньского переклавъ Илько Кузѳвъ. LXVIII. Царъ и три его сыны, народна казка-небылиця, написавъ Олекса Булка. Сонъ ѳтної ночи, чарѳвна казочка зѳ Шекспира, переклавъ Андрей Веретельникъ. Коломыя 1903 Зѳ печатиѳ А. І. Мизевича. Стор. 1—74+1—45.

III. Театр і штука.

Українські вечери в Петербурзі. Д. 27-го січня відбувся в салі Павлової концерт на користь Добродійного товариства видання дешевих і корисних книжок. В концерті брали участь два хори аматорів, відомі співаки й співачки, сліпий бандурист з Чернігівщини Терешко Пархоменко, котрий співав історичні думи — про Хведора Безрідного, про Морозенка та інші. Після концерту почалися охочі танці. На вечері продавались українські листові картки, бюсти укр. письменників, українські народні брошури. Чистий зиск з вечора — 400 рублів. 16-го лютого буде концерт з творів Лисенка на користь Тов. ім. Шевченка.

Д. Д—ко.

Укр. концерт у Кракові. Д. 13 лютого відбувся в Кракові в Славянськiм клубі відчит д. Богдана Лепкого про М. Лисенка і його заслуги на полі української музики. По відчиті один із членів клубу, кс. Гольда виступив з вношенням, яке підперли й інші визначні члени клубу, устроїти в Кракові концерт із самих творів Лисенка. Це вношення ухвалено.

Український театр у Одесі. Із газети „Одеськія Новости“ довідуємося, що минулої зими (відсвят) грала в Одесі в театрі „Гармонія“ трупа „руско-малорусских артистов“ якогось Ф. П. Волика, при участі М. К. Заньковецької та під головним режисерством М. Л. Кропивницького. Протягом січня виставлено отсі пєси. Показуємо в тому порядку, в якому вони ставились: „Зимовий вечір“ (двічі) та „Кум мі-

рошник“, „Невольник“, „Катерина“ (двічі), „Вій“, „Глитай або-ж павук“, „Бурлака“, „Серед бурі“, „Мазепа“, „Ой не ходи Грицю та на вечерниці“, „Нещасне кохання“, „Пісні в лицах“ (двічі) та „Бувальщина“, „Друга жінка“ (двічі), нова пєса пані Левітон, перерібка „Візника Геншеля“ Гауптмана, „Запорожець за Дунаєм“ та „По ревізії“, „Олеся“, „Богдан Хмельницький“, „Лісова квітка“, „Загублений рай“, „Мати наймичка“ та „Вечерниці“, „Чайківський або Олексій Попович“ (вперше виставлялась), „Крути та не перекручуй“, „Лимерівна“, „Жидівка вихрестка“. Як бачимо, добір пєс за деяким винятком досить сумлінний. Подаємо в газетних публікаціях, бо рецензій про сі вистави було писано дуже мало, тільки про „Другу жінку“ (рецензент каже, що ся нова пєса „житєва й інтересна“ і що вона мала великий успіх у глядачів). Про „Олеся“, що виставлялась на бенефіс д. Кропивницького, сказано, що глядачів було дуже мало. Дивно, що д. Кропивницький та п. Заньковецька грають в „руско-малорусской“ трупі, а не в „малорусской“ Тобілевичів. Крім того невже сі двоє „корифеїв“ не можуть звернути уваги якогось там Волика, що годі-б уже писатись „руско“. Очевидно ся дволичність не ріже вух українських корифеїв. *Гр. Смутний.*

Нова укр. драма. В ч. 6195 з 15 січня газета „Одеськія Новости“ оповіщає, що „репертуар української сцени збогатився інтересною пєсою: „Друга жінка“. Газета каже, що пєса ся вийшла з під пера „відомої (?) української письменниці п. Левітон і що се єсть

перерібка Гаутманового „Візника Геншеля“. А в ч. 6197 знаходимо й рецензію про виставу сієї пєси в Одесї трупю д. Волїка при участі Зацьковецької та Кропивницького. Газета каже, що пєса мала гарний успіх і що взагалї „Геншель“ в перерібці на „Другу жінку“ з українським одягом вишов гарний. Та скажемо від себе, нехай ся пєса хоч десять разів гарна, та все-ж таки газета повинна була звернути увагу на ті ненормальности, що українські письменники примушені умовинами російського життя артистичний твір „Візник Геншель“ перероблювати на „Другу жінку“. Тим часом газета про се ані словечком не згадує.

Гр. Смутний.

„Украдене щастє“, драма Ів. Франка, була виставлена в Києві в театрі Бергоньє трупю Саксаганського й Садовського і мала, як доносять, значний успіх.

IV. Персоналія.

Лист проф. В. Ягіча. Проф. Ягіч, вибраний в минулїм році ухвалою секції дійсним членом Наук. Тов. ім. Шевч. в філїологічній секції, надїслав такий лист Товариству: Бєч 2. I. 1904. „Наукове Товариство імени Шевченка“ почастило ме избором за своєга члана у філологічній секції. Захвалюючи на том незадоволеном одликованью, желим славному друштву што већи и што льєпши успїех. Вјерујући у болу будучност словенских народа, радо се заносим мислима већ сада у оно срећно врїєме, када ће се сви словенски народи без бојажљиве зависти у благородном натјецанью узајамно подупирати, када ће из

пнихове научне радње одјекивати дивни акорди међусобног признаванья и поштованья. Славного Друштва понизно одани В. Ягіч.

В перекладї на нашу мову се значить: Відень д. 2 січня 1904. Н. Тов. ім. Ш. зробило менї честь вибираючи мене на свого члена в філїологічній секції. Дякуючи за ту незаслужену честь бажаю славному товариству чим раз більших і краших успїхів. Вірячи в кращу будучину славянських народів, радо забігаю вже тепер думками у той щасливий час, коли всі славянські народи без боязливої зависти будуть підпирати одні одних обопільно у благородних змаганях, і коли з їх наукових праць звенїти будуть дивни акорди обопільного признања и пошани. Славного товариства покїрний слуга В. Ягіч.

На честь Ольги Кобилянської, що недавно одужала з тяжкої недуги, задумали дд. Богдан Лепкий і Остап Луцький у Кракові видати альманах праць сучасних укр. письменників.

40-ві роковини вродин Я. С. Махара. Праський тижневник Zlatá Praha підносить, що з початком сього року закінчило ся 40 літ житя визначного чеського поета Я. С. Махара, і подає при тім дуже симпатичну оцінку його літературної діяльности. Ян Сватоплюк Махар уродив ся 29 січня 1864 р. в Колїві над Лабю, свої твори почав друкувати 1882 р., а 1887 видав першу збірку своїх віршів пз. Confiteor. Крім цілого ряду поетичних писань високої стійности видав недавно двотомові спомини пз. Confesi literata, які Zl. Pr. називає унікатом у новїй чеській літературі і в яких

змальовано дуже живо молоді літа й духовий розвій симпатичного поета. Додамо від себе, що д. Махар знає по троха й Галичину, бо служачи в війську пробував якийсь час у Перемишлі, а в своїй віршовій збірці „Vulet na Krum“ дав прегарну поетичну характеристику Галичини. Дещо з його творів було перекладено на нашу мову автором отсих рядків та д. О. Луцьким. Постійно живе д. Махар у Відні.

Ів. Фр.

Ювілей проф. Флоринського.

Відомий київський „славяновід“ проф. Флоринський обходив сими днями ювілей 25-літя своєї наукової діяльності. Ми поки що не знаємо, як і хто шанував д. Флоринського, хоча дехто (прим. „Новое Время“) виразно накликавав, щоб сей ювілей „прошолъ не безслѣдно“. В газеті „Кіевлянинъ“ знайшли ми лише звістку, що в числі інших привітів та поздоровлень ювілят одержав ось яку телеграму від „руськихъ галичанъ“ відомої парафії: „Призательные русские галичане, торжественно отпраздновавъ вчера въ своемъ Народномъ домѣ двадцатипятилѣтіе вашей ученой дѣятельности, выражаютъ Вамъ глубокую благодарность за Ваше сочувственное отношеніе къ Вашей родинѣ и за Вашу дѣятельную помощь въ утверженіи въ Галицкой Руси русскихъ началъ и защиту ихъ передъ разъединенными стремленіями и просятъ Васъ принять сердечныя пожеланія всего лучшаго. Отъ имени львовскихъ русскихъ обществъ.“ Коли би проф. Флоринський належав до тих людей, із якими можна порозуміти ся на науковім ґрунті, то з ним можна би подебатувати

дещо про ті „русскія начала“, які він помагає утверджувати в Галичині. А так — не варто.

Некрольоги. Рівночасно з розпочином російсько-японської війни понесла російська література велику втрату через смерть визначного критика й соціолоґа Миколи Константиновича Михайловського. Наш ЛНВ. недавно на привітанє 50-літнього ювілею його літературної діяльності подав простору характеристику покійника, пера проф. Карєєва. Відсилаючи тепер до сеї статі, ми подамо тут лише важніші дані з його життя. М. К. Михайловський родив ся 15 листопада 1842 р. в Мещовску, Калузької губ. в бідній дворянській сім'ї, вчив ся в гірничім корпусі, та мабуть не скінчив його і віддав ся літературній праці маючи всього 18 літ. Кілька літ він бідував тиняючи ся по різних дрібних журналіках, аж від 1869 р. починає ся для нього щасливіша доба. Він дістав ся до поважного журналу „Отечественныя Записки“, де й надрукував свої найважніші соціолоґічні та критичні статі. Коли в р. 1885 „Отеч. Зап.“ були урядом закриті, Михайловський якийсь час працював у „Сѣверномъ Вѣстникѣ“, а від 1890 р. разом з В. Короленком стояв на чолі журналу „Русское Богатство“. Можна — так як автор отсих рядків — не високо ставити вартість соціолоґічних і критичних праць Михайловського; та все таки треба віддати честь непохитности його характеру, що зберіг свою чистоту в тисячних важких пригодах сучасного російського життя, а також треба високо поставити його змаганє — дошукувати ся скрізь

у історії й сучасности не лише об'єктивної правди, але надто служити й суб'єктивній правді — почуттю справедливости. *Ів. Фр.*

П. На крох і н. — В сій книжці закінчене друком його оповідання „Талісман“. Ми подали його як поминку по симпатичнім авторі, що вмер тому кілька місяців. Покійний не відіграв виднішої ролі ані в життю, ані в російській літературі, хоч його збірка оповідань (Идиллиі въ прозѣ), видана 1899 р., обудила була в певній частині преси дуже живі надії. Вони не оправдалися, і видане потім не збільшило літературної репутації автора. За всім тим оповідання його роблять дуже приємне враження сьвіжими спостереженнями життя і милим гумором, яким вони закрашені. Вік свій прожив він скромним редакційним робітником, головою часопису „Недѣля“, де й надрукована була більша частина його оповідань. *М. Гр.*

Ренеґат. Дня 13 с. м. (30. XII. ст. ст.) умер в Петербурзі звісний в московськiм світі поет та журналіст Василь Львович Величко, потомок звісного українського літописця Самуїла Величка.

Родина Величків змосковщила ся, як багато иньших українських козацьких родів, що відцуравшись рідного народу та мови пішли на службу ворога, доволі пізно. Все-ж таки згодом улягла вона теж московській централістичній політиці, обдарована за се московським правительством дворянством... Василь Львович служив теж катом своєї вітчизни. Він родив ся в Прилуках на Україні 1860 р., а як письменник дав себе пізнати московській громадї вже

1880 р.: саме тоді появили ся його перші поезії в звіснім петербурськiм дневнику „Новое Время“; 1890 р. вийшла перша збірка його поезій п. з. „Восточные мотивы“. Крім поезій писав покійний оповідання, а навіть драми (звісний його драматичний нарис „Первая муха“ та історична драма „Меншиковъ“). Як журналіст, а власне як редактор тифліської часописі „Кавказ“ лишив по собі покійний Величко найпоганійшу славу. За короткий час свого редагування показав ся він завзятим московським шовіністом та крайне нетерпимим вірменофобом — усе *ad maiorem gloriam* кнута та на сором того імени, яке носив.

Останні три роки був Величко членом „Русскаго Собранія“ та редагував (теж дуже не довго) „Русскій Вѣстникъ“, якого редакцію обійняв по нiм звісний В. В. Комаров. На кінець запримітимо, що В. Л. Величко звісний ще як автор досить доброї монографії про Володимира Соловйова.

З покійним В. Л. Величком зійшов до гробу один із багатьох ще (на жаль!) синів України, що пішли в службу мучителям рідного народу. *О. С.*

Соті роковини смерті Гердера. Йоган Готфрід Гердер, замітний німецький учений, публіцист, поет і філософ-мораліст ур. 1744 р. в Морунгені в сх. Пруссії. На університет вступив у Кенігсберґу зразу на медичний факультет, а потім на богословський. Тут виявив великий талант: Кант замітив талановитого хлопця і не мало причинив ся до розширення його наукового кругозору. Крім того мав на Гердера не малий вплив

другий кенігсберський філософ Гаман та твори й ідеї Руссо. По скінченню університету став він проповідником і завідателем церковної школи в Ризі. В 1769 р. покидає Ригу і пілі два роки подорожує по Франції, Голандії й Німеччині. В 1770 р. пізнав ся з Гетим, що виробив йому пізніше місце придворного проповідника при ваймарським дворі і тут у Ваймарі зістаєть ся він до смерті, 1803 р. Літературну діяльність починає Гердер ще в Ризі твором *Fragmente über die neuere deutsche Literatur i Kritische Wälder*, що підходять до Лессінгового „Лякоона“. Пізніше написав *Über den Ursprung der Sprache* (1772), *Ursache des gesunkenen Geschmacks bei den verschiedenen Völkern* (1773), *Aelteste Urkunde des Menschengeschlechts, Volkslieder oder Stimmen der Völker in Liedern* (1778—79), *Vom Geiste der ebräischen Poesie* (1782—83), *Briefe das Studium der Theologie betreffend* (1793—97), *Metakritik* (проти Канта) і ин.

Характеристичною зверхньою прикметою всіх творів Гердера є уривочність і брак строгої методи в науковій критиці. Діяльність Гердера сходить ся разом з епохою періоду „*Sturm und Drang*“. Найвисшим ідеалом Гердера була віра в торжество загальної, космополітичної гуманности. Він був апостолом ідеї єдинства цивілізації, та разом з тим признаючи, що між загально-людським і народним нема внутрішнього противенства, Гердер був заступником національности. Злучуючи обі ті ідеї він був однаково свобідний і від поверхового космополітизму і від вузкого націоналізму. Націона-

лізм Гердера, се стремління зроуміти, пізнати народні права й характерні їх черти; його одушевляє народня поезія, просте, саморідне житє кожного народа. З того чистого жерела виродила ся й ідеалізація всього народного, що перейшла відтак на всіх славянських патріотів в епосі славянського відродження.

Твори Гердера про мову й народню поезію головно замінні із за того глибокого впливу, який вони мали на розвій інтересу до народности і народної поезії у різних народів. З молодих літ одушевляв ся Гердер Гомером, піснями Оссіяна, Біблією. Він наче предчував ті висліди, які поробив дещо пізніше Вольф, що Гліяда й Одиссея — пам'ятники народної а не особистої творчости. Вчитуючи ся в ті поеми він прийшов до переконання про незвичайну вагу пісень до зроуміння народу. Тому він збирає їх, доказує конечність їх збираня. В своїм збірнику „*Stimmen der Völker*“ він з однаковою любовю поміщує цінні переклади пісень Лопарів, Татар, Гренляндців, Литовців, Еспанців. Сюди попадає в чудовім перекладі Гетого й славянська пісня „Жалібна пісня Асан-Агвиниці“, що здивувала сьвіт своєю артистичною красою і пробудила у Славян почутє національної гідности й гордості. Взагалі до Славян хилив ся він симпатично і його твори стали підставою романтичної школи в славянським відродженю. Під його сильним впливом був Колляр, що назвав його в своїй поемі „*Džera Slavy*“ приятелем Славян; Челяковського „Збірник пісень різних народів“ був по часті наслідуванєм, по ча-

сти таки простим перекладом із „*Stimmen der Völker*“; Шафарик переклав декілька частин з „*Ideen*“ у своїх „*Slav. Starožitnosti*“. З Поляків треба зазначити Суровецького і головню Бродзівського. В Росії імя Гердера стає звісним ще в XVIII в. Ним одушевляв ся Карамзін, на його творах виховав ся по части й Надвождин. Лекції Шевірева по історії й теорії поезії написані в значній мірі на основі ідей Гердера. З Українців знали його Максимович і Метлинський і в його творах знаходили по части заохоту до своєї діяльності. *Кр.*

Соті роковини смерти Ім. Канта. Д. 12 лютого минуло 100 літ від смерті славного німецького філософа Імануїла Канта. Кант, основатель філософичного критицизму, творить головну зворотну точку в історії людської думки, так що пілний розвій філософії треба поділити на два періоди: докритичний (до виступу Канта) і критичний (по його виступі). Хоч сам він належить до кінця XVIII в., то своїми думками витиснув пятно на філософії XIX в. Кант родив ся 1724 р. в Кенігсбергу, там також і помер 1804 р., не вихиливши ся в своїм житю ані раз по за межі свого міста. Самостійним філософом став досить пізно, бо в 45 році життя, але вже далеко скорше показав себе першорядним ученим. В 1755 р. видав він анонімно свою фізично-астрономічну теорію устрою світа п. з. *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*, яку в дійсности кількадесять літ пізнійше тільки повторив Ляплас. Ся теорія, звана „теорією Ляпласа“, принята тепер в науці загально.

В тім самім році став Кант приват-доцентом філософії на Кенігсберзькім університеті, а 15 літ потім став дійсним професором логіки і метафізики, оборонивши свій філософичний твір „*De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis*“. Тут перший раз являєть ся він оригінальним мислителем, а то що до погляду на суб'єктивний характер простору й часу. Одинацять літ опісля видає свою *Kritik der reinen Vernunft*, відтак *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können* (1783), *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785), *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft* (1786), *Kritik der praktischen Vernunft* (1788), *Kritik der Urtheilskraft* (1790), *Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft* (1793) і до 70 иньших дрібнійших філософичних розвідок.

Філософія Канта була звернена проти метафізичного догматизму Ляйбніца і Вольфа, на якого думках виховав ся сам Кант, а також проти скептицизму Давида Юма. Систему своєї критичної філософії виложив він в трьох принципіяльних творах: „Критиці чистого розуму“, „Критиці практичного розуму“ і „Критиці сили осуду“. Задача, яку поставив собі Кант у тих творах, була: розслідити границі знання, яке по його думці єсть продуктом двох чинників: змислових спостережень і априорних форм нашого розуму.

Крім своїх творів мав він великий вплив ще як професор. Мимо слабого голосу його виклади збирали велике число слухачів, яким викладав не тільки логіку і ме-

гафізику, але й математику, фізику, етику, фізичну географію, антропологію і раціональну теологію. Зразу йому ніхто не перешкадав, та коли пруським королем став Фридрих Вільгельм II, а міністром народної просвіти клерикал-ретроград Вельнер, Кантови стали ставити всілякі перепони, так що він покинув усі приватні виклади, обмежаючи ся тільки курсом логіки і метафізики, а 1797 р. зівсім перестав викладати. Останні дні життя задумав Кант посвятити великому творови, що мав бути енциклопедією всіх наук, але старість не дала йому докінчити діла. Кант помер вісімдесятилітнім старцем.

Філософія Канта (головно критика чистого розуму) викликала дуже живий умовий рух і літературу. Але безуслівних наступників Канта не багато. Зі строгих Кантіанців замітні: Й. Шульц, Л. Якоб і К. Шмід. Великий німецький поет Фр. Шіллер відніс ся до філософії Канта досить свободно, а присвоїв собі й талановито розвивав тільки одну сторону Кантової науки, а то ідеї про жите, красу і штуку. Найновіші проби вернути ся до принципів Канта витворили напрям зв. Новокантіанством. Його філософії посвячена окрема часопись, що виходить у Німеччині н. з. „Kantstudien“.

Кр.

У. 3 громадського життя.

Нове товариство. В дев'ятому десятиріччю уродження найбільшого речника української культури Т. Шевченка завязало ся у Львові, за ініціативою проф. М. Грушевського, „Товариство при-

хильників української літератури, науки й штуки“, яке ставить собі метою по своїй можности причиняти ся до розвою тих сфер українського духового життя. В осягненню сеї ціли відкриває статут новому товариству як найширші дороги. Першою річню, якою виділ нового товариства постановив зайтися, се урядженнє у Львові вистави творів української штуки й артистичного промислу в осени сього року. В тій справі переведена вже по часті й далі ведеть ся кореспонденція з визначнішими артистами австрійської й російської України. До управи Товариства вибрано збором основателів дня 28 лютого н. с. головою проф. М. Грушевського, заступником д-ра Ів. Франка, секретарем артиста Ів. Труша. Члени по статуту вибирають ся виділом з осіб руської народности, які показали свою прихильність до розвою української літератури, науки й штуки. Дотеперішнє число членів — основателів і вибраних на першій засіданю Виділу випосить 24.

Славянські дурисвіти. В „Русск. Вѣдом.“ ч. 7 в відділі „Отголоски и впечатлѣнія“ подають ся між иньшим деякі цікаві відомости про московське „Славянское благотворительное общество“ та про „Славянскій Вѣкъ“ ославленого Вергуна. Зі справоздання сього „Общества“ видно, що за рік 1902 воно мало видатків 11.000 р., а в тій сумі тільки 1487 р. видано запомоги Славянам та 1500 р. відіслано з добродійними цілями у славянські сторони. „Куди-ж решта грошей пішла?“ — питають „Русск. Вѣдом.“ — Виявляєть ся, що чимало грошей пішло на виготов-

лення коштовних футлярів та дипломів дд. „почесним членам“, як от сербському королеви болгарському князеві, і то в цілі, щоб члени совіту „Общества“ дістали ордери. Члени справді не помилились, бо „князь Фердинанд подарував болгарські ордери за ...горжанські заслуги“ відомому кнутаюлюбцеві Грінгмутові і багатьом иньшим, усього 17 ордерів. Сербський король Олександр також подарував ордери 25-тьом ріжним особам, починаючи від Грінгмута та професорів Брандта та Крюкова, і кінчаючи тими, що займають невизначні посади. Королева Драга також подарувала ордери чотиром дамам.. Очевидно, каже гавета, всі ті особи заявили себе визначними заслугами перед Славянством. На жаль про ті заслуги в справозданню нічого ісьнько не сказано: там виставлено тільки заслуги д. Череп-Спиридовича, про якого згадуєть ся на кожній сторінці справоздання, а всього більш як 150 разів. Не менше високо підносять ся заслуги д. Череп-Спиридовича в „Славянському Вѣку“, що видаєть ся в Відні д. Вергуном і що старанно підтримуєть ся московським „славянським обществом“, яке випикує його (за гроші) сотки екземплярів для своїх членів. В почесні члени сього лицемірного товариства обібрано також президента Любѣ, італійського короля і т. и., від яких

також можна буде сподівати ся признання заслуг для Спиридовича та його колеги. Кінчать „Р. В.“ статю словами Репетілова із твору Грібоєдова „Горе отъ ума“: „Шумім, братец, шумім“, але й себе не забуваємо, ордерами себе увішуємо, в справозданнях прославляємо, запевняючи суспільство, що якесь то важне й корисне діло робимо. Але шумної слави не на довго вистарчить. А що їм до того „довго“! скажемо від себе. Ім хоч „час та наш!“ як мовить наше народне прислів'я.

Гр. Сьогобочній.

Курси чеських викладів у Відні. Д. 22 лютого почав ся в Відні курс чеських популярних викладів з рамени чеського людового університету; незабаром має почати ся другий такий курс з рамени Союзу Соколів, де заповіли свої виклади професори чеської політехніки в Берні. На першій викладі були заступлені всі чеські товариства в Відні. Інавгураційний виклад виголосив проф. др. Дртіна з Праги на тему: „Погляд на жите і ціль жита новочасного чоловіка“.

VI. Від Редакції.

Вп. Дд. Антін Скільський, Генник Збрученко, Данило Олява, Ельпідон. Вірші не будуть друковані.